

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ-ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ Α΄: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΧΩΡΟΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ
ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ: Η «ΑΟΡΑΤΗ» ΠΟΛΗ ΤΩΝ
ΤΙΡΑΝΩΝ**

ΥΠΟΨΗΦΙΑ:
ΙΝΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ, Καθ. Ε.Μ.Π.

ΑΘΗΝΑ 2015

Συμβουλευτική και Εξεταστική Επιτροπή:

- ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ, Καθ. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
(επιβλέπων)
- ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ, Ομοσ. Καθ. ΕΜΠ
- ΝΙΚΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ, Δρ. Ψυχιατρικής

“Nje qytet te fal tiparet,
Nje gjuhe te vret” –
*Μια πόλη σου χαρίζει τα χαρακτηριστικά,
Μια γλώσσα σε σκοτώνει.*

Arjan Bogdani

(I) ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Διατμηματικού – Διεπιστημονικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική και σχεδιασμός του χώρου» και ειδικότερα της Α' κατευθύνσεως: «Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός», της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η διερεύνηση των σχέσεων, των μεθόδων αλλά και του βαθμού κατά τον οποίο τα ολοκληρωτικά καθεστώτα χρησιμοποιούν την Αρχιτεκτονική, την Πολεοδομία και την Χωροταξία για την προβολή της ισχύος τους, στον χώρο της πόλης και τον μετασχηματισμό της κοινωνίας εντός των «νέων», αυτών, χώρων.

Διακεκριμένη αναφορά αρμόζει στους κο Γιώργο Παρμενίδη, τον επιβλέποντα, την κα Μαρία Μαντουβάλου -την οποία και ευχαριστώ από βάθους καρδιάς για την άριστη, ευχάριστη, επικοινωνιακή και, προπάντων, φιλική συνεργασία της-, τον κο Νίκο Σιδέρη, τους καθηγητές της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ, των οποίων η καθοδήγηση και οι δημιουργικές παρατηρήσεις συνετέλεσαν τα πλείστα στην εκπόνηση και σύνταξη του παρόντος πονήματος.

Ακόμη, ένα ιδιαίτερα θερμό ευχαριστώ, οφείλω να απευθύνω στους φίλους μου Nenad Vesic Δρ. ΕΜΠ για τις συμβουλές και την μεταφορά της γνώσης και εμπειρίας του από το καθεστώς της γειτονικής πρ. ΟΣΔΓ, την οικογένειά μου, για την κατανόηση και συνεχή υποστήριξή τους. Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον σύντροφο μου, Λυκούργο Χατζάκο, ο οποίος εκτός από την αμέριστη, προσωπική, ηθική στήριξη, ενίσχυσε την προσπάθειά μου με τις ειδικές γνώσεις του για την Αλβανία, αλλά και την βοήθειά του στην έκφραση και σύνταξη της εργασίας.

Τέλος, θα αποτελούσε παράλειψη, στο όριο της απρέπειας, η απουσία αναφοράς και έκφρασης ευχαριστιών προς τον κο. Ανδρέα Καλακαλλά, υπευθύνου της Επιστημονικής Γραμματείας του Μεταπτυχιακού. Βρισκόταν, πάντοτε και αγόγγυστα στο πλευρό των φοιτητών –και εμού προσωπικά-,

πρόθυμος να υποστηρίξει την προσπάθειά τους και να τους συνδράμει διευκολύνοντας στον μέγιστο δυνατό βαθμό.

Ελπίζω το αποτέλεσμα αυτής της εργασίας να δικαιώνει, έστω και στο ελάχιστο, τους κόπους όσων συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της.

Αθήνα, Φεβρουάριος 2015

Ένα Παναγιώτη

(II) ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Διατμηματικού – Διεπιστημονικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική και σχεδιασμός του χώρου» και ειδικότερα της Α' κατευθύνσεως: «Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός», της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η διερεύνηση, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, των σχέσεων, των μεθόδων αλλά και του βαθμού κατά τον οποίο τα ολοκληρωτικά καθεστάτα και ειδικότερα το ιδιότυπο κομμουνιστικό καθεστώς του Enver Hoxha στην Αλβανία, χρησιμοποιούν την Αρχιτεκτονική, την Πολεοδομία και την Χωροταξία για την προβολή της ισχύος τους, στον χώρο της πόλης και τον μετασχηματισμό της κοινωνίας εντός των «νέων», αυτών, χώρων.

Η προσοχή και η ανάλυση επικεντρώνονται στον πολεοδομικό μετασχηματισμό των 10ετιών 1960-1970, μετασχηματισμός, ο οποίος επισυνέβη στην πόλη των Τιράνων. Επελέγησαν τρεις χώροι, η κεντρική Πλατεία Σκεντερμπέη (*Sheshi Skenderbej*), το Μεγάλο Βουλευτάρτο και το Μέγαρο του Πολιτισμού. Ο αστικός ιστός της πόλης, μετασχηματίστηκε σύμφωνα με την βούληση του καθεστώτος εις τρόπον ώστε, να λειτουργήσει ως η μήτρα δημιουργίας του «νέου ανθρώπου».

Η ανάλυση των χαρακτηριστικών των αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων και κατασκευών πραγματοποιείται με την σύγκριση των έργων του καθεστώτος και την σύγκρισή τους με την προηγούμενη της περιόδου της κατοχής από τον στρατό της φασιστικής Ιταλίας, την μελέτη και ανάλυση φωτογραφικού υλικού και τέλος, από τα προσωπικά βιώματα της συντάκτου της παρούσης. Σε όλες τις δημόσιες κατασκευές, οι οποίες τίθενται υπό τον μελετητικό φακό, ακολουθείται η ίδια μεθοδολογία εξέτασης. Η μεθοδολογία αυτή συνίσταται, αρχικά, στις μακροσκοπικές παρατηρήσεις, την εξέταση κατόψεων και σχεδίων όπου αυτά ήταν διαθέσιμα καθώς και από την φωτογραφική αποτύπωση των κτιρίων και σχεδίων της πόλης, στις διάφορες χρονικές περιόδους (προ και κατά την διάρκεια της Ιταλικής κατοχής, περίοδο καθεστώτος του Hoxha). Τα κτήρια, αφού μελετηθούν, συγκρίνονται με

αντίστοιχα συναφή οικοδομήματα εμπνευσμένα από τα ιδεώδη του σκληρού Σταλινικού καθεστώτος της ΕΣΣΔ. Με το σύνολο των παραπάνω μεθόδων εξάγονται συμπεράσματα για το χαρακτηρισμό των ιστορικών κατασκευών, τόσο ως προς τα ιδεώδη που οδήγησαν την κατασκευή τους, αλλά και τις αναλογίες και πρότυπα που έχουν χρησιμοποιηθεί.

Επιπροσθέτως, αξιολογείται και αποτιμάται η αποτελεσματικότητα και ο βαθμός επιτυχίας των προθέσεων του καθεστώτος στην κατάλυση των διαπροσωπικών σχέσεων, αλλά και της σχέσης πολίτη και Πόλεως και η εκ νέου διαμόρφωση των σχέσεων, αυτών, σύμφωνα με την βούληση και εξυπηρέτηση της καθεστωτικής σκοπιμότητας.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 το κέντρο απέκτησε επίσημο και μνημειακό χαρακτήρα και μη ανθρώπινες διαστάσεις. Αυτό τονίστηκε ακόμη περισσότερο εξ αιτίας της έλλειψης των βασικών υπηρεσιών όσον και εκ του γεγονότος ότι, πολλά από τα κτίρια είχαν, κατά κύριο λόγο, επίσημο χαρακτήρα και λειτουργίες, ενώ, οι χώροι ψυχαγωγίας εξέλειπαν παντελώς. Η αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων αυτών, ξένη για τα μέχρι τότε δεδομένα του κέντρου και οι πολεοδομικές επεμβάσεις είχαν αρνητικές επιπτώσεις για τα ψυχολογία των ανθρώπων. Οι λύσεις που αυτή, η αρχιτεκτονική προσέφερε, υπεδείχθησαν από την κυρίαρχη ιδεολογία, η οποία χρησιμοποίησε την αρχιτεκτονική για την επίλυση των προβλημάτων, που είχε να αντιμετωπίσει μετά το πόλεμο, όπως: στέγασης, ανέγερσης αναγκαίων κτιρίων και δημιουργία του δημόσιου χώρου κατά τα πρότυπα του «σοσιαλιστικού κράτους».

Προκειμένου να εξαλειφθεί η ατομική ιδιοκτησία, παλιές και υπαρκτές αστικές δομές κατεδαφίστηκαν και αντικαταστάθηκαν από συγκροτήματα πολυκατοικιών, προκατασκευασμένα και συχνά χαμηλής ποιότητας.

Η πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, εκτός από ένα νέο πολιτικό σύστημα, δημιούργησε τις προϋποθέσεις και για μια νέα κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική κατάσταση. Η κατάσταση, έτσι όπως διαμορφώθηκε, δείχνει πόσο δύσκολη είναι η μετάβαση από μια ολοκληρωτική διακυβέρνηση σε μια δημοκρατική. Ο κομμουνισμός διαμέλισε

τον κοινωνικό ιστό, «απο-ανθρώπισε» τις προσωπικές σχέσεις, καλλιέργησε τον φόβο, το μίσος και την δυσπιστία μεταξύ των πολιτών.

Ο συνδυασμός αυτών των εξελίξεων επέφερε ριζικές αλλαγές στον κοινωνικό τομέα και προκάλεσε κρίσεις στους κοινωνικούς θεσμούς (όπως η οικογένεια, η παιδεία, η θρησκεία), στον τρόπο ζωής, στις ανθρώπινες σχέσεις, αλλά και στον κώδικα των αξιών και της ηθικής. Η νέα κατάσταση, η οποία δημιουργήθηκε μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα και ήταν δύσκολο να κατανοηθεί και να αφομοιωθεί, ήταν ο βασικός λόγος που οδήγησε, κάποιες φορές σε ανομία.

Συνοψίζοντας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι σύμβολα του «επιστημονικού σοσιαλισμού», κατέπεσαν αυτομάτως. Όμως, ακόμη και σήμερα, η αρχιτεκτονική των δημόσιων κτηρίων μας κρατά συνδεδεμένους με την εικόνα του παρελθόντος, την οποία προβάλλει σε ένα ζητούμενο μέλλον.

Όσον αφορά τις κατασκευές και την πολιτική σκοπιμότητα και στόχευση, καταλήγουμε ότι είναι κοινή με αυτή που συναντούμε στα αντίστοιχα καθεστώτα των δορυφόρων της ΕΣΣΔ, προσαρμοσμένα, πάντοτε, στις επιτόπιες συνθήκες και δυνατότητες.

(III) ABSTRACT

The present master thesis was carried out as part of the Interdepartmental - Interdisciplinary Programme of Postgraduate Studies "*Architecture and design of space*" and more precise at their 1st direction entitled: "*Design-Space-Culture*", at the Faculty of Architecture of the National Technical University of Athens.

The scope of the study is to investigate, to the extent possible, the relationships, the methods but also and the extent to which totalitarian regimes, particularly peculiar communist regime of Enver Hoxha in Albania, use the Architecture, Town Planning and Regional Planning for demonstration of their power in the city area and the transformation of society within these "new" spaces.

Attention and analysis is focused on the urban transformation of decades 1960-1970, transformation which occurred in the city of Tirana. For this analysis the three places were selected: the central Skanderbeg Square (*Sheshi Skenderbej*), the "*Grand Boulevard*" and the "*Palace of Culture*". The urban fabric of the city was transformed according to the will of the regime on the way that could be used as the generating matrix of the "*new man*".

The analysis of the characteristics of architectural interventions and construction is performed by mean of comparing the endowments of the regime with earlier ones, constructed at the period of occupation by the army of fascist Italy, by the mean of estimation and analysis of photographic material and finally by personal experiences of the author herein. The uniform methodology is followed in estimation of all aforementioned public constructions. This methodology consists of the initial macroscopic observations, review plans and projects, where available, and the photographic survey of the city's buildings in different periods (before and during the Italian occupation, period of Hoxha regime and nowadays). The buildings, after having been studied in such manner, were compared with respective related buildings inspired by the ideals of the "hard" Stalinist regime of the USSR. With all the mentioned methods the conclusion and the further characterization of historic structures were performed, considering

both the ideals that led to its construction as well as similarities and standards used.

Moreover evaluation and assessment of the effectiveness and the degree of success of the regimes intent on destruction of interpersonal relations, and relationships between citizen and the City, as well as reformatting of those connections, according to the will and expediency of regime scopes, is performed.

At the end of the decade of 80's the center of the town gains an official and monumental character and "non-human" dimensions. This was emphasized even more by the lack of basic urban services and that many of the buildings were mostly official by character and function, while the recreation areas disappear completely. The architectural form of these buildings, strange to the hitherto center of town and urban interventions of such type had a negative impact on the psychology of people. The solutions that this architecture offered were accepted by the dominant ideology, which used the architecture to solve the problems that had to face after the war, such as: housing, construction of necessary buildings and creation of public space along the guidelines of "*socialistic state*".

In order to eliminate private property, the old and existent urban structures were demolished and replaced by apartment buildings blocks, precast and often of poor quality.

The fall of the communistic regime, in addition to a new political system, created the conditions for a new social, economic and cultural state of affairs. The situation as it stood shows how difficult the transition from a totalitarian to democratic governance should be. Communism dismembered the social fabric, "un-humanized" personal relationships, fostered fear, hatred and distrust among citizens.

The combination of these facts brought major changes to the social sector and caused crises in social institutions such as family, education, religion, lifestyle, human relations, but moreover to the code of values and ethics. The new situation created in a short period of time, difficult for

understanding and for quick assimilation, was the main reason that led frequently to lawlessness.

In summary, it is concluded that symbols of "*scientific socialism*" collapsed automatically. But even today, the architecture of public buildings could keep us connected with the images of the past, which is often reflected to a desired future.

Considering estimated constructions and their political relevance and targeting, we conclude that it were common to those encountered in the respective satellite regimes of former USSR, regarding always local conditions and possibilities.

(IV) ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I ΠΡΟΛΟΓΟΣ	i
II ΠΕΡΙΛΗΨΗ	iii
III ABSTRACT	vi
IV ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	ix
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1. Πόλη και αρχιτεκτονική	7
2. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ	12
2.1. Γενική θεώρηση του Ολοκληρωτισμού	12
2.2. Η Αλβανική εκδοχή του Ολοκληρωτισμού	16
3. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΤΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ	21
3.1. Η αρχιτεκτονική ως εργαλείο επιβολής των καθεστώτων	21
3.2. Ο Σοσιαλιστικός ρεαλισμός στην Αρχιτεκτονική	25
3.3. Οι «πρωταγωνιστές» στην σκηνή της Πόλης	35
4. Η «ΑΟΡΑΤΗ» ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΤΥΡΑΝΩΝ	54
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	96
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	102

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της έρευνας

Το υπό διερεύνηση αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι ο πολεοδομικός μετασχηματισμός ο οποίος επισυνέβη στην πόλη των Τιράνων, την 10ετία 1960-1970 και ο μετασχηματισμός της κοινωνίας στο νέο, αυτό αστικό περιβάλλον.

Τα οικοδομήματα, συγκρινόμενα με άλλες μορφές έκφρασης, υποστασιοποιούν έναν τρόπο σκέψης, συνιστούν μια «εμπραγμάτωση» και επενεργούν από την πρώτη στιγμή¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα στην Ευρώπη, Ιταλία και Γερμανία, όπως άλλωστε και στην Σοβιετική Ένωση με την ανάληψη της εξουσίας, χρησιμοποιούν ως εργαλεία την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία και την χωροταξία, προκειμένου, αφ' ενός να προβληθεί η πολιτική ισχύς του νέου καθεστώτος και αφ' ετέρου να πραγματώσουν την σκοπιμότητά τους για την δημιουργία του «νέου ανθρώπου».

Στην πόλη των Τιράνων, εντός του νέου ιδεολογικού και πολιτικού πλαισίου, το οποίο ετέθη από τις δυνάμεις των Παρτιζάνων του Κομμουνιστικού Κόμματος, όταν αυτοί κατέλαβαν την εξουσία, μετά την απελευθέρωση από τις δυνάμεις του Άξονα, το 1944, ξεκίνησαν οι παρεμβάσεις για την αναδιοργάνωση της πόλης. Οι παρεμβάσεις αυτές εστίαζαν, πρωτίστως, στο κέντρο της πόλης καθώς αυτό επρόκειτο να γίνει το επίκεντρο πολιτικών, διοικητικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων της χώρας.

Το βασικό χαρακτηριστικό του πολεοδομικού μετασχηματισμού, ήταν η εξάλειψη αστικών δομών, όπως η καταστροφή της Παλιάς Αγοράς, του κτιρίου του Δημαρχείου, την κατεδάφιση λατρευτικών χώρων, των καταστημάτων, και καφενείων, του κέντρου της παλιάς πόλης. Οι μόνες μνημειακού χαρακτήρα κατασκευές που διατηρήθηκαν ήταν δύο. Βέβαια και αυτές προσαρμόστηκαν και κλήθηκαν να υπηρετήσουν την καθεστωτική

¹ Μεταξάς Α.-Ι. Δ., *Η υφαρπαγή των μορφών*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 28.

σκοπιμότητα. Συγκεκριμένα, διατηρήθηκε ο Πύργος του Ωρολογίου – κτίστηκε το έτος 1822-, στον οποίο τοποθετήθηκε το έμβλημα της νέας εξουσίας (ερυθρό αστέρι) και το Τέμενος του Et'hem Bej -ξεκίνησε να κτίζεται το 1789 και ολοκληρώθηκε το 1823-, το οποίο και έπαυσε να λειτουργεί ως λατρευτικός χώρος (η αθεΐα επεβλήθη το 1967 και κατέστη Συνταγματική επιταγή το 1976) και μετετράπη σε θέατρο.

Από την άλλη πλευρά, όμως, το καθεστώς διατήρησε τις αστικές, εκείνες δομές, τις οποίες κατασκεύασε η κατοχική, Ιταλική φασιστική ηγεσία, προκειμένου να καλύψει τις αρχιτεκτονικές και διοικητικές ανάγκες οι οποίες προέκυψαν ως άμεσες, από την έλευσή του στην εξουσία. Η κατεδάφιση των παλαιότερων κατασκευών, έδωσε τους αναγκαίους ελεύθερους χώρους ώστε να δημιουργηθούν οι νέες αστικές δομές, οι «κοινωνικοί πυκνωτές», οι οποίες ήσαν απαραίτητες, ώστε να συντελεσθεί η «καθεστωτικοποίηση» των ανθρώπων.

Επιχειρήθηκε, επομένως –και θα εξετασθεί σε ποιό βαθμό η προσπάθεια υπήρξε επιτυχής-, η εξάλειψη της λειτουργίας της πόλης, ως χώρου κοινωνικοποίησης των πολιτών της ή μάλλον, η λειτουργία της ως χώρος χειραγώγησης, πειθαναγκασμού και ελέγχου των μαζών. Από τούδε και στο εξής, από την πλευρά της εξουσίας, καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια κατίσχυσης της απόλυτα ελεγχόμενης δημόσιας σφαίρας εις βάρος της ιδιωτικής, ή μάλλον, καλύτερα, της «ιδιωτικότητας». Οι πολίτες δεν έχουν την δυνατότητα να συγχρωτισθούν σε κοινούς μη δημόσιους χώρους (π.χ. καφενεία, χώροι εστίασης κ.ο.κ), παρά μόνον σε εργοστάσια, στα συμβούλια της συνοικίας, στην διάρκεια της συχνότατης στρατιωτικής εκπαίδευσης, στα Λαϊκά Δικαστήρια· δηλαδή, εκεί όπου η συλλογική συνείδηση τελεί εν πλήρη εκθέσει και συνεπώς εύκολα ελεγχόμενη και χειραγωγούμενη.

Υποθέσεις έρευνας

Στόχος της εργασίας αυτής είναι να καταγράψει και να χαρτογραφήσει όλα εκείνα τα στοιχεία και τις παραμέτρους οι οποίες συνθέτουν την «πόλη» ως έννοια αλλά και ως εμπειρία, μέσα από την

ιδεολογική και πολιτική αρχιτεκτονική μέσω της οποίας, το ολοκληρωτικό καθεστώς της Αλβανίας διεκήρυσσε και επέβαλε την κυρίαρχη ιδεολογία.

Συμφώνα με τον Robert Ezra Park «η πόλη είναι κάτι παραπάνω από μια στοίβα ξεχωριστών ανθρώπων και κοινωνικών μεσών- δρόμοι, κτίρια, ηλεκτρικά φώτα, γραμμές του τραμ και τηλέφωνα, κλπ. Είναι κάτι παραπάνω επίσης από έναν απλό αστερισμό θεσμών και διοικητικών συσκευών: δικαστήρια, νοσοκομεία, σχολεία, αστυνομία και δημόσιους υπαλλήλους κάθε είδους. Η πόλη είναι περισσότερο μια κατάσταση του μυαλού, ένα σύνολο από έθιμα και παραδόσεις, και από τις οργανωμένες νοοτροπίες και συναισθήματα τα οποία ενυπάρχουν σε αυτά τα έθιμα και τα οποία μεταδίδονται με αυτή την παράδοση» και ότι «η πόλη εμπλέκεται στις ζωτικές διαδικασίες των ανθρώπων οι οποίοι την αποτελούν· η πόλη είναι ένα προϊόν της φύσης, και ειδικότερα της ανθρώπινης φύσης»¹.

Η ταυτότητα του κατοίκου καθορίζεται και διαμορφώνεται μέσα στον αστικό χώρο, όπου ζει, μέσω της επικοινωνίας και των σχέσεων ανταλλαγής με τους άλλους.

Επίσης, συμφώνα με τον Walter Benjamin, ο αστικός χώρος αποτελεί το σύμβολο και τον φορέα του πολιτισμού, το περιβάλλον της ανθρώπινης ιστορίας, τη δομή των διαπροσωπικών, κοινωνικών σχέσεων και το πεδίο των εμπειριών². Επίσης, η πόλη παρουσιάζεται ως ένας τύπος οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων, εμπορίου και ανταλλαγών.

Η οργάνωση της πόλης, σε συμβολικό επίπεδο, γύρω από τα μνημεία, αφορά στην λειτουργία της συλλογικής μνήμης. Τα παρελθόν της πόλης υπάρχει στις ιστορικές αστικές δομές της, στην συλλογική μνήμη και μέσα από την λειτουργία της, εξασφαλίζεται η διαχρονικότητα της πόλης.

Όπως σε κάθε άλλη πόλη και στα Τίρανα, ταυτόχρονα με την προβολή των αντανάκλασεων του παρελθόντος, κυοφορείτο το μέλλον. Τα σημάδια του μέλλοντος είναι εγγεγραμμένα στην αρχιτεκτονική της πόλης, στο όνομα της, αλλά και στις εμπειρίες των κατοίκων της.

¹ Park E. Robert, McKenzie R. D., Burgess Ernest, *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*, University of Chicago Press, Chicago 1925, p. 1.

² Τερζόγλου Ν., «*Ιδέες του Χώρου στον Εικοστό Αιώνα*», Εκδ. νήσος, Αθήνα 2009, σ. 20-218.

Τα σημάδια του μέλλοντος θα μπορούσαν να εντοπιστούν στον πολεοδομικό μετασχηματισμό που υπέστη η πόλη, κατά τις δεκαετίες του '60-'70. Στο οδυρόμενο πλήθος, στην κηδεία του δικτάτορα, που το χειμώνα του 1991 θα σπεύσει να γκρεμίσει το άγαλμα του, να αλλάξει τα σύμβολα και να καταστρέψει οτιδήποτε ήταν δημόσιο, ως κληρονομία ή/και σύμβολο του ολοκληρωτικού καθεστώτος. Ποιο, άραγε, θα ήταν το «απόλυτο» σημείο αναφοράς του εκκρεμούς των διαθέσεων του μαινόμενου πλήθους και που θα σηματοδοτούσε την συνέχεια της ταλάντωσης και θα καθόριζε τα επέκτεινα;

Μεθοδολογία προσέγγισης

Για την συγγραφή του θέματος προχώρησα κυρίως σε βιβλιογραφική έρευνα επιλέγοντας βιβλία που ανήκουν τόσο σε θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής επιστήμης, σε κοινωνιολόγους, πολεοδόμους και σε λογοτεχνικά κείμενα. Βασικό βιβλίο για την εργασία αυτή είναι το έργο του Ιταλού συγγραφέα Ιτάλο Καλβίνο, *Οι Αόρατες Πόλεις*, ένα λογοτεχνικό κείμενο, που περιλαμβάνει στοιχεία αρχιτεκτονικής¹. Έτσι, λοιπόν, το κείμενο αυτό, αποτέλεσε ένα είδος μαρτυρίας προκειμένου να εξετάσω την πόλη των Τιράνων, κατά την κομμουνιστική περίοδο. Η μεθοδολογία αυτή συνίσταται αρχικά στις μακροσκοπικές παρατηρήσεις, εξέταση κατόψεων και σχεδίων, όπου αυτά ήταν διαθέσιμα καθώς και από την φωτογραφική αποτύπωση των κτιρίων και σχεδίων της πόλης, στις διάφορες χρονικές περιόδους (προ και κατά την διάρκεια της Ιταλικής κατοχής, περίοδο καθεστώτος Hoxha). Τα κτήρια, αφού μελετηθούν, συγκρίνονται με αντίστοιχα συναφή οικοδομήματα εμπνευσμένα από τα ιδεώδη του σκληρού Σταλινικού καθεστώτος της ΕΣΣΔ. Η ανάλυση των χαρακτηριστικών των αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων και κατασκευών πραγματοποιείται με την συσχέτιση των έργων του καθεστώτος και την σύγκρισή τους με την προηγούμενη, δηλαδή της περιόδου κατοχής από τον στρατό της φασιστικής Ιταλίας, την μελέτη και ανάλυση φωτογραφικού υλικού και τέλος, από τα προσωπικά βιώματα. Σε όλες τις δημόσιες κατασκευές, οι οποίες τίθενται υπό τον μελετητικό φακό, ακολουθείται η ίδια μεθοδολογία εξέτασης. Με το σύνολο των παραπάνω

¹ Καλβίνο Ι., *Οι Αόρατες Πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004.

μεθόδων εξάγονται συμπεράσματα για το χαρακτηρισμό των ιστορικών κατασκευών, τόσο ως προς τα ιδεώδη που οδήγησαν την κατασκευή τους, αλλά και τις αναλογίες και πρότυπα που έχουν χρησιμοποιηθεί.

Επιπροσθέτως, αξιολογείται και αποτιμάται η αποτελεσματικότητα και ο βαθμός επιτυχίας των προθέσεων του καθεστώτος στην κατάλυση των διαπροσωπικών σχέσεων, αλλά και της σχέσης πολίτη και Πόλεως και η εκ νέου διαμόρφωση των σχέσεων, αυτών, σύμφωνα με την βούληση και εξυπηρέτηση της καθεστωτικής σκοπιμότητας.

Η παρούσα εργασία συγκροτείται από τέσσερα κεφάλαια. Μετά την εισαγωγή, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στη εν γένει ιστορία της αρχιτεκτονικής της «πόλης».

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται η έννοια του ολοκληρωτισμού και τα χαρακτηριστικά που συνιστούν ένα ολοκληρωτικό καθεστώς, κυρίως μέσα από τις θέσεις της Hannah Arendt¹ και του Claude Lefort². Ακολούθως, γίνεται περιγραφή του ολοκληρωτικού καθεστώτος της Αλβανίας από την άνοδο στην εξουσία του Κ.Κ. το 1945 μέχρι την πτώση του, το 1991.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά στην χρήση της Αρχιτεκτονικής, της Πολεοδομίας και της Χωροταξίας από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Επίσης, ερευνάται η κατασκευή των «κοινωνικών πυκνωτών» εντός των οποίων πραγματώνεται ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων και η δημιουργία του «νέου ανθρώπου».

Ακόμη, παρατίθενται και ταξινομούνται οι αρχές που θα αποτελέσουν το κοινό πλαίσιο για την ανοικοδόμηση των οικιστικών μονάδων του κομμουνιστικού κόσμου και πως αυτές εφαρμόστηκαν στην περίπτωση της Αλβανίας.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, πραγματοποιείται η παράθεση και ανάλυση των στοιχείων που αφορούν ειδικά στην υπό εξέταση πόλη των Τιράνων.

¹ Arendt H., *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα*, Εκδ. Επύραλος, Αθήνα 1988.

² Lefort C., *Essais sur le politique*, Paris, 1986.

Τα συμπεράσματα στοχεύουν να επιβεβαιώσουν τις βασικές υποθέσεις-ερωτήματα, οι οποίες τίθενται για την λειτουργία της αρχιτεκτονικής τέχνης και επιστήμης, όταν αυτή στρατεύεται και τίθεται στην υπηρεσία μιας ολοκληρωτικής εξουσίας.

1.1. Πόλη και Αρχιτεκτονική

Στην Μεσοποταμία αρχικά, με την Ουρούκ (η λεγόμενη «πρώτη» πόλη του κόσμου, κτίσθηκε από τους Σουμέριους και βρίσκεται στην περιοχή Al Khidhir του σημερινού Ιράκ), την Ούρ κ.ά, αργότερα στην πεδιάδα της Συρίας (Ουγκαρίτ κ.α.), καθώς και την Κοιλάδα του Νείλου (πρώτα στο «Κάτω Βασίλειο» του Δέλτα και ύστερα στην Άνω Αίγυπτο), καθώς και στη μακρινή Κίνα, εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιστορία η πόλη¹. Πρωταρχικός στόχος της δημιουργίας της πόλης είναι η βελτίωση των συνθηκών ύπαρξης της ανθρώπινης κατάστασης και η εκπλήρωση των βασικών αναγκών του.

Αρχιτεκτονική και πόλη δεν νοούνται ξεχωριστά. Η αρχιτεκτονική εκδηλώνεται την στιγμή, κατά την οποία, οι πρώτοι άνθρωποι αρχίζουν να κτίζουν καταλλήλους χώρους, προκειμένου να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την διαβίωσή τους. Είναι ταυτόχρονη με τις πρώτες χαράξεις στο φυσικό έδαφος, από την δημιουργία των πρώτων οικισμών και την εξέλιξη τους σε πόλεις².

Η πόλη έχει την δυνατότητα ώστε να μετατρέπει την φύση σε πολιτισμό· να την εμπλουτίζει με νοήματα και αναφορές και να την μετατρέπει σε γλώσσα. Στα σχήματα της φύσης, η πόλη αντιπαραβάλλει την καλαισθησία των βασικών μορφών: ευθείες γραμμές, απίδες, κυλίνδρους, πύργους, κλπ. Αυτό γίνεται εφικτό μέσα από τον τεχνικό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής. Η αρχιτεκτονική είναι η πράξη του πολιτισμού. Η μετάβαση, από την φύση στον πολιτισμό, πραγματοποιείται μέσω των αρχιτεκτονικών μορφών. Σύμφωνα με τον Levi-Strauss «...η πόλη βρίσκεται μεταξύ του τεχνικού και φυσικού στοιχείου, αντικείμενο της φύσης και υποκείμενο του πολιτισμού...»³.

¹ Φυρνω-Τζορνταν Ρόμπερτ, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Εκδ. Υποδομή, Αθήνα 1981, σ. 12.

² Rossi A., *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Εκδ. University studio PRESS, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 19.

³ Rossi A., *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Εκδ. University studio PRESS, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 36.

Ταυτόχρονα, η αρχιτεκτονική είναι και επικοινωνία. Μέρος της λειτουργίας τούτων των μορφών συνδέεται με την ανάγκη για την μεγιστοποίηση μιας μαζικής επικοινωνίας: ο τάφος, ο ναός, οι δρόμοι και οι πλατείες, τα θέατρα και τα στάδια, κλπ. Ακόμη, η κατοικία, ο δρόμος, τα δημοσία κτίρια, όλα αυτά είναι η απάντηση ενός ιδιαίτερου προβλήματος που η αρχιτεκτονική θέτει στον εαυτό της προς επίλυση. [...Σε αντίθεση με την ελληνική αρχιτεκτονική, η ρωμαϊκή- μέσα από την ποικιλία και τον πλούτο των στόχων που έθεσε η ρωμαϊκή πόλη στον εαυτό της- έδωσε οριστική απάντηση στα κυριότερα ζητήματα που αφορούσαν στην αρχιτεκτονική της μεγάλης πόλης...]¹.

Σε κάθε ιστορική στιγμή, η πόλη ήταν η αποτύπωση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών, στον χώρο. Ανάλογα με την διαμόρφωση των συνθηκών της κοινωνίας, σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, γνωρίσαμε μια σειρά από αρχιτεκτονικές μορφές: κλασική, αναγεννησιακή, γοτθική, μπαρόκ, νεοκλασική, κλπ.

Η πόλη, από την αρχή της δημιουργίας της, επιτελεί μια σειρά από λειτουργίες, απαραίτητες για την κατοίκηση του ανθρώπου: την συγκέντρωση και την ανταλλαγή προϊόντων, θρησκευτικές-λατρευτικές, στεγαστικές, αμυντικές, κλπ. Η πόλη εμφανίζεται ως ενιαίο, οργανικό σύνολο και γίνεται ένα αυτόνομο, ρυθμιστικό σύστημα, όπου η εξειδίκευση, η αλληλεπίδραση και ο συντονισμός είναι αποτέλεσμα μιας εσωτερικής ανάγκης. Η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πόλεων, από τους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα, επήλθε ως αποτέλεσμα των εσωτερικών αναγκών και των στόχων που η κάθε πόλη ξεχωριστά έθεσε στον εαυτό της. Αξιοποιώντας το ευνοϊκό περιβάλλον που είχε δημιουργηθεί στην Ευρώπη, αλλά και σε συνδυασμό με την κατάκτηση της αυτονομίας τους, οι πόλεις της Ευρώπης θα εξελιχθούν σε σημαντικά εμπορικά, οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα. Η φιλελεύθερη πόλη χαρακτηρίζεται από πολιτική ελευθερία και χωροταξική δημιουργία· από την αρμονική συνύπαρξη των εξουσιών και τον πολυκεντρικό χαρακτήρα που αποκτά². Ακόμη και μετά την δημιουργία των εθνικών-κρατών και την συγκέντρωση των εξουσιών, οι τοπικές αρχές στην Ευρώπη θα διατηρήσουν

¹ Γκρασι Τζ., *Κείμενα για την Αρχιτεκτονική*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σ. 36.

² Benovolò L., *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 87.

την λειτουργία των μεσαιωνικών αυτόνομων κοινοτήτων και θα επιτύχουν την ισορροπία ανάμεσα στο δημόσιο έλεγχο και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η αστικότητα, όπως την γνωρίζουμε σήμερα, διαμορφώθηκε εντός αυτού του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου, με την διάκριση του ιδιωτικού χώρου, όπου εκτυλίσσεται η προσωπική ζωή, καλλιεργούνται οι φιλοδοξίες και η ιδιαιτερότητα του ατόμου και του δημόσιου χώρου, όπου ο καθένας από εμάς συμμετέχει, με την ατομικότητα του, στο κοινωνικό σύνολο¹.

Στην διάρκεια του χρόνου, παλιοί αστικοί πύρινες κατεστράφησαν, νέες πόλεις γεννηθήκαν στα ερείπια του αρχαίου πολιτισμού. Άλλες έχασαν την αίγλη του παρελθόντος και κάποιες άλλες ενδυναμώθηκαν. Οι αστικές δομές που επιβίωσαν, απώλεσαν σε μεγάλο βαθμό τις αρχικές τους λειτουργίες και απέκτησαν νέες. Στην αρχιτεκτονική μορφή τους όμως -και όχι στην λειτουργία τους-, συνιστάται η δυνατότητα τους να αντέχουν στο χρόνο και να αποτελούν κανάλι επικοινωνίας του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον της πόλης. Η «διακειμενικότητα» στην αρχιτεκτονική σημαίνει ότι τα κτίρια μπορούν να γίνουν δίαυλοι επικοινωνίας παρόντος-παρελθόντος, να αντιπροσωπεύουν την εποχή τους, να παραπέμπουν όμως σε χρόνο ενεστώτα ακόμα και όταν αυτή έχει περάσει².

Στην πόλη, κάθε αρχιτεκτονική δομή που επιβιώνει από το πέρασμα του χρόνου, μετατρέπεται σε μνημείο. Οι πόλεις οργανώνονται γύρω από τα μνημεία, που περιβάλλουν με διάφορα νοήματα ως να επιθυμούν να τα προστατεύσουν από την λήθη. Η σχέση που η πόλη εγκαθιδρύει με τον χρόνο είναι τέτοια, ώστε η αρχιτεκτονική περικλείει την Ιστορία και η ίδια η πόλη μετατρέπεται σε μνημείο. Η ανακήρυξη κάποιας αρχιτεκτονικής δομής σε μνημείο, ως συλλογική διανοητική διαδικασία, συμβαίνει καθώς το όνομα της πόλης και τα μνημεία που συγκεντρώνουν τον παρελθόντα χρόνο, υπάρχουν για να μας απομακρύνουν, συλλογικά, από την λήθη και να μας υπενθυμίσουν πως η ουσία της πόλης είναι η επιβίωση στον χρόνο.

Η μεταμόρφωση των πόλεων, η οποία επιβάλλεται από τους μηχανισμούς της βιομηχανικής επανάστασης, δεν μπορεί να προσαρμοσθεί

¹ Benovolò L., *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 277.

² Γκρασι Τζ., *Κείμενα για την Αρχιτεκτονική*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σ. 20-21.

εύκολα στο δομημένο περιβάλλον τους, με αποτέλεσμα την καταστροφή των αρχαίων σχηματισμών. Έκτοτε, οι αρχαίες αστικές δομές –σημαντικές για την λειτουργία της συλλογικής μνήμης-, απομονώνονται από την καθημερινή ζωή των κατοίκων της πόλης, τοποθετούνται σε μουσεία και χώρους καταλλήλων προδιαγραφών και καθίστανται πλέον «μνημεία»¹.

Την περίοδο αυτή, η ευρωπαϊκή πόλη γίνεται αντικείμενο της λογοτεχνίας. Το Λονδίνο, στις «Μεγάλες προσδοκίες» του Καρόλου Ντίκενς, το Παρίσι, στο ποίημα «Ο κύκνος» του Καρόλου Μπωντλέρ, η Αθήνα, στο «Έξι νύχτες στην Ακρόπολη» του Στρατή Τσίρκα. Οι πόλεις στις αφηγήσεις αυτές κατέχουν οι ίδιες πρωταγωνιστικό ρόλο! Δεν παρέχουν, απλώς, το φόντο για τους πρωταγωνιστές τους. Μέσα από τα διηγήματα και τα μυθιστορήματα αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό που χαρακτηρίζει και καθορίζει την πόλη δεν είναι μόνο τα κτίρια και οι δρόμοι. Οι πόλεις φέρουν σημαντικά σημασιολογικά φορτία: μέσα στις πόλεις, στα κτίσματα και στις κατασκευές που συνθέτουν το αστικό τοπίο, υπάρχουν τα όνειρα, οι φιλοδοξίες, οι ελπίδες και οι επιπτώσεις των κατοίκων της πόλης.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δημιουργείται το κατάλληλο έδαφος για μια νέα σχεδίαση με την ταυτόχρονη ένταξη και της καλλιτεχνικής αναζήτησης, στην δημόσια πολεοδόμηση. Ο νέος αστικός σχεδιασμός θα βασίζεται στο συνδυασμό δημοσίων και ιδιωτικών συμφερόντων, εντός των πλαισίων που ορίζονται από τους κανόνες που διέπουν την αγορά και την επιχειρηματικότητα. Το κίνημα που μετέφερε την καλλιτεχνική αναζήτηση στην καθημερινότητα των κατοίκων της πόλης, μέσα από το σχέδιο πόλης και της αρχιτεκτονικής, ονομάστηκε «μοντέρνα αρχιτεκτονική» και οδήγησε στην γέννηση των αρχιτεκτονικών εμπειριών, που υλοποιήθηκαν στην Ευρώπη, στις αρχές του 1920² και στην Σοβιετική Ένωση μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Το πλαίσιο για το νέο σχεδιασμό είναι το συνολικό γεωγραφικό περιβάλλον και μέσα σ' αυτό, επαναπροσδιορίζεται η πόλη. Διακρίνονται οι λειτουργίες της: κατοικία, εργασία, καλλιέργεια του πνεύματος και του σώματος, κυκλοφορία και προσδιορίζονται το ελάχιστο λειτουργικό στοιχείο,

¹ Benovolò L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 287.

² Benovolò L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 316.

για κάθε λειτουργία χωριστά. Π.χ. για την διαμονή, το ελάχιστο στοιχείο είναι το διαμέρισμα¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του μοντέρνου σχεδιασμού των πόλεων, αποτελεί το ρυθμιστικό σχέδιο του Cor van Eesteren για την πόλη του Άμστερνταμ, που ξεκίνησε το 1928.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σηματοδοτεί την διαίρεση της Ευρώπης σε δυο μπλοκ, Ανατολικό-Δυτικό και οι ευρωπαϊκές πόλεις επιδίδονται στην ανοικοδόμηση τους.

¹ Benovolò L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 319-320.

2. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ

2.1. Γενική θεώρηση του Ολοκληρωτισμού

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα κάνουν την εμφάνισή τους στην Ευρώπη μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και θεμελιώνονται στα ερείπια των διαλυμένων αυτοκρατοριών. Αναδείχθηκαν δυο βασικές εκδοχές του ολοκληρωτικού τρόπου διακυβέρνησης: αυτή του δυτικού τύπου (ναζισμός και φασισμός), που κυριάρχησε σε χώρες με δημοκρατική παράδοση και με βιομηχανική παραγωγή (Ιταλία και Γερμανία) και εκείνη, του ανατολικού τύπου (σταλινισμός), η οποία επιβλήθηκε σε χώρες με φτωχή δημοκρατική παράδοση και κυρίως σε χώρες που η οικονομία τους βασιζόταν στον πρωτογενή αγροτικό τομέα (ΕΣΣΔ, Βαλκανικές κ.λπ.)¹.

Ο χαρακτηρισμός αυτών των συστημάτων κυριαρχίας ως «ολοκληρωτικά» αποδίδεται εξ αιτίας του γεγονότος, ότι προτίθενται και κατατείνουν να διοικούν με ολοκληρωτική καταπίεση, εκμηδενίζουν την αντιπολίτευση, διεισδύουν ολοκληρωτικά στην κοινωνία και ασκούν ολοκληρωτική ιδεολογική ποδηγέτηση των μαζών².

«Τα ολοκληρωτικά κινήματα είναι μαζικές οργανώσεις ατόμων αλληλο-αποξενωμένων και απομονωμένων»³.

Τα γεγονότα και οι συνθήκες διαβίωσης από το 1917 μέχρι το 1923 στην Ευρώπη, εξέπεμψαν προς τις μάζες ένα σαφές μήνυμα, ότι το κοινωνικό σύστημα ήταν δυνατό να αλλάξει, ότι ο καπιταλισμός δεν ήταν απρόσβλητος: επίσης, ανέδειξαν την ανάγκη δημιουργίας, με άλλες μεθόδους, μιας νέας κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας και την συνακόλουθη, διαφοροποίηση στην νοοτροπία των μαζών, που θα ήταν ικανή να ανταποκριθεί στις ανάγκες του σύγχρονου περιβάλλοντος. Ο

¹ Lefort C., *Essais sur le politique*, p. 22.

² Kuhl R., *Μορφές αστικής κυριαρχίας: φιλελευθερισμός-φασισμός*, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 254.

³ Arendt H., *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα*, Εκδ. Ετρύαλος, Αθηνά 1988, σ. 58.

μετασχηματισμός της λειτουργίας του κράτους ήταν προϋπόθεση για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας και την δημιουργία του «νέου ανθρώπου».

Έτσι, λοιπόν, ο ολοκληρωτισμός εμφανίστηκε περισσότερο συνδεδεμένος με την ανατροπή της αστικής δημοκρατίας, παρά με την ζητούμενη οικονομική ανακούφιση των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι παρά τις μεταβολές που έγιναν στο πολιτειακό σύστημα ούτε η οικονομική κρίση αμβλύθηκε ούτε η φτώχεια και η εξαθλίωση των πληττόμενων κοινωνικών ομάδων¹ πήρε τέλος.

Η κοινοβουλευτική δημοκρατία βασίζεται στο διαχωρισμό μεταξύ της σφαίρας της πολιτικής- και την διάκριση των εξουσιών σε νομοθετική και εκτελεστική, δικαστική- και της ιδιωτικής σφαίρας. Ένα ολοκληρωτικό καθεστώς καταργεί την δημοσία αντιπαράθεση, τα πολιτικά κόμματα, εκτός φυσικά από αυτό που ασκεί την εξουσία.

Η θέση που επεξεργάζεται η Hannah Arendt στα δυο έργα της, *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα* και *Η Ανθρώπινη Κατάσταση* για τον ολοκληρωτισμό ξεφεύγει από το ιστορικό επίπεδο και μεταφέρεται στο εννοιολογικό επίπεδο. Σύμφωνα με την ίδια, η κεντρική υπόθεση του ολοκληρωτισμού είναι ότι «όλα είναι δυνατά», δηλαδή η πρόθεση του καθεστώτος να ερευνά τα «όρια του δυνατού», της ανθρώπινης κατάστασης. Η μετάλλαξη της ανθρώπινης κατάστασης επιτυγχάνεται με την κατάργηση της ιδιότητας του ανθρώπου ως ιδιώτη, ατόμου και πολίτη που συγκροτείται στην ιδιωτική, δημοσία κοινωνική και δημοσία κρατική σφαίρα αντίστοιχα. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία, όπου τα πάντα είναι κίνηση και όλα είναι δυνατά, η ανθρώπινη κατάσταση δεν χαρακτηρίζεται από μονιμότητα και ως τέτοια μπορεί να εξελιχθεί. Αυτό που προκύπτει είναι μια άβουλη συλλογικότητα του «μαζανθρώπου».

Ο ολοκληρωτισμός ορίζεται και ως καθεστώς που περιφρονεί τους νόμους. Σύμφωνα με την Hannah Arendt, ο ολοκληρωτισμός αναφέρεται σε έναν απόλυτο νόμο, από τον οποίο αντλεί την νομιμότητα του για την άσκηση της κυριαρχίας του: στο νόμο της Ιστορίας, στην εκδοχή του σταλινισμού και στο νόμο της Ζωής στην περίπτωση του ναζισμού².

¹ Lefort C., *Essais sur le politique*, p. 22.

² Arendt H., *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα*, Εκδ. Ετρύαλος, Αθηνά 1988, σ. 256.

Το νέο σύστημα κυριαρχίας που προβάλλει, στηρίζεται στην δημιουργία μιας νέας μορφής οργάνωσης της εξουσίας, με την ύπαρξη ενός μοναδικού, πολιτικού κόμματος «μάζας», (το Εθνικό Φασιστικό Κόμμα στην Ιταλία (PNF), το Εθνοσοσιαλιστικό στην Γερμανία (NSDAP) και των μπολσεβίκων στην ΕΣΔΔ), το οποίο και οικειοποιείται την εξουσία στο όνομα του λαού και αντιπροσωπεύει το «γενικό καλό».

Η επιτυχία της επιβολής του κόμματος και του ηγέτη, εκτός από την τρομοκρατία και τον ανορθολογισμό, στηρίχθηκε στην άνευ αντίλογου προπαγάνδα ως η ικανή και αναγκαία ριζοσπαστική και αποφασιστική συνθήκη, προκειμένου να ανατραπεί η πρότερη κατάσταση, να καταδικασθεί το παλιό και να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι για τα δεινά που είχε υποστεί ο λαός. Η αναζήτηση της «σωτηρίας» μέσα από μία συλλογικότητα, όπως το κόμμα, το έθνος, με μία ηγετική προσωπικότητα να κυριαρχεί, οδηγεί τις μάζες να ταυτίζονται ανεπιφύλακτα μαζί τους. Εδώ, πρέπει να σημειωθεί και η καλλιέργεια της πατρικής φιγούρας από τους ηγέτες αυτών των καθεστώτων. Αυτό, από την άλλη, έχει ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση της εξουσίας, η οποία ανήκει κατ' αποκλειστικότητα στον «ηγέτη» και το κόμμα.

Ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτηρίζει το ολοκληρωτικό σύστημα κυριαρχίας είναι η διείσδυση του κόμματος στον κρατικό μηχανισμό· καταργώντας την διάκριση ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και την δημοσία διοίκηση, αλλά και σε ολόκληρη την κοινωνία, με ένα εκτεταμένο σύστημα μαζικών οργανώσεων, ώστε να μπορεί να ελέγχει οργανωτικά και να χειραγωγεί ιδεολογικά και πολιτικά κάθε κοινωνική ομάδα, καταργώντας μ' αυτόν τον τρόπο την αυτονομία της κοινωνίας των πολιτών. Η μεσολάβηση του κόμματος ανάμεσα στο κρατικό μηχανισμό και την κοινωνία των πολιτών, στόχο έχει την συσσωμάτωσή τους¹.

Ο λόγος του ολοκληρωτισμού εδράζεται σε έναν απλό, μανιχαϊστικό διαχωρισμό, όπως καλός-κακός, φίλος-εχθρός, αθώος-ένοχος, εμείς-οι άλλοι, κ.ο.κ. Καθοριστική στιγμή στην συγκρότηση της ταυτότητας του λαού είναι η κατασκευή του «εχθρού», ο οποίος δύναται να είναι εξωτερικός ή εσωτερικός

¹ Lefort C., *L' invention démocratique*, p. 52.

ή σε αρκετές περιπτώσεις και τα δύο. Η εγκαθίδρυση και η συντήρηση του συστήματος είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται ταυτόχρονα με την διαδικασία δίωξης των «εχθρών του λαού», την εκκαθάριση της κοινωνίας από τα ύποπτα και επικίνδυνα στοιχεία. Η εκστρατεία εναντία στον εχθρό πραγματοποιείται με σκοπό την «κοινωνική προφύλαξη»¹. Τα φασιστικά και ναζιστικά κινήματα ανεκάλυψαν τον εχθρό στο πρόσωπο των Εβραίων, στους κομμουνιστές, κλπ, ενώ ο σταλινισμός στους αστούς, στον ιμπεριαλισμό, στους διανοούμενους κλπ., κάθε κατηγορία η οποία ερέθιζε τις ανασφάλειες ή εν δυνάμει αμφισβητούσε την αυθεντία της πρωτοπόρας εργατικής τάξης.

Μια ιδιόμορφη πτυχή της πραγματικότητας του ολοκληρωτισμού ήταν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η ύπαρξη των στρατοπέδων αυτών, εμφανίζεται ως άρρηκτα συνδεδεμένη, με τις αντιλήψεις και πρακτικές ελέγχου του ολοκληρωτικού συστήματος. Ανεξάρτητα από την ολοκληρωτική κυριαρχία στην κοινωνία, η αντίσταση των ανθρώπων δεν έχει καμφθεί. Η κοινωνία μπορεί να ξεφεύγει από τον έλεγχο, παρ' όλα τα μέσα που διαθέτει η εξουσία. Ακριβώς, για το λόγω αυτό, το στρατόπεδο συγκέντρωσης, με τα κίνητρα και τον τρόπο δημιουργίας του, καθώς και την λειτουργία του, εκφράζει την πρόθεση να πραγματοποιήσει και να επεκτείνει μια απεριόριστη κυριαρχία².

¹ Lefort C., *Un homme e trop*, p. 52.

² Lefort C., *Un homme e trop*, p. 123.

2.2. Η Αλβανική εκδοχή του Ολοκληρωτισμού

Οι βάσεις για την κατάληψη της εξουσίας από του κομμουνιστές, τέθηκαν στο ιδρυτικό συνέδριο του ΚΚΑ, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Πρεμετή (*Permet*), την 24^η Μαΐου του 1944. Σε αυτό συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλη την χώρα. Το Συνέδριο αποφάσισε την "δημιουργία μια νέας δημοκρατικής Αλβανίας για τους ανθρώπους" και ότι «το είδος της μόνιμης κυβέρνησης θα αποφασιστεί μετά τον πόλεμο, από τις ελεύθερες εκλογές»¹. Αποφασίστηκε, επίσης, ότι ο βασιλιάς Zogu δεν θα επιστρέψει στην χώρα και ότι όλες οι συμφωνίες που σύναψε η Αλβανία επί εποχής του ήταν επίσημα άκυρες. Επίσης το Συνέδριο, εξέλεξε μια Αντι-φασιστική Επιτροπή για την Εθνική Απελευθέρωση, επικεφαλής της οποίας τέθηκε ο Ενβέρ Χότζα και η οποία μετετράπη σε προσωρινή κυβέρνηση της Αλβανίας, την 22^α Οκτωβρίου 1944. Μετακινήθηκε προς τα Τίρανα μετά την απελευθέρωσή της πόλης, την 28^η Νοεμβρίου 1944².

Οι πρώτες μεταπολεμικές γενικές εκλογές διεξήχθησαν την 2^α Δεκεμβρίου 1945. Το Δημοκρατικό Μέτωπο -το νέο όνομα του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, το οποίο περιλάμβανε κάποια μη-κομμουνιστικά αντιστασιακά στοιχεία-, κέρδισε περίπου 93 τοις εκατό των ψήφων³. Μια νέα εθνική συνέλευση συνεδρίασε στις 11 Ιανουαρίου 1946. Ενέκρινε ένα νέο σύνταγμα, διακηρύσσοντας την Αλβανία "Λαϊκή Δημοκρατία", δίνοντας έτσι ένα επίσημο τέλος στην μοναρχία του Βασιλέα Zogu⁴.

Με την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Αλβανία, αλλά και οι υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, πέρασε στην σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ. Το καθεστώς υιοθέτησε αμέσως, το μοντέλο της σταλινικής κυριαρχίας.

Κατά την 11^η Ολομέλεια του Κόμματος, η οποία συνήλθε την 21^η Σεπτεμβρίου 1948 και το 1^ο Συνέδριο, στα Τίρανα, μπήκαν τα θεμέλια της ολοκληρωτικής διακυβέρνησης. Η λογική που διακατείχε το καθεστώς ήταν

¹ Zickel, Iwaskiw, *Albania: a country study*, p. 36.

² Tomes, *King Zog of Albania: Europe's Self-Made Muslim King*, p. 265.

³ Vickers, *The Albanians: a modern history*, p. 164.

⁴ Tomes, *King Zog of Albania: Europe's Self-Made Muslim King*, p. 266.

αυτή της ταυτοποίησης των ανθρώπων με το προλεταριάτο, του προλεταριάτου με το κόμμα, του Κόμματος με το Πολιτικό Γραφείο και του Πολιτικού Γραφείου με τον Ηγέτη.

Τα κομματικά όργανα συνήλθαν επί θεμάτων εσωτερικής ασφάλειας και απεφάσισε την άνευ όρων και περιορισμών εξουσιοδότηση των Κρατικών Υπηρεσιών Ασφαλείας να ελέγχουν σύμφωνα με την κρίση τους τις επικοινωνίες και τις πράξεις των αξιωματούχων και πολιτών.

Η κυβέρνηση άρχισε να εφαρμόζει μια συγκεντρωτική οικονομία, με βάση το σοβιετικό μοντέλο. Τον Δεκέμβριο του 1944, το εξωτερικό και εσωτερικό εμπόριο, οι λίγες βιομηχανικές, εμπορικές και μεταφορά επιχειρήσεων που η χώρα διέθετε, τέθηκαν υπό κρατικό έλεγχο. Οι ξένες περιουσίες εθνικοποιήθηκαν και παραχωρήσεις που χορηγήθηκαν στο παρελθόν σε ξένες εταιρείες ακυρώθηκαν¹.

Η εκβιομηχάνιση, ως νέα υλικό-τεχνική βάση και η αναδιοργάνωση της γεωργικής παραγωγής, ήταν ο κύριος στόχος των οικονομικών σχεδίων, η οποία θα ενισχύετο και από την εξόρυξη-αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου και άλλων φυσικών πόρων.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα μετονομάστηκε -σύμφωνα με τους νέους στόχους, αλλά και για πολιτικούς λόγους, συναφείς με την αποστασιοποίηση από τους Γιουγκοσλάβους Κομμουνιστές-, σε Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας και έγινε σαφής ο καθοδηγητικός ρόλος του, τόσο στην πολιτική εξουσία όσο και στο τομέα της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού. Το Κόμμα είναι φορέας της διαδικασίας ταυτοποίησης μεταξύ της εξουσίας και του λαού και ταυτόχρονα, φορέας της διαδικασίας ομογενοποίησης της κοινωνίας². Για τον λόγο αυτόν, προχώρησε στην σύσταση ενός μεγάλου αριθμού οργανώσεων (συνδικάτα, πολιτιστικές ομάδες εργατών, οργανώσεις νεολαίας, παιδιών, γυναικών, κύκλους συγγραφέων, καλλιτεχνών, επιστημόνων, ακαδημαϊκών), με στόχο την κατάργηση της διαφορετικότητας στον τρόπο ζωής, των απόψεων, των συμπεριφορών, του γούστου.

¹ Zickel, Iwaskiw, *Albania: a country study*, p. 39.

² Lefort C., *L'invention democratique*, p. 100.

Το καθεστώς του *Enver Hoxha*, καθ' όλη την διάρκεια της Σταλινικής περιόδου και μέχρι το 1960, υπήρξε σύμμαχος και φίλος της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ με την ανάρρηση του Χρουστσόφ στην ηγεσία του ΚΚΣΕ, διέκοψε τις σχέσεις με την ΕΣΣΔ και με αφορμή την αποκήρυξη του Στάλιν από πλευράς της νέας σοβιετικής ηγεσίας, εστράφη στην Κομμουνιστική Κίνα του Μάο. Η σχέση αυτή διεκόπη το 1978 με αιτία την στροφή της Κινεζικής ηγεσίας προς την Δύση και την διατύπωση της θεωρίας για τους τρεις κόσμους. Έκτοτε η χώρα οδηγήθηκε στον πλήρη απομονωτισμό.

Δεν υπάρχει παρόμοιο προηγούμενο στην νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, το οποίο, να προσομοιάζει με την διακυβέρνηση του *Hoxha*. Συλλήψεις, δίκες, φυλακίσεις, βασανισμοί, αποκλεισμοί και απαξία στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ζωή, αποτελούσαν την καθημερινότητα των πολιτών επί, περίπου, 50 χρόνια. Η δυσαρέσκεια και μόνον, κομματικού «παράγοντα» είχε ως συνέπεια την προσαγωγή σε ανάκριση και την καταδίκη (φυλάκιση, εκτοπισμό, καταναγκαστική εργασία ή ακόμη και θάνατο). Περισσότεροι από 50.000 καλλιτέχνες, συγγραφείς, κληρικοί, διανοούμενοι ακόμα και ανώτερα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος είχαν διωχθεί κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος, 1944-1991. Όσοι επέζησαν, μαρτυρούν για την πείνα, τη σκληρή δουλειά, τα βασανιστήρια, αναταραχές, εξεγέρσεις, τις ασθένειες και το θάνατο που βίωσαν.

Συνοπτικά, το καθεστώς του *Enver Hoxha* μπορεί να χαρακτηριστεί ως το πιο σκληρό κρατικό σοσιαλιστικό μοντέλο διακυβέρνησης, μετά από την Β. Κορέα (αξίζει να σημειωθεί ότι στην Αλβανία, ακόμη και η κατοχή αυτοκινήτου ήταν παράνομη μέχρι το 1992). Δημιουργήθηκε μια αστική elite εξουσίας με στελέχη προερχόμενα από τον Νότο και την περιοχή των Τιράνων και από αξιωματούχους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και οι οποίοι, διέθεταν την εμπειρία και την γνώση να διαχειριστούν τις κρατικές και τις κομματικές υποθέσεις, πάντοτε υπό το άγρυπνο βλέμμα και ώτα του Ηγέτη Ενβέρ.

Ένα υψηλής σημασίας χαρακτηριστικό αποτελεί το ότι, διακατέχονταν από φοβικά σύνδρομα εξωτερικών επιβουλών και την συνεχή ανασφάλεια εσωτερικής υπονόμευσης. Ίσως, αυτό, προέκυπτε ως αναγκαιότητα για την διατήρηση του καθεστώτος και το επιβεβαίωσε η

προηγούμενη αντιπαράθεση με τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο *Hoxha*, στερεοτύπως επανελάμβανε σε κάθε ομιλία του: “*imperialistët Amerikan, socialimperialistet Sovietik, shoviniste Jugosllavë edhe monarkofashistet Greke*”, δηλαδή: «... Αμερικανούς Ιμπεριαλιστές, Σοσιαλμπεριαλιστές Σοβιετικούς, σωβινιστές (ή Τροτσκιστές, ανάλογα την περίπτωση) Γιουγκοσλάβους και τους Έλληνες μοναρχοφασίστες...». Είναι προφανές που εντόπιζε τους κινδύνους.

Το καθεστώς προωθούσε την αντίληψη μιας αυτάρκους κοινωνίας και αυτή μπορεί να γίνει πραγματικότητα μόνο χάρη σε μια απόλυτη και αδιαμφισβήτητη εξουσία. Το σύνθημα “*drejtojme socializmin me forcë tonë*” - «κτιζουμε τον σοσιαλισμό με τις δικές μας δυνάμεις», είναι ενδεικτικό της αντίληψης του Ενβέρ και της προσπάθειάς του να δημιουργήσει ένα μοναδικό πρότυπο «σοσιαλιστή», με ιδανικά τον εθνικό του φανατισμό και την σοσιαλιστική προσήλωσή του. Στηρίχθηκε στον φόβο, την τρομοκρατία και την προβολή της πατρικής του μορφής σε κάθε δραστηριότητα της δημόσιας ζωής, της οποίας, ενίσχυε την επικράτηση έναντι της ιδιωτικότητας. Κάθε δραστηριότητα, ακόμη και αυτές των ιδιωτικών ή οικογενειακών εορτασμών, έπρεπε να επιβεβαιώνει ότι όλα στον σοσιαλιστικό παράδεισο της Αλβανίας, ήταν όμορφα, πλουσιοπάροχα και ιδανικά, χάρις στην φροντίδα του *xhaxhi-Enver* (Θείο Ενβέρ), τον οποίο όλοι έπρεπε να ευγνωμονούν και να δοξάζουν.

Δεν είναι τυχαίο ότι σε κάθε δημόσια συγκέντρωση, τα συνθήματα τα οποία ακούγονταν είχαν το όνομα του Ηγέτη: “*Populli-Parti-Enver*” - «Λαός-Κόμμα-Ενβέρ», καθώς και “*Parti-Enver jemi gati kur do herë*” - «Κόμμα και Ενβέρ είμαστε έτοιμοι όποτε χρειασθεί». Στην αντίθετη περίπτωση, ο εκτοπισμός (*internim*), η φυλάκιση, η στέρηση του δικαιώματος πρόσβασης στην ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση, ήταν οι τιμωρίες που περίμεναν τους «κακούς κομμουνιστές» ή τους «εχθρούς του λαού». Οι χιλιάδες τσιμεντένιων πυροβολείων (*bunker*), σε διπλή και τριπλή σειρά, εκτεινόμενες σε παράταξη χιλιόμετρων στην ύπαιθρο, αλλά και σχεδόν σε κάθε δύο-τρία οικοδομικά τετράγωνα, μέσα στις πόλεις, περισσότερο αποσκοπούσαν στην διατήρηση της εγρήγορσης, την καλλιέργεια ανασφάλειας και τον εκφοβισμό των εντός των συνόρων ευρισκομένων, παρά ως μέσο αποτροπής εξωτερικών

επιδρομέων και άμυνας. Ο πόλεμος αποτελούσε κορυφαίο σημείο ανθρώπινης αυτοπραγμάτωσης.

Στηριγμένο, αποκλειστικά, στο πρόσωπο του *Enver Hoxha*, ήταν φυσικό επόμενο, το καθεστώς να μην δύναται να διασφαλίσει την ύπαρξή του μετά τον θάνατο του (1985). Ο *Ramiz Alia* που διαδέχθηκε τον *Hoxha*, αντελήφθη την ανάγκη να προβεί σε μεταρρυθμίσεις.¹ Όμως, οι ταχύτατες εξελίξεις της περιόδου εκείνης, με την υποχώρηση και κατάρρευση των καθεστώτων του ανατολικού μπλοκ, δεν επέτρεψαν την ολοκλήρωσή τους και το Κόμμα της Εργασίας εξεδιόχθη από την εξουσία μέσα σε μία –ίσως, περιττή και υπερβολικής εντάσεως-, επαναστατική κινητοποίηση.

¹ Vickers Miranda, *The Albanians: a modern history*, Εκδ. I.B. Tauris, London 1999, p. 210.

3. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΤΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ

3.1. Η αρχιτεκτονική ως εργαλείο επιβολής των καθεστώτων

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, με την άνοδο τους στην εξουσία, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παρεμβαίνουν στον αστικό ιστό για να προβάλλουν την πολιτική ισχύ του νέου καθεστώτος. Η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία και η χωροταξία, μαζί με άλλες μορφές έκφρασης, όπως η λογοτεχνία, το θέατρο, η ζωγραφική, κ.ά., γίνονται εργαλεία πολιτικής κατεξουσίησης για τον ολοκληρωτικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, για την δημιουργία του «νέου ανθρώπου». Κατασκευάζουν εμβληματικά και «μνημειακά» κτίρια, δρόμους για παρελάσεις, αλλά και νέες πόλεις. Τα σύμβολα της εξουσίας παρεμβαίνουν για να χαρακτηρίσουν και να αναδιαμορφώσουν τη δομή των πόλεων. Εντός των κρατών αναπροσαρμόζουν την αστική ιεραρχία. Ορισμένες πόλεις υποβαθμίζονται, ενώ, άλλες αναβαθμίζονται.

Στα καθεστώτα αυτά, από την αρχή της ανάληψης της εξουσίας, παρατηρήθηκε η προσφυγή σε μορφές της κλασικής τέχνης -αρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική- και η χρήση των στοιχείων της κλασικής μορφοτυπίας, της αναλογικότητας, της ευθύγραμμης μορφής και της πλαστικής καθαρότητας¹ (εικ. 1-3). Το γεγονός της χρήσης στοιχείων της κλασικής τέχνης από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, δεν μπορεί παρά να αποδεικνύει την χρησιμότητά τους. Αυτό, ίσως, να συνδέεται με το γεγονός της διάρκειας - αλλά και ότι αποτελεί μια ολοκληρωμένη έκφραση που δεν επιδέχεται παρέμβαση, ούτε καν απόπειρα- και το θαυμασμό που το κοινό ως αποδέκτης τρέφει για την τέχνη αυτή.

¹ Μεταξάς Α-Ι., *Η υφαρπαγή των μορφών: από την πολιτική ομιλία του κλασικισμού*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σ. 103-145.

Η αρχιτεκτονική μορφή, στα καθεστώτα αυτά, μετατρέπεται σε λειτουργία και παράγει υποβλητικότητα και επιβλητικότητα¹.

Η αδυναμία της άμεσης κατανόησης των νέων ρευμάτων στην Τέχνη και το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την εξοικείωση με το πρωτοποριακό και μοντέρνο κίνημα, ίσως εξηγεί τη στροφή προς άλλες αρχιτεκτονικές μορφές, καθιερωμένες και πιο αποδεκτές, που χαρακτηρίζονται από αναλογία και έχουν μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης με τη στροφή της, τη δεκαετία του '30, προς τις κλασικές μορφές του παρελθόντος.

¹ Ο Α-Ι. Μεταξάς, όπως ορίζει (στις σ. 75-78), η επιβλητικότητα παράγεται από την έκταση που καταλαμβάνουν αυτά τα κτίρια και την μεγαλοπρέπεια τους. Η υποβλητικότητα παράγεται από την διαδικασία που σε υποβάλει το ίδιο το κτίριο εξαιτίας του απροσίτου και αοράτου εσωτερικού του.

Εικόνα 1. Το νέο κέντρο του Βερολίνου 1933

Εικόνα 2. Παιδικός σταθμός την 10ετία του 80 στην Αλβανία

Εικόνα 3. Παρέλαση του Σοβιετικού Στρατού κατά τον εορτασμό της 1η Μαΐου 1954. (Φωτογραφία: www.gagdaily.com).

3.2. Ο Σοσιαλιστικός ρεαλισμός στην Αρχιτεκτονική

Πριν απ' όλα, είναι απαραίτητη η αναφορά στην εμφάνιση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Σοβιετική Ένωση, μετά την ολοκλήρωση της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Στην Σοβιετική Ένωση, το 1917, στην τέχνη, την λογοτεχνία το θέατρο κλπ, διεισδύουν σύγχρονες καλλιτεχνικές τάσεις (φουτουρισμός, κυβισμός, κ.ά.), ενώ, στην αρχιτεκτονική ο κονστρουκτιβισμός και ο ορθολογισμός. Η αποδοχή του κονστρουκτιβισμού και ορθολογισμού στην αρχιτεκτονική κατέστη δυνατή για δύο λόγους: πρώτον, οι θέσεις της μοντέρνας αρχιτεκτονικής αποτελούσαν εντελώς νέες κατευθύνσεις στην διαδικασία της κατασκευής, όπως ήταν ριζικά νέο και το σοβιετικό σύστημα που αναδύθηκε και δεύτερον, στην Ρωσία, μετά την επανάσταση, επικρατεί ένα πραγματικό κοινωνικό χάος· υπανάπτυκτη και οπισθοδρομική, υπήρξε το κατάλληλο έδαφος, προκειμένου, οι προερχόμενες από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης καλλιτεχνικές επιρροές, να αναπτυχθούν και να ανθίσουν.

Η επίδραση του φουτουρισμού και του κυβισμού έφερε στη αρχιτεκτονική σύνθεση τις αρχές της δυναμικής παραμόρφωσης των αντικειμένων. Η αρχιτεκτονική μορφή προκύπτει, όχι από την αντιγραφή των μορφών του παρελθόντος, αλλά από τον πειραματισμό και τον συνδυασμό της κλίμακας, των αναλογιών, το παιχνίδι των όγκων, το ρυθμό κλ.π. Χαρακτηρίζεται από λειτουργικότητα -με την έννοια της ολοκληρωμένης λύσης ενός προβλήματος. Δηλαδή, στην ολοκληρωτική αντιμετώπιση των αναγκών που προέκυψαν από την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας-ορθολογισμό, κοινωνικό και πολιτικό προσανατολισμό.

Στόχοι της νέας εξουσίας τέθηκαν αφ' ενός, η εξέλιξη με γρήγορους ρυθμούς της υπανάπτυκτης αγροτικής χώρας σε βιομηχανική και αφ' ετέρου, ο ολοκληρωτικός μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων και η δημιουργία του «νέου ανθρώπου». Σε όλη την διάρκεια των δεκαετιών του '20 και του '30 η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία και η χωροταξία προσαρμόστηκαν στο κοινωνικό όραμα της Σοβιετικής Ένωσης και επιφορτίστηκαν με την ανακάλυψη και την δημιουργία του νέου υλικού πλαισίου, που απαιτείται για

τον μετασχηματισμό της κοινωνίας και τον νέο τρόπο ζωής. «Πρόκειται για μια νέα αρχιτεκτονική όχι γιατί οι μορφές της ήταν καινούργιες, όχι μόνο γιατί χρησιμοποιούσε καινούργιες τεχνικές, αλλά, κυρίως, γιατί είχε ένα εντελώς νέο περιεχόμενο· γιατί ήταν αναπόσπαστο τμήμα του πολυσύνθετου σοσιαλιστικού σχεδίου για την μεταμόρφωση ολόκληρης της κοινωνίας»¹.

Από την αρχή της εγκαθίδρυσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, η πολεοδομία έγινε το πλαίσιο εντός του οποίου θα εφαρμοσθεί και θα εξελιχθεί η νέα αρχιτεκτονική. Η αστική ανάπτυξη αποσπάται από την ιδιωτική πρωτοβουλία με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας του εδάφους.

Η κεντρική υπόθεση της κυρίαρχης ιδεολογίας ήταν η διαμόρφωση ενός πλαισίου ζωής που να διαφέρει τόσο από την παλιά πόλη όσο και από τον δυτικό τρόπο ζωής. Αυτό και σε συνδυασμό με την γνώση για την επιρροή της αρχιτεκτονικής στους ανθρώπους που την χρησιμοποιούν, οδήγησε στην ανακάλυψη μιας νέας τυπολογίας κτιρίων, προκειμένου να είναι δυνατή η υλοποίηση των στόχων. Στο γεγονός αυτό έγκειται το «νέο» της αρχιτεκτονικής, με την έννοια ότι ανακαλύφθηκαν και κατασκευάστηκαν εκείνες οι αρχιτεκτονικές δομές, που, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου -και την ένταξη των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, θα κατασκευαστούν σε όλο το ανατολικό μπλοκ, οι «νέοι κοινωνικοί πυκνωτές». Τέτοιοι «κοινωνικοί πυκνωτές» ήταν τα συγκροτήματα των πολυκατοικιών, τα βιομηχανικά συγκροτήματα, το Μέγαρο της Κουλτούρας, το Μέγαρο του Πρωτοπόρου, το Μέγαρο των Σοβιέτ, οι λέσχες κλπ. (εικ. 4-12). Πρόκειται, στην ουσία για έναν νέο τρόπο οργάνωσης του χώρου της κατοικίας, της εργασίας και της πόλης εν γένει, μέσα από τους οποίους θα προκύψουν οι νέες κοινωνικές σχέσεις, που με την σειρά τους, θα συμβάλλουν στην δημιουργία μιας νέας συνείδησης. «Οι κοινωνικοί πυκνωτές θα πρέπει να μεταμορφώσουν τον ατομιστή άνθρωπο σε ολοκληρωμένο άνθρωπο, συνειδητό αγωνιστή της σοσιαλιστικής κοινωνίας μέσα στην οποία το προσωπικό ενδιαφέρον του καθενός, διαλύεται στα ενδιαφέροντα του συνόλου»².

¹ Κορρ Α., *Πόλη και Επανάσταση: η πτώχευση της αρχιτεκτονικής*, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976, σ. 29.

² Κορρ Α., *Πόλη και Επανάσταση: η πτώχευση της αρχιτεκτονικής*, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976, σ. 169-170.

Λόγω του μεγάλου αριθμού λειτουργιών που καλούνται να καλύψουν και της μεγάλης μάζας ανθρώπων που επιδιώκεται να συγκεντρωθεί εντός των χώρων των νέων κτιρίων, τις περισσότερες φορές, πρόκειται για γιγαντιαίες κατασκευές. Είναι χώροι που ευνοούν και προάγουν το συλλογικό τρόπο ζωής.

Για να πραγματοποιηθεί το καινούργιο πλαίσιο ζωής ήταν απαραίτητη η εκβιομηχάνιση της χώρας και οι νέες σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής. Το εργοστάσιο θα βρει τη θέση του μέσα στην πόλη.

Η συνύπαρξη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με τη κομμουνιστική ιδεολογία δεν μπόρεσε να συνεχιστεί και οι επιθέσεις ενάντια στην πειραματική, προοδευτική αρχιτεκτονική, έγιναν ορατές από το 1930.

Ο κονστρουκτιβισμός στην Σοβιετική Ένωση διήρκεσε μέχρι το 1937, περίοδος θριάμβου του «ρεαλιστικού» στυλ με απόφαση του συνεδρίου της Ένωσης των Προλετάρων Αρχιτεκτόνων (V.O.P.R.A.), που πραγματοποιήθηκε τον ίδιο χρόνο.

Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός στην αρχιτεκτονική αποκαθιστά σταδιακά, όλες τις συνιστώσες της ακαδημαϊκής αρχιτεκτονικής. Το στυλ αυτό επικράτησε να ονομάζεται και «στυλ του προλεταριάτου», καθώς συνδυάζει την καλλιτεχνική έκφραση με την κομμουνιστική ιδεολογία, όπως συνοψίστηκε στο δόγμα του διαλεκτικού υλισμού «σοσιαλισμός στο περιεχόμενο και εθνικισμός στη μορφή»¹.

Έτσι, λοιπόν, μέσα στο πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε μετά το 1930, η αρχιτεκτονική γίνεται πρόσχημα και θα καταστεί ιδεολογικό όργανο. Όλη η μετέπειτα περίοδος χαρακτηρίζεται από μνημεία ελληνορωμαϊκού στυλ, ευθυγραμμισμένα, στολισμένα με λαξεμένες πέτρες.

Η «σταλινοποίηση» των πόλεων του μπλοκ πραγματοποιήθηκε με την κατεδάφιση παλαιών κτιρίων και συμβόλων των πόλεων, την κατασκευή τεραστίων, κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα κτιρίων, μνημείων κ.ά, για να δηλώσουν την άφιξη του κομμουνισμού και να επιδείξουν την δύναμη και μονιμότητα της νέας πολιτικής τάξης πραγμάτων. Επίσης, η τοποθέτηση αγαλμάτων του Ιωσήφ Στάλιν στο κέντρο των πόλεων (εικ. 13-14) καθώς και η

¹ Κορρ Α., *Πόλη και Επανάσταση: η πτώχευση της αρχιτεκτονικής*, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976, σ. 289.

ονοματοδοσία πολλών οδών και αστικών δομών οι οποίες πλέον θα έφεραν το όνομα του δικτάτορα, είχε στόχο την συμβολοποίηση του αστικού χώρου.

Ο σχεδιασμός των πόλεων, κυρίως, της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης, το 1935 υπό την στενή επίβλεψη του Στάλιν, είχε ως αποτέλεσμα την συστηματοποίηση των αρχών που θα ήταν το κοινό πλαίσιο για όλες τις σοσιαλιστικές πόλεις.

Αυτές είναι:

- Το περιορισμένο μέγεθος της πόλης.
- Ο κρατικός έλεγχος στο ζήτημα των κατοικιών.
- Προγραμματισμένη ανάπτυξη των οικιστικών περιοχών.
- Χωρική ισότητα στην κατανομή των ειδών της συλλογικής κατανάλωσης.
- Ο περιορισμός της διαδρομής προς την εργασία.
- Ο αυστηρός προγραμματισμός στην χρήση γης.
- Εξορθολογισμός της ροής της κυκλοφορίας σε μια ιεραρχία των νέων οδών.
- Εκτεταμένοι χώροι πρασίνου (πάρκα και ζώνες πρασίνου).
- Ο συμβολισμός (με τις παρελάσεις, τον εορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς κ.ά.).
- Ο σχεδιασμός των πόλεων ως αναπόσπαστο μέρος του εθνικού σχεδιασμού¹.

¹ Lang Michael H., *Red Moscow: Capital of the Revolution or a Revolution in Capitals?*, p. 8, στο: http://www-etsav.upc.es/personals/iphs2004/pdf/109_p.pdf.

Εικόνα 4. Μέγαρο των Νέων Πρωτοπόρων στην Σεβαστούπολη

Εικόνα 5. Λιθουανία, Βίλνιους, Κέντρο παιδιού και Νεολαίας

Εικόνα 6. Μέγαρο Πολιτισμού και Επιστημών στην Βαρσοβία

Εικόνα 7. Εθνικό Μέγαρο του Πολιτισμού, στην Σόφια

Εικόνα 8. ο Οίκος των Σοβιέτ, στο Καλίνινγκραντ

Εικόνα 9. Μέγαρο Συναυλιών και Αθλητισμού (Βίλνιους, 1971).

Εικόνα 10. Πολυκατοικίες της κομμουνιστικής περιόδου στην Ντέβα της Ρουμανίας.

Εικόνα 11. Ρωσία, Καλίνινγκραντ. Κρατικό Πρόγραμμα κατασκευής κατοικιών.

Εικόνα 12. Μέγαρο της Βιομηχανίας. Χάρκοβο, Ουκρανία (1955).

Εικόνα 13. Το μνημείο του Στάλιν στην Βουδαπέστη.

Εικόνα 14. Άγαλμα του Στάλιν στην Πράγα.

3.3. Οι «πρωταγωνιστές» στην σκηνή της πόλης των Τιράνων

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, στην Αλβανία επικρατούσαν δυο βασικές αρχιτεκτονικές μορφές: αυτή της παραδοσιακής λαϊκής αρχιτεκτονικής, με την παραδοσιακή κατοικία, να αποτελεί και την πρώτη μορφή αρχιτεκτονικής δημιουργίας στην χώρα, με χαρακτηριστικό τις κεραμοσκεπές και εκείνη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, έργα έκφρασης των Αλβανών αρχιτεκτόνων της εποχής, οι οποίοι ήσαν απόφοιτοι των αρχιτεκτονικών σχολών της Δυτικής Ευρώπης και οι οποίοι μετά την ιταλική κατοχή εγκατέλειψαν την χώρα¹. Οι δυο αυτές βασικές αρχιτεκτονικές μορφές, αποτελούσαν μια συμπαγή δομή με αξίες της αυθεντικής αρχιτεκτονικής παράδοσης της χώρας.

Η χώρα κληρονόμησε, επίσης και αρχιτεκτονικές δομές του ιταλικού ρασιοναλισμού, του MIAR - *Movimento Italiano di Architettura Razionale*² των ιταλών αρχιτεκτόνων Gherardo Bossio, Armando Brazinit, Florestano di Fausto. Χαρακτηριστικό αυτής της δομής είναι η διαμόρφωση του κέντρου των Τιράνων, με το κεντρικό άξονα του Μεγάλου Βουλευβάρτου, και τον μνημειακό χώρο της «*Piazza Littoria*» και άλλες κατασκευές, όπως βίλλες, κατοικίες στα Τίρανα και στις άλλες πόλεις της χώρας. Εκτός από αρχιτεκτονικές δομές, κληρονομήθηκαν από τους Ιταλούς ρασιοναλιστές και μια σειρά από μελέτες και σχέδια πόλεων. Με την οικονομική ενίσχυση της Ιταλίας, από το 1925 και μέχρι το τέλος της ιταλικής κατοχής το 1943, οι πόλεις γνώρισαν οικονομική και αστική ανάπτυξη (εικ. 15-22).

Η αστική ανάπτυξη, αυτής της περιόδου χαρακτηρίστηκε από την ισορροπία ανάμεσα στην ιδιωτική ιδιοκτησία και το δημόσιο συμφέρον -με τις λιγότερες απαλλοτριώσεις- και ένα οικονομικό πλαίσιο που είχε ως αρχή την ελευθερία της αγοράς, αλλά και την διατήρηση των παλαιών αρχιτεκτονικών δομών ώστε η πόλη να μην απολέσει τα σημάδια της περιόδου, υπό οθωμανική κατοχή.

Με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, την εξουσία ανέλαβε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Με την άνοδο τους στην εξουσία, η οικονομία της

¹ Kolevica Petraq, *Arkitektura dhe diktatura*, f., 72, Logoreci, Tiranë 2004.

² Ιταλικό Κίνημα για την Ορθολογική Αρχιτεκτονική.

χώρας έγινε συγκεντρωτική και η ιδιωτική ιδιοκτησία και πρωτοβουλία καταργήθηκε, μέσα από την πρακτική των κρατικοποιήσεων, χωρίς να προβλέπονται αποζημιώσεις. Μαζί με την αλλαγή του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου, άλλαξε, ταυτόχρονα και το σχήμα του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού σχεδιασμού.

Μέσα σ' αυτό το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο, ξεκίνησαν οι προσπάθειες για την ανοικοδόμηση των πόλεων και συνολικά την ανασυγκρότηση της χώρας από τις καταστροφές του πολέμου και συνεχίστηκαν, για περίπου μισό αιώνα, με την δημιουργία των νέων αστικών δομών. Με αφορμή και την διαμάχη που ξέσπασε στην Ευρώπη, σχετικά με την ανοικοδόμηση των πόλεων μετά της καταστροφές του πολέμου, μεταξύ αυτών που έβλεπαν την ανοικοδόμηση ως ευκαιρία να οικοδομήσουν τις πόλεις, όπως ήταν πριν και εκείνων που δρᾶττονται της ευκαιρίας να εφαρμόσουν τις αρχές της Χάρτας των Αθηνών, ίσως, να διευκόλυνε την απόφαση του καθεστώτος να υιοθετήσει από την αρχή τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού.

Η πορεία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που ξεκίνησε αμέσως μετά την ίδρυση του νέου Αλβανικού Κράτους, το 1912 και διήρκεσε μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σημείο κατά το οποίο διεκόπη. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική δεν υποστηρίχθηκε και δεν αναγνωρίσθηκε από το νέο καθεστώς. Το ολοκληρωτικό κράτος της Αλβανίας, δεν λειτούργησε όπως το φασιστικό (1929-1945), το ναζιστικό (1929-1945) και εκείνο των μπολσεβίκων (1929-1953), που στην αρχή της ανάληψης της εξουσίας τους, για πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους, υποστήριξαν την μοντέρνα τέχνη. Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός, που υιοθετήθηκε ως το κρατικό αρχιτεκτονικό στυλ, αποτελούσε πολιτικό και ιδεολογικό εργαλείο για την καταπολέμηση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και των επιρροών που προέρχονται από τις χώρες της Δύσης¹. Επίσης βρήκε υποστηρικτές και σε μια γενιά αρχιτεκτόνων, οι οποίοι σπούδασαν στις αρχιτεκτονικές σχολές της Σοβιετικής Ένωσης.

¹ Ministria e Ndertimit, Dekreti dhe Rregulloria per banimin, miratimin dhe sbatimin e planeve rregulluese te qyteteve dhe te fshatrave, 1978, f. 3: «...kunder cdo ndikimi te ideologjise borgjeze e revizioniste, per perqendrimin dhe grumbullimin e ndertimeve, duke kursyer sa me shume fondin e tokes bujqesore, e sidomos te asaj are...» - «... ενάντια σε κάθε επίδραση της αστικής ιδεολογίας και ρεβιζιονισμού, για τη συγκέντρωση των κτιρίων, εξοικονομώντας στο μέγιστο το γεωργικό απόθεμα της γης, και ιδιαίτερα της καλλιέργισιμης...».

Καλλιεργήθηκαν ο φόβος, ο δισταγμός και ο περιορισμός της πνευματικής δημιουργίας των αρχιτεκτόνων.

Ο πολεοδομικός και αρχιτεκτονικός σχεδιασμός πραγματοποιήθηκε υπό την αυστηρή καθοδήγηση και υπαγόρευση του κόμματος και η διαμόρφωση του αστικού χώρου, έγινε σύμφωνα με τις αρχές που είχε συστηματοποιήσει ο Στάλιν. Τα ονόματα των δρόμων αντικαταστάθηκαν με ονόματα ηρώων και γενικά η ονοματοδοσία οδών και χώρων είχε αναφορές στην λαϊκή επανάσταση. Οι παλιές γειτονιές γέμισαν με αναμνηστικές πλάκες από ήρωες του πολέμου κατά των ιταλών κατακτητών, ενώ, η ίδια η πόλη των Τιράνων ονομάστηκε «*Tirana e Kuqe*» (Τα κόκκινα Τίρανα) και η ανοικοδόμηση της πόλης έγινε προπαγάνδα.

Οι πρώτες αρχιτεκτονικές δομές που πραγματοποιηθήκαν στην χώρα, ήταν κοινωνικού, διοικητικού και πολιτικού χαρακτήρα και δημιουργήθηκαν βιομηχανικές περιοχές. Κατασκευάστηκαν και οι πρώτες μαζικές εργατικές κατοικίες. Στην αρχιτεκτονική μορφή, αυτών, των αστικών δομών, εύκολα, διακρίνονται στοιχεία της κλασικής, αναγεννησιακής και νεοκλασικής αρχιτεκτονικής (εικ. 23-29).

Τη δεκαετία του '60, μετά την διάρρηξη των σχέσεων της Αλβανίας με την Σοβιετική Ένωση και κατ' επέκταση την απομάκρυνση από τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό, δημιουργήθηκε ένα καταλληλότερο περιβάλλον για πιο ελεύθερη και ανεξάρτητη έκφραση, αλλά πάντα ελεγχόμενη¹. Την εποχή αυτή η χώρα, η οποία παρέμενε ακόμα φτωχή, είχε ανάγκη από μια άλλη αρχιτεκτονική. Το βάρος δόθηκε στην πολεοδομία της κατοικίας και την οικιστική μονάδα. Οι νέες κατοικίες και τα συγκροτήματα των κατοικιών κατασκευάστηκαν σύμφωνα με τις ιδέες της μοντέρνας πολεοδομίας, της αρχιτεκτονικής και της κατοικίας, όπως αναφέρονται στη «Χάρτα της Αθηνάς» (εικ. 30-32). Επίσης, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου των Τιράνων άρχισε να διδάσκεται η ιστορία της αρχιτεκτονικής, χωρίς άμεσες αναφορές στη μοντέρνα, αλλά ως μια σύγχρονη αρχιτεκτονική

¹Bleta Indrit, *Influences of political regime shifts on the urban scene of a capital city. Case study: Tirana*, p. 100, στο: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12612184/index>.

προσαρμοσμένη στις συνθήκες της χώρας. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική δεν αναγνωρίστηκε ποτέ, επισήμως, από το ολοκληρωτικό κράτος.

Παρ' όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η αρχιτεκτονική δημιουργία στη χώρα, -με την κατάργηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην άσκηση του επαγγέλματος του αρχιτέκτονα και τον συγκεντρωτισμό του σχεδιασμού-, η μοντέρνα αρχιτεκτονική μπόρεσε να εκφραστεί μέσα από τις δημιουργίες της πρώτης γενιάς αρχιτεκτόνων που σπούδασαν στις αρχιτεκτονικές σχολές των Λαϊκών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ, Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Τσεχοσλοβακία). Σχεδίασαν και οικοδόμησαν πολυκατοικίες και άλλες αστικές δομές, κοινωνικού, διοικητικού, πολιτιστικού χαρακτήρα. Στα κτίρια αυτά, τα στοιχεία της κλασικής αρχιτεκτονικής αντικαταστάθηκαν από τις τυποποιημένες κατασκευές και τις καθαρές γεωμετρικές επιφάνειες. Άρχισαν να κατασκευάζονται και τα πρώτα πολυώροφα κτίρια, κυρίως ξενοδοχεία (εικ. 34-35).

Το 1974, μετά από την ολοκληρωτική απομόνωση της χώρας και από το Ανατολικό Μπλοκ, το καθεστώς άρχισε να επιτίθεται σε κάθε μορφή έκφρασης που δεν ήταν σύμφωνη με τις δικές του, σοσιαλιστικές αρχές. Καλλιτέχνες, συγγραφείς, συνθέτες, αρχιτέκτονες, διωχτήκαν, τιμωρηθήκαν και φυλακισθήκαν. Κεντρικό σύνθημα για κάθε μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης ήταν «εθνική μορφή και σοσιαλιστικό περιεχόμενο». Η αντίληψη αυτή κυριάρχησε κατά το σχεδιασμό του κτιρίου του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (εικ. 36). Το σχέδιο για την Εθνική Πινακοθήκη (εικ. 37) δεν έπρεπε να περιλαμβάνει παράθυρα οπουδήποτε και για τον λόγο αυτό, σχεδιαστήκαν εκεί που δεν ήταν απαραίτητα (!). Το ίδιο συνέβη και με το κτίριο της Βιβλιοθήκης στη πόλη της Κορυτσάς¹ (εικ. 38)².

Η πορεία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Αλβανία, που διεκόπη από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν μπόρεσε να εξελιχθεί όπως στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς έλλειπαν οι υλικοτεχνικές υποδομές, η τεχνολογία και κυρίως, η ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης. Μια σύγκριση με τις άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ, αποκαλύπτει τις

¹ Kolevica, *Arkitektura dhe diktatura*, f. 229.

² Ο Kolevica περιγράφει ότι έλαβαν εντολές να σχεδιάσουν το κτήριο, έτσι ώστε αυτό να μοιάζει με ταινία φυσιγγίων, παραπέμποντας στον Αλβανικό λαό που αγωνιζόταν σε όλη την ιστορία του για την ελευθερία. Στο: Kolevica, *Arkitektura dhe diktatura*, f. 229.

διαφορές που υπήρχαν στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Στην Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία και την Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, η μοντέρνα αρχιτεκτονική ήταν κυρίαρχη. Στην Πολωνία και την Γιουγκοσλαβία, υπήρχε μια ισορροπία του μοντέρνου με το νεοκλασικό, ενώ στην Ρουμάνια και την Βουλγαρία το νεοκλασικό στυλ επικρατούσε¹. Η ανάπτυξη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που είχε αρχίσει κατά τη διάρκεια του Bauhaus, συνεχίστηκε και μετά το πόλεμο με την έκδοση αρχιτεκτονικών περιοδικών, όπως το *Tér és forma* στη Ουγγαρία, *Architektura ČSR* στη Τσεχοσλοβακία και *Architektura* στη Πολωνία².

¹ Aman, *Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of Cold War history*, p. 12.

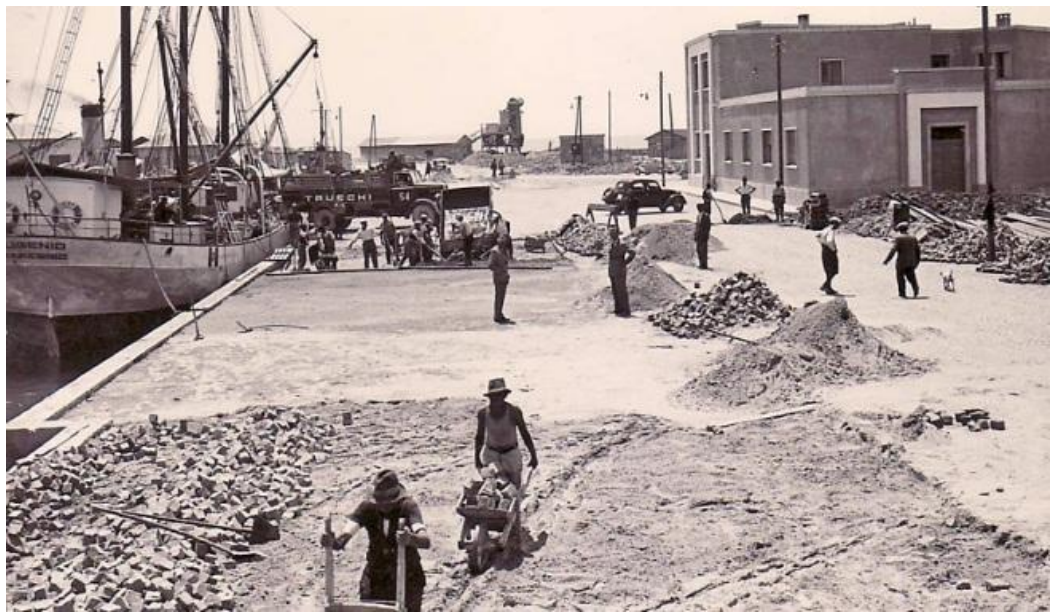
² Aman, *Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of Cold War history*, p. 16.

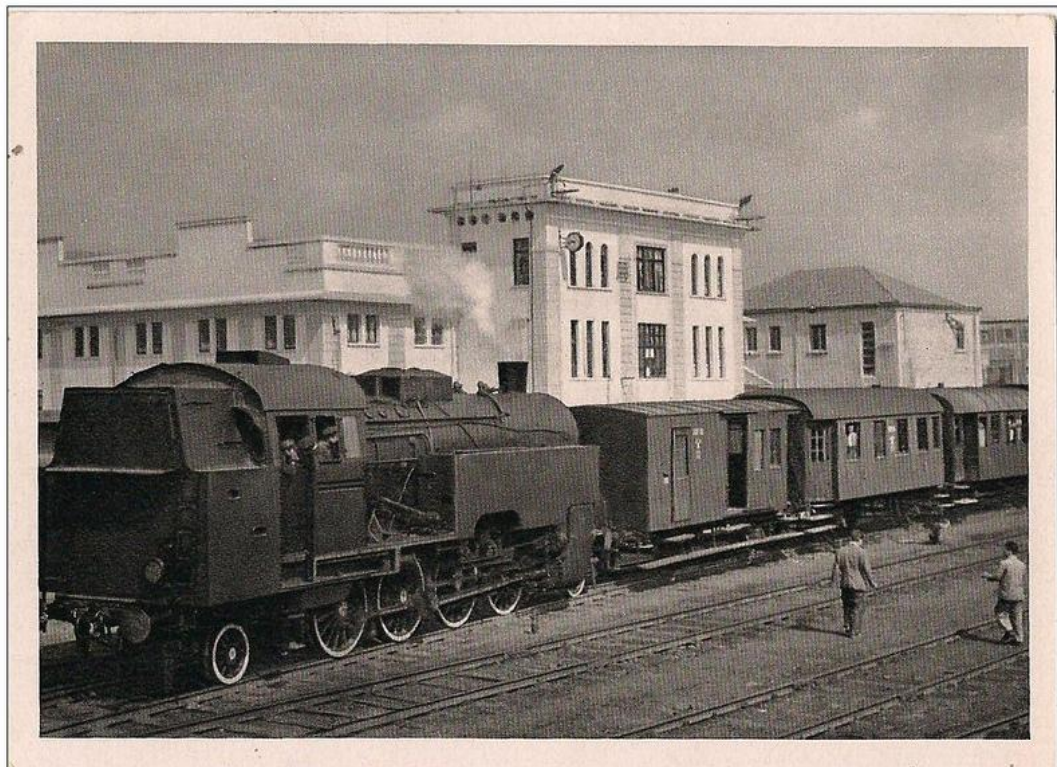
Εικόνα 15. Κατασκευή του υδραγωγείου κατά την διάρκεια της Ιταλικής κατοχής (Δυρράχιο).

Εικόνα 16. Κατασκευή της οδού Τιράνων - Δυρραχίου.

Εικόνα 17. Κατασκευή της αποβάθρας του λιμένα του Δυρραχίου.

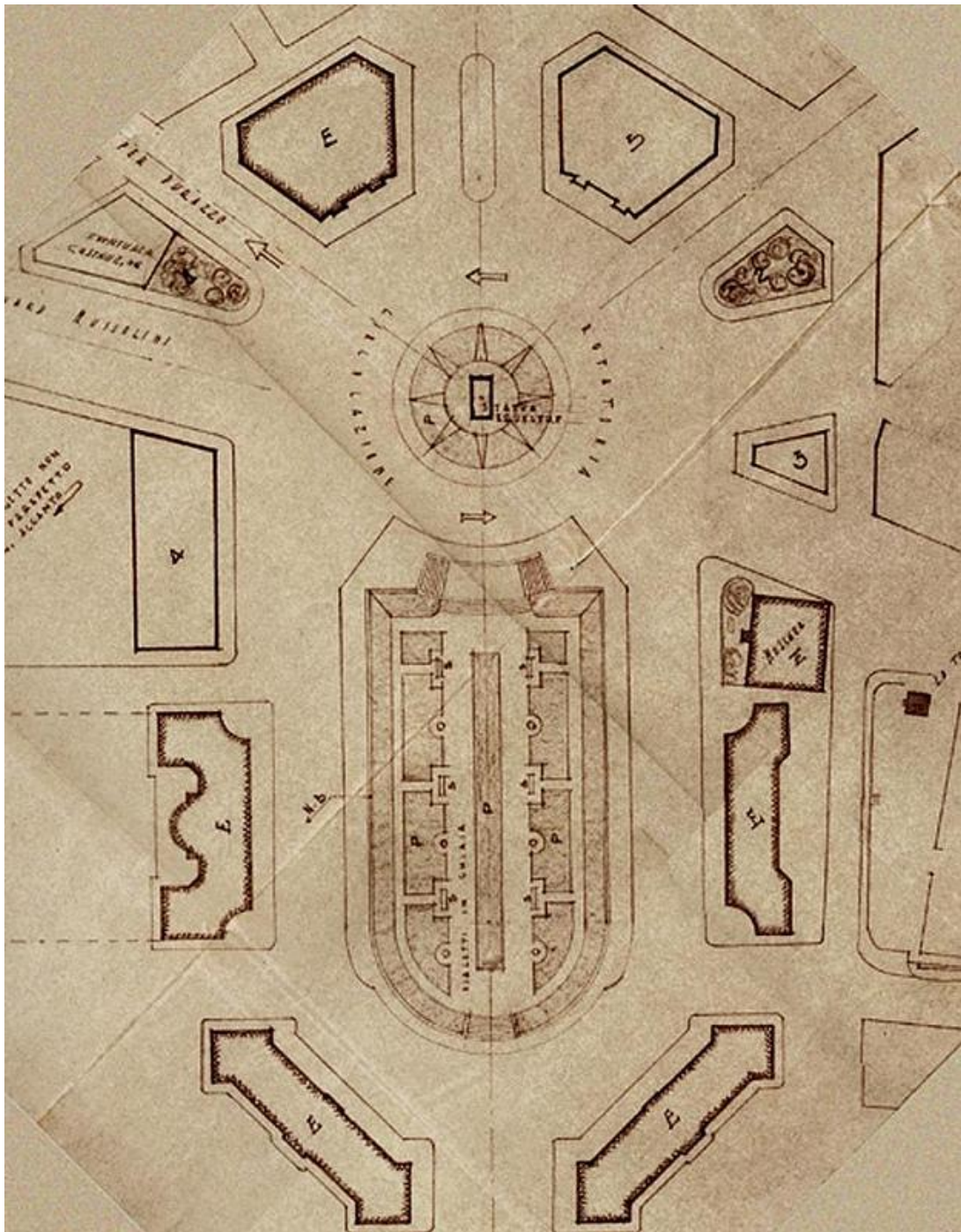
Εικόνα 18. Ο σιδηροδρομικός σταθμός του Δυρραχίου (1947).

Εικόνα 19. Αυλώνα, 1939.

Εικόνα 20. Μακέτα για την διαμόρφωση του κέντρου των Τιράνων από τον Ιταλό αρχιτέκτονα Armando Brasini, 1926.

Εικόνα 21. Σχέδιο για την κεντρική πλατεία των Τιράνων από τον Armando Brasini (1929).

Εικόνα 22. Σχέδιο για την εμπορική περιοχή της πόλης, στη Πλατεία «Skenderbej», στη θέση του «Παλιού Παζαριού», Τίρανα, 1940.

Εικόνα 23. Κινηματογραφικά στούντιο στα Τίρανα.

Εικόνα 24. Το εργοστάσιο υφαντουργίας "Στάλιν". Η έναρξη λειτουργίας του το 1950.

Εικόνα 25. Τίρανα, το μουσείο Λένιν - Στάλιν. Σε αυτό σήμερα στεγάζεται η Ιταλική Πρεσβεία.

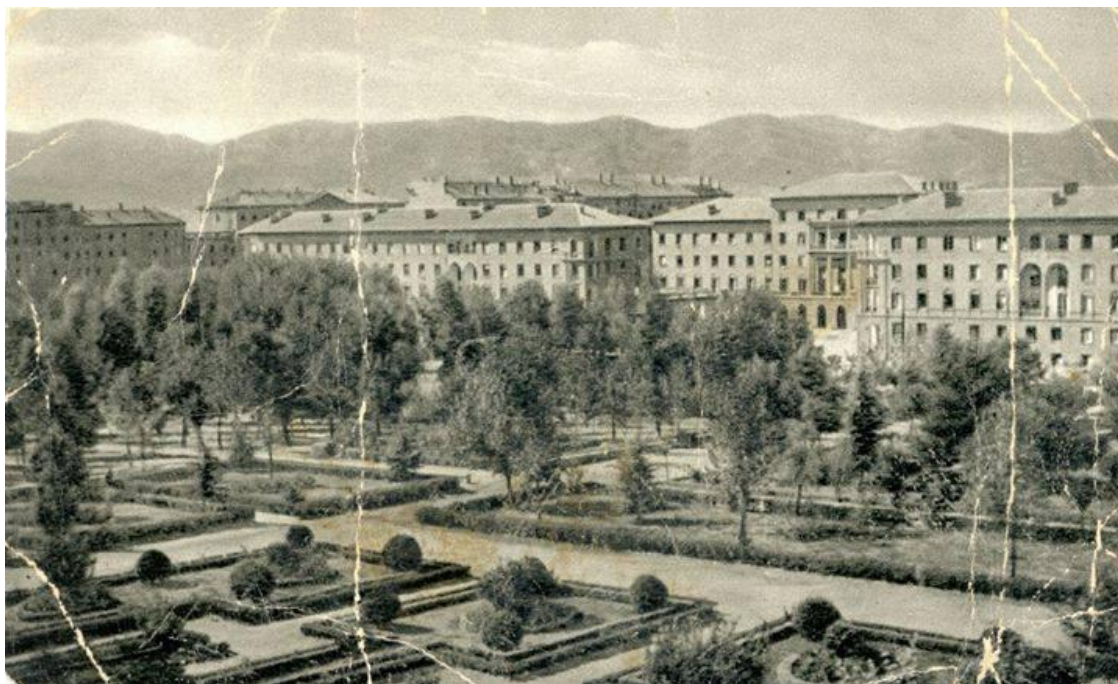
Εικόνα 26. Το κτίριο της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος.

Εικόνα 27. Το θέατρο στην Σκόδρα.

Εικόνα 28. Το συγκρότημα κατοικιών "Αυγή". (Τίρανα).

Εικόνα 29. Συγκρότημα πολυκατοικιών στα Τίρανα.

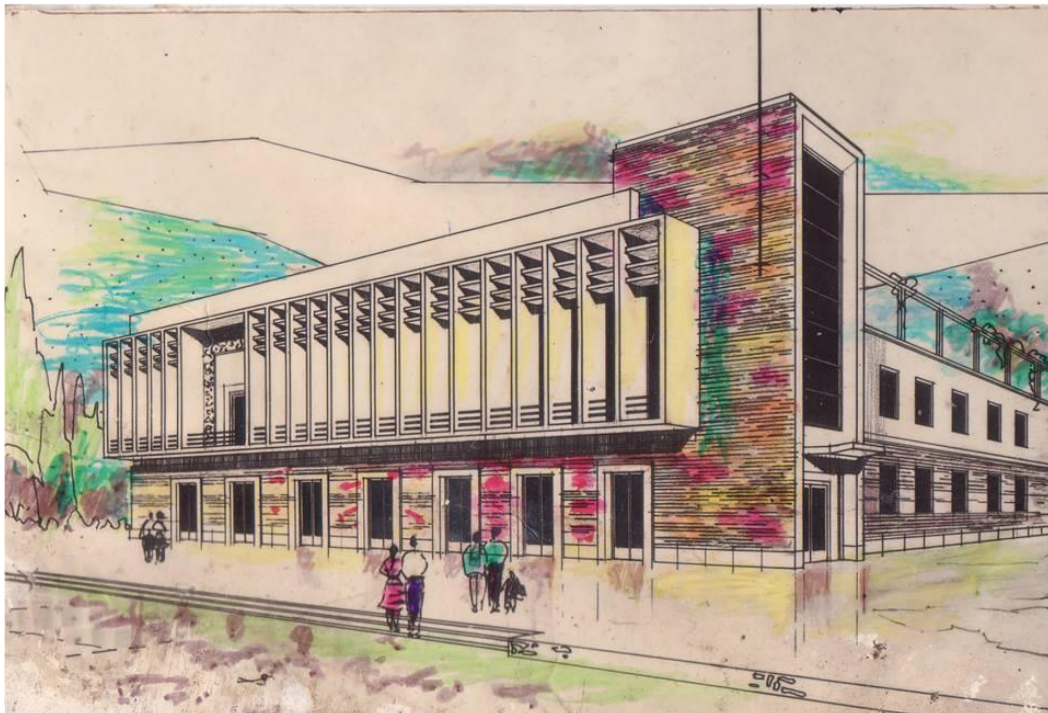
Εικόνα 30. Κατοικίες στον δρόμο της Ντίμπρα. Έργο του Αρχιτέκτονος Μαξ Βέλο, 1972.

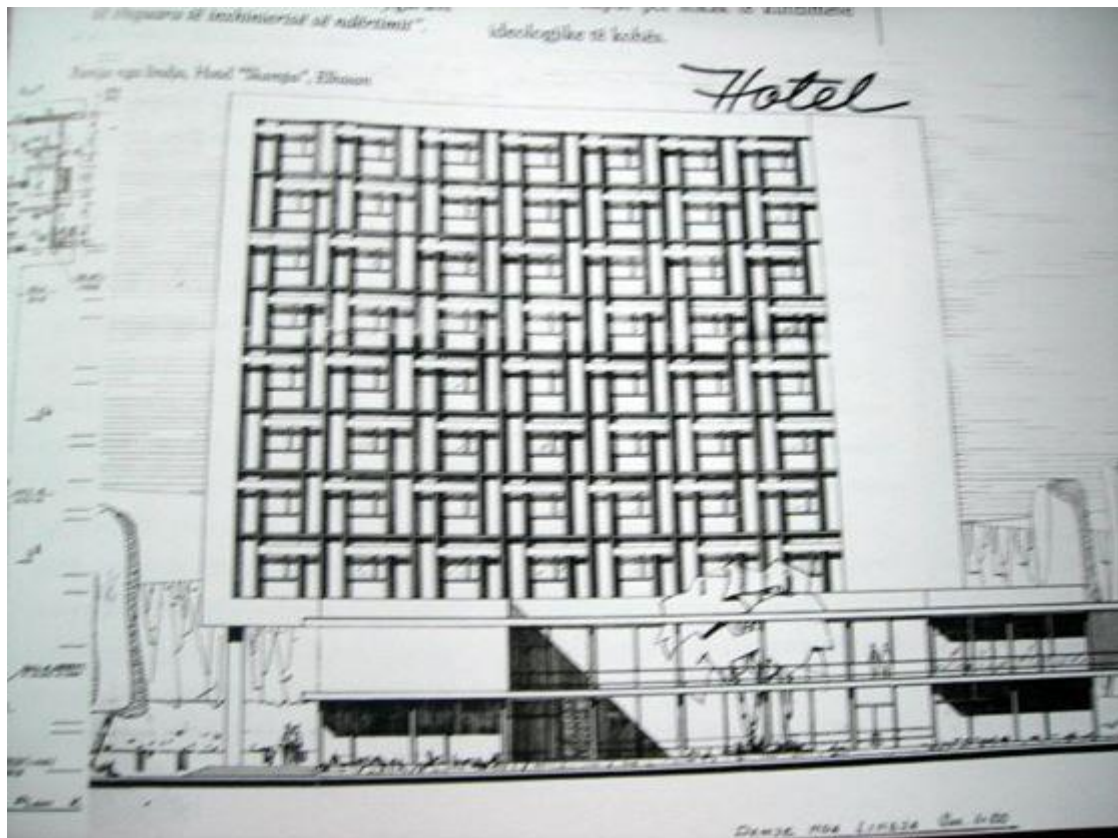
Εικόνα 31. Κατοικία στην οδό Βάσκο Πάσα, Τίρανα, του αρχ. Πετράκη Κολεβίτσα.

Εικόνα 32. Κατοικία στα Τίρανα.

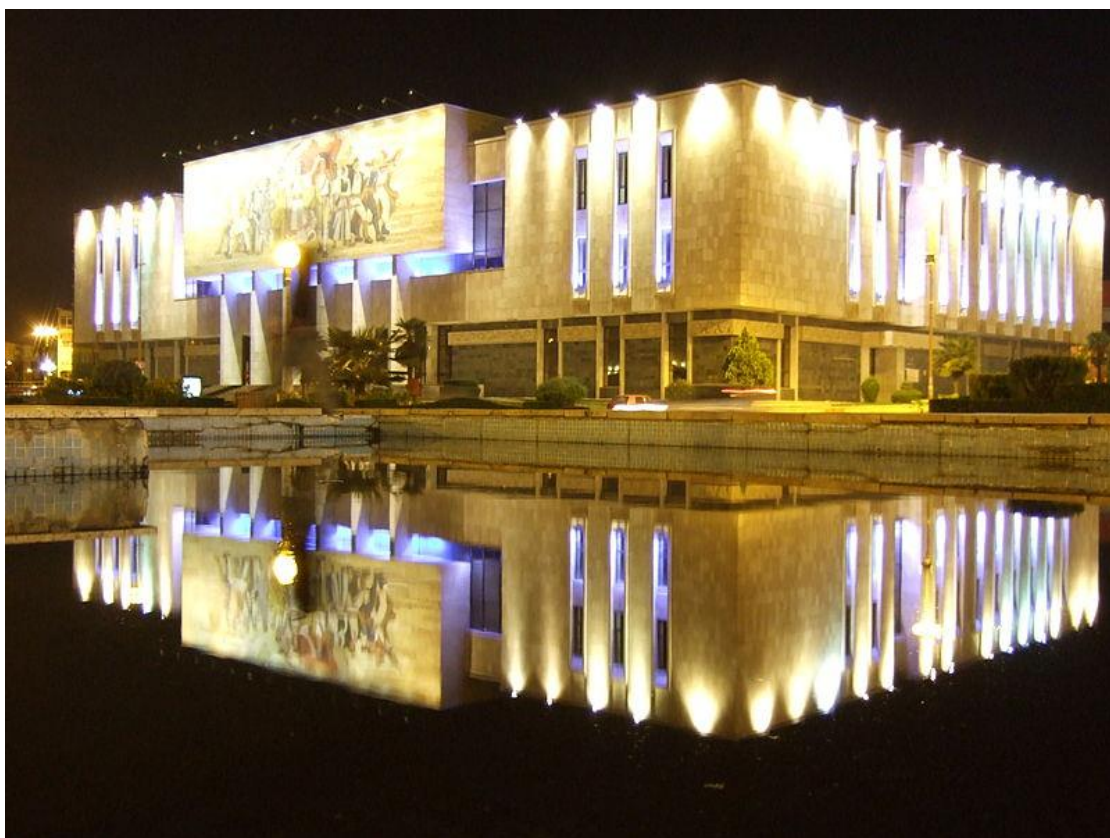
Εικόνα 33. Κατασκευή για κατοικίες και επαγγελματικούς χώρους (γραφεία).
Σχέδιο του αρχιτ. Κότσο Μίχο.

Εικόνα 34. Ξενοδοχείο "Skampa" στο Ελμπασάν, σχέδιο της αρχιτ. Βαλεντίνα Πιστόλη.

Εικόνα 35. Ξενοδοχείο "Τίρανα", σχέδιο και κατασκευή από την αρχιτ. Βαλεντίνα Πιστόλη.

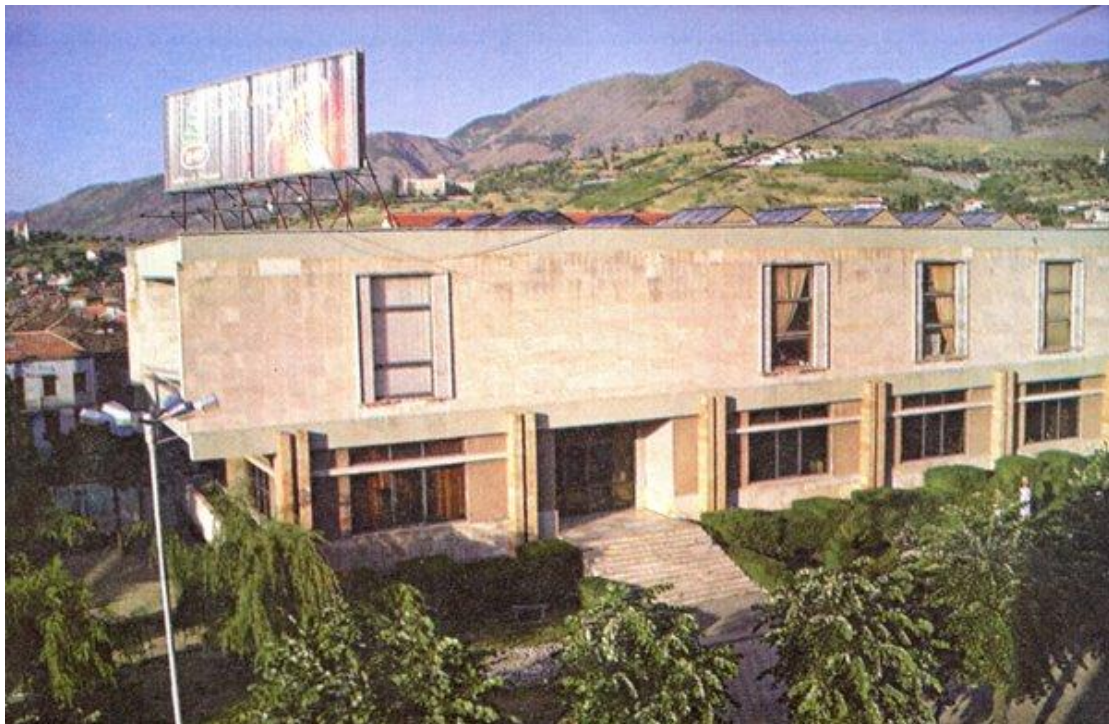
Εικόνα 36. Τίρανα, Εθνικό Μουσείο. Το μωσαϊκό στην κύρια πρόσοψη ονομάστηκε "Αλβανία".

Rhrea

www.delcampe.net

Εικόνα 37. Γκαλερί Εικαστικών Τεχνών, Τίρανα 1979.

Εικόνα 38. Βιβλιοθήκη της Κορυτσάς, έργο του αρχιτ. Πετράκη Κολεβίτσα.

4. Η «ΑΟΡΑΤΗ» ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΤΙΡΑΝΩΝ

«Τι έννοια έχει αυτό το συνεχές χτίσιμο; Ποιος είναι ο στόχος μιας υπό κατασκευή πόλης αν όχι μια πόλη; Ποιο είναι το πρόγραμμα που ακολουθείτε, ποιο είναι το σχέδιο;»

«Θα σου το δείξουμε στο τέλος της ημέρας τώρα δεν μπορούμε να διακόψουμε», απαντούν.

Η δουλειά σταμάτα το δειλινό. Η νύχτα κατεβαίνει πάνω από το εργοτάξιο. Είναι μια νύχτα γεμάτη αστέρια. «Να το, το σχέδιό μας», λένε.¹

Η πόλη, στο βαθμό που κατοικείται, έχει μια αρμονική χωρική διάταξη που προκύπτει από την τοποθέτηση των κτιρίων, των δρόμων, των πλατειών, των χώρων πρασίνου, κλπ. Μέσα σε ένα αστικό περιβάλλον, οι αρχιτεκτονικές δομές, με το πέρασμα των χρόνων, φτάνουν σε κάποιο στάδιο πλαστικής ολοκλήρωσης και τότε, αρχίζουν κατά κάποιο τρόπο, να ζουν μόνες τους, ακόμη και έξω από το πλαίσιο τους.

Η ολοκληρωτική πόλη των Τιράνων, επίσης, διέθετε μια δική της διάταξη, ασυνεχή και συχνά, ακανόνιστη. Η συνύπαρξη ιστορικών αρχιτεκτονικών δομών που επιβίωσαν των καταστροφών του πολέμου και του κύματος κατεδάφισης, όπως ο Πύργος του Ωρολογίου και το Τέμενος, αυτών της ιταλικής αρχιτεκτονικής με το πομπώδες ύφος που χαρακτήριζε το καθεστώς του Μουσολίνι, με τις νέες κατασκευές όπως το Μέγαρο του Πολιτισμού, το Ξενοδοχείο «Tirana», το Εθνικό Μουσείο, το άγαλμα του «Skenderbej» και το άγαλμα του Ενβέρ Χότζα, έμοιαζε, περισσότερο με κακόφωνη σύνθεση καθώς οι δυσαρμονίες δεν μπορούσαν να γίνουν αντιληπτές ως τα σημάδια του χρόνου, αλλά ως μια δημιουργία, βγαλμένη από το χέρι ενός τυφλού αρχιτέκτονα.

Μετά τις πολεοδομικές μελέτες της περιόδου 1963-1974, ξεκίνησαν οι παρεμβάσεις για την αναδιοργάνωση της πόλης. Οι παρεμβάσεις αυτές, είχαν έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα. Η προσοχή της εξουσίας εστίασε στο κέντρο

¹ Καλβίνο Ι., *Οι Αόρατες Πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 158.

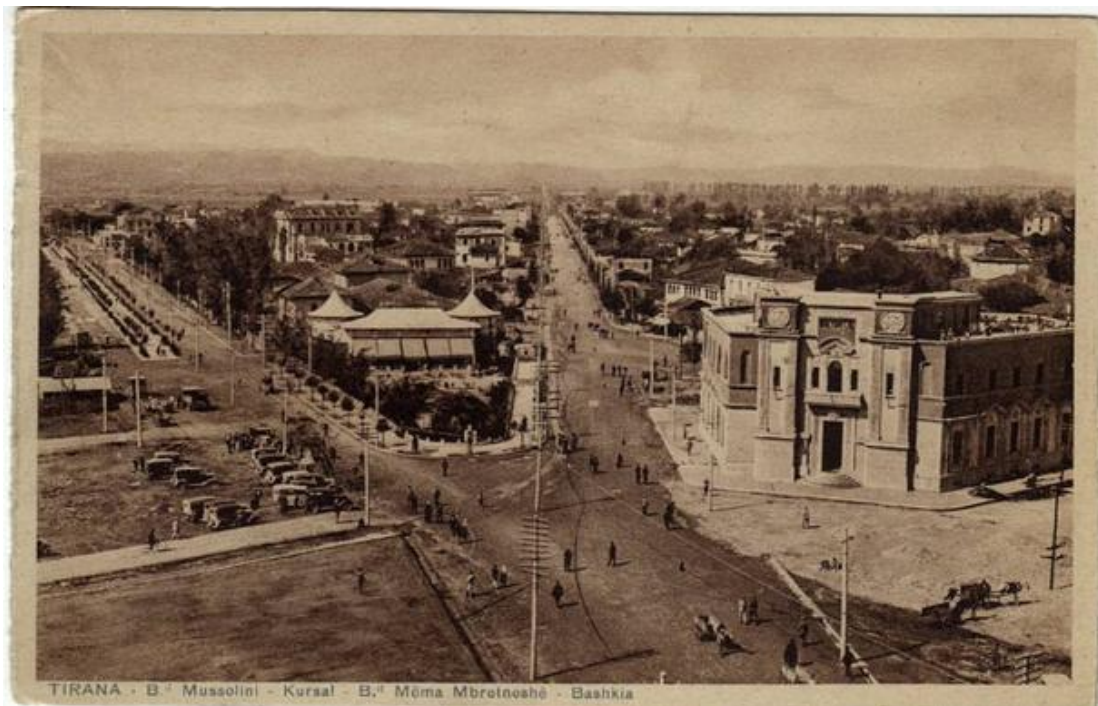
των Τυράνων, καθώς αυτό επρόκειτο να γίνει το επίκεντρο όλων των πολιτικών, διοικητικών, πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και αθλητικών δραστηριοτήτων, όχι μόνο της πόλης μα και όλης της χώρας.

Το καθεστώς, θα ήθελε να αναπτύξει την πόλη σύμφωνα με οποιοδήποτε λειτουργικό σχήμα καθώς, όπως φαίνεται, δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει την ποικιλία των νοημάτων, το περιεχόμενο των σύμβολων και την διακειμενικότητα της αρχιτεκτονικής μιας πόλης που ήταν πιο παλιά από το ίδιο το καθεστώς. Μια από τις εκφράσεις του σοσιαλιστικού ρεαλισμού για το πολεοδομικό μετασχηματισμό, που ξεκίνησε στα Τύρανα ήταν η εξάλειψη ζωτικών δομών της παλιάς πόλης. Αυτό φαίνεται καλύτερα, αν σκεφτεί κανείς, τον τρόπο με τον οποίο το κομμουνιστικό καθεστώς προσπάθησε να αλλοτριώσει το ιστορικό κέντρο της πόλης με την καταστροφή του Παλιού Παζαριού, το κτίριο του Δημαρχείου, τον Ορθόδοξο Καθεδρικό Ναό, τα καταστήματα, τα πανδοχεία, καφενεία, και μια σειρά από ιδιωτικές κατοικίες.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε το γεγονός, ότι το καθεστώς διατήρησε την φασιστική αρχιτεκτονική, η οποία και αυτή σε κάποιο βαθμό, είχε διαρρήξει των δεσμό των κατοίκων με το αστικό περιβάλλον. Οι φασιστικές αρχιτεκτονικές δημιουργίες, εξυπνήτησαν και χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να καλυφθούν οι αρχιτεκτονικό-διοικητικές ανάγκες του νέου καθεστώτος. Έτσι, τα κτίρια των έξι υπουργείων, το κτήριο της τράπεζας, το στάδιο, αξιοποιήθηκαν για τις ίδιες λειτουργίες, ενώ κάποια άλλα χρησιμοποιήθηκαν για την στέγαση άλλων υπηρεσιών, όπως το κτίριο *Casa del Fascio*, που έγινε η έδρα του Πανεπιστήμιου των Τυράνων, το 1957. Το Μεγάλο Βουλευτήριο διατηρήθηκε ως είχε, αφού η ανάγκη για πομπώδεις παρελάσεις ήταν κοινή στα δύο καθεστώτα, αλλάζοντας την ονομασία του, από «*Emmanuele Vittori*» σε «*Στάλιν*» και αργότερα, σε *Deshmoret e Kombit* (Μάρτυρες του Έθνους).

Εικόνα 39. Άποψη από το Παλιό Παζάρι. Δεξιά: ο Πύργος του Ωρολογίου και το τζαμί και του Ει'hem Bej. Στο κέντρο, το κτίριο του Κοινοβουλίου, Τίρανα, 1928.

Εικόνα 40. Στο κέντρο το Καζίνο. Δεξιά: το Βουλεβάρτο «Nënë mbretëresha» και το κτίριο του Δημαρχείου, αριστερά: το Βουλεβάρτο «Mussolini», Τίρανα, 1930.

Vidin

www.delcampe.net

Εικόνα 41. Άποψη της πόλης, Τίρανα, 1930.

Εικόνα 42. Τίρανα, Απρίλιος 1939.

Εικόνα 43. Κατά την κατασκευή του μνημειακού χώρου του «*Piazza Littoria*». Στο βάθος διακρίνονται: το κτίριο *Casa del Fascio* και αριστερά, το κτίριο της *Opera Nazionale Dopolavoro Albanese*, του ιταλού αρχιτέκτονα Gherado Bossio, Τίρανα, 1941.

* * *

Η πόλη εκ φύσεως, αναπτύσσεται και οργανώνεται γύρω από χώρους, οι οποίοι λειτουργούν ως οι ιδανικοί χώροι συναλλαγής (π.χ. παζάρι), ανταλλαγής (πληροφοριών, βλεμμάτων) και χώροι θρησκευτικής λατρείας. Η αρχιτεκτονική έχει την ικανότητα να προσαρμόζεται σε αυτό το σχήμα οργάνωσης της πόλης, περιβάλλοντας τους χώρους με καταστήματα, καφενεία, ξενοδοχεία, γραφεία, θέατρα, ναούς, τεμένη κ.λπ. Στα Τίρανα, ο πρώτος αστικός πυρήνας αναπτύσσεται γύρω από ένα τέμενος, ένα χαμάμ, ένα αρτοποιείο και φυσικά, το παζάρι¹. Την περίοδο της μοναρχίας, ο βασιλιάς βασιλιάς Zogu διατήρησε αυτή τη δομή και ο ίδιος φρόντισε, ώστε τα σύμβολα της εξουσίας να μην συγχέονται με αυτά της πόλης. Το καθεστώς, μετά την ανάληψη της εξουσίας, εγκαινίασε μια νέα αστική κουλτούρα, η όποια ήθελε να επιβάλλει την κατίσχυση των συμβόλων του σε εκείνα της πόλης.

Ο πολεοδομικός μετασχηματισμός που εκτυλίχθηκε, δεν σχετιζόταν τόσο με την αισθητική βελτίωση ή τον εκσυγχρονισμό των αστικών δομών, όσο με την απαίτηση του επαναπροσδιορισμού των λειτουργιών του χώρου της κεντρικής πλατείας. Η καταστροφή των ιστορικών αρχιτεκτονικών δομών και του ιστορικού κέντρου της πόλης, νομιμοποιήθηκε ως η προϋπόθεση για την κατασκευή του καινούργιου.. Ταυτόχρονα, σε συνδυασμό με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, ήταν και μια πράξη εξάλειψης των παλαιών σύμβολων της πόλης, δηλαδή, της συμβολικής οικειοποίησης του χώρου.

Το καθεστώς επιθυμούσε να εκφρασθεί μέσα από την κατασκευαστική πράξη, ως λειτούργημα και ως πρακτική, όχι μόνο με την μεταφορική έννοια της «κατασκευής» του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, αλλά και τον συστηματικό ζήλο με τον οποίο το καθεστώς καταπιάστηκε με τον πολεοδομικό μετασχηματισμό του ιστορικού κέντρου της πόλης. Ο πολεοδομικός μετασχηματισμός, δεν είναι άσχετος με την δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίστηκε το σύνολο των αστικών δομών, εκείνων που κληρονομήθηκαν και που δεν μπορούσαν να συμβαδίζουν με τους νέους

¹ Kodra Armanda, *Pazaret e vjetra të qyteteve shqiptare nëfund të shek. xix dhe fillim të shek. xx*, διδακτορική διατριβή, Tiranë 2012, στο: http://www.fhf.edu.al/doktorata/armanda_hysa.pdf.

χώρους του κέντρου της πόλης: δόθηκε προτεραιότητα του δημόσιου έναντι του ιδιωτικού, της μάζας έναντι του ατόμου, του τεχνητού έναντι του φυσικού. Ιστορικά και παλαιά κτήρια, αλλά όχι μη χρηστικά, κατεδαφίστηκαν για να απελευθερώσουν χώρο για την δημιουργία των νέων δομών: οικιστικών συγκροτημάτων διαμερισμάτων και τους πλατείς δρόμους.

Η πόλη φροντίζει, ώστε ο χώρος της πλατείας να μην επεκτείνεται πέρα από τα όρια, που ανακύπτουν από την ανάγκη για ανθρωπινή και αρχιτεκτονική επαφή. Στο πέρασμα του χρόνου, οι συνεχείς ανοικοδομήσεις, και η κατασκευή νέων κυβερνητικών κτηρίων, είχαν ως αποτέλεσμα την επέκταση της κεντρικής πλατείας «Skenderbej», εις βάρος άλλων δομών, τόσο επιθυμητών για τους κατοίκους της πόλης. Από ένας, αυτονόητος, χώρος συγχρωτισμού και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, απέκτησε επίσημο και μνημειακό χαρακτήρα, και κατέστη ένας αχανής χώρος διέλευσης των ελάχιστων οχημάτων και ανθρώπων¹. Αυτό τονίζεται περισσότερο και από το γεγονός ότι η πλατεία δεν πλαισιώθηκε από θέατρα, καφεενεία κ.ά., αλλά, όλα τα κτίρια που την περιέβαλαν εκτελούσαν επίσημες δημόσιες λειτουργίες (εικ. 45).

Με την ανέγερση του κτιρίου του *Εθνικού Μουσείου*, το 1976, με το έντονο μωσαϊκό στην πρόσοψη του και εντελώς νέο, για τις μέχρι τότε, γεωμετρικές διατάξεις του κέντρου, στο σημείο που βρισκόταν το παλιό κτίριο του Δημαρχείου, έργο ιταλών αρχιτεκτόνων και το οποίο ανατινάχτηκε σε ένα απόγευμα, η κεντρική πλατεία «Skenderbej» απέκτησε την τελική μορφή.

Η λεγόμενη «πάλη των τάξεων», με την μορφή που έλαβε, ανάμεσα στο «ενοχικό» παρελθόν και το «νικηφόρο» παρόν, φαίνεται να εκτυλίχθηκε και στο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης των Τίρανων με την επικάλυψη δυο πόλεων –εκτοπισμό της παλαιάς και ανάδυση της νέας-, εντός της ίδιας χωρικής συνέχειας. Οι αντικείμενες προσόψεις του *Μεγάρου του Πολιτισμού*, του *Εθνικού Μουσείου*, του *Ξενοδοχείου «Tirana»*, της *Κρατικής Τράπεζας*, με τέτοιο τρόπο που αγνοούσαν και «περιφρονούσαν» τις παλιές αστικές δομές που βρίσκονται πλησίον τους, δεν θα μπορούσε να ήταν τυχαία. Για το ολοκληρωτικό κράτος, αυτός ο αναπροσανατολισμός των όγκων και

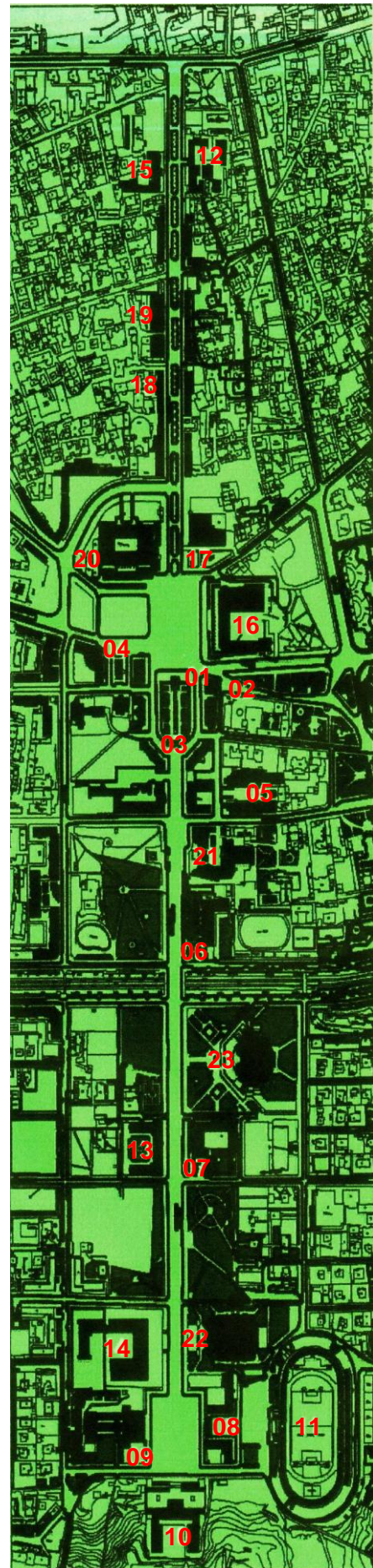
¹ Myhrberg Karin, *Heritage from the Communist Period in Albania– An Unwanted Heritage Today?*, Degree project for Master of Science, University of Gothenburg, Sweden 2011., στο: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/29221/1/gupea_2077_29221_1.pdf.

προσώπων ήταν σκόπιμο να προσομοιάζει σε στρατιωτικό άγλημα εν παρατάξει. Εάν, για την παραδοσιακή αστική πόλη η σχέση των κτηρίων με το κατάστρωμα της οδού είναι τέτοια, που επιτρέπει και διευκολύνει την λειτουργική πολλαπλότητα της καθημερινής ζωής, μέσα από την αίσθηση της αυτάρκειας που προσφέρει μια πόλη με πλήρεις λειτουργίες, η κομμουνιστική πόλη θα προσπαθήσει να εξαλείψει αυτή την αντίληψη, εμποδίζοντας την επικοινωνία ανάμεσα στα κτίρια, χρησιμοποιώντας την αυστηρότητα της ευθύγραμμης μορφής. Η «ευθείαση»¹, δεν αφορά, μόνον, στην κατασκευαστική διαδικασία, αλλά και στην διαμόρφωση της προσωπικότητας των ανθρώπων καθώς η εκτροπή από την στοίχιση αποτελεί παραβίαση του κανόνα της μαζικοποίησης και της μαζικότητας σε κάθε ολοκληρωτική μορφή έκφρασης ή διακυβέρνησης.

Στο γράφημα που ακολουθεί, γίνεται σαφής η «ευθείαση» την οποία το καθεστώς επέβαλε. Το γράφημα παριστά το κέντρο της πόλεως, όπως εμφανίζεται στις αρχές του 1990.

¹ Η ευθεία γραμμή, η «ευθείαση» της έκφρασης αρχιτεκτονικής, μουσικής ή άλλης, υποδηλώνει πόσο αποφασισμένη είναι μια εξουσία να βαδίζει σταθερά και «ευθέως», «κατακόρυφη» ή οριζόντια, προς ορισμένη «κατεύθυνση». Σύμφωνα με: Μεταξάς Α-Ι. Δ., *Η υφαρπαγή των μορφών. Από την πολιτική ομιλία του κλασικισμού*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 113.

1. Τέμενος Et'hem Bej
2. Πύργος του ρολογιού
3. Συγκρότημα Υπουργείων
4. Εθνική Τράπεζα της Αλβανίας
5. Εθνικό θέατρο
6. Κτήριο Υπουργικού Συμβουλίου
7. Ξενοδοχείο
8. Πρυτανεία Πανεπιστημίου Τιράνων
9. Ανώτατο Ινστιτούτο Τεχνών
10. Πολυτεχνείο Τιράνων
11. Στάδιο «Κεμάλ Στάφα»
12. Μαιευτήριο
13. Γραφεία Κοινοβουλίου
14. Προεδρία της Δημοκρατίας
15. Σχολή Φυσικών Επιστημών
16. Μέγαρο Πολιτισμού
17. Ξενοδοχείο “TIRANA”
18. Κτήριο CAAC
19. Υπουργείο Δικαιοσύνης
20. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
21. Πινακοθήκη
22. Μέγαρο Συνεδρίων του Κόμματος
23. Μουσείο και Μασσολείο του Enver Hoxha

Εικόνα 44. Πλατεία «Skenderbej» και το Μεγάλο Βουλεβάρτο, Τίρανα.

Εικόνα 45. Πλατεία “Skenderbej”, Τίρανα, 1980.

* * *

Την δεκαετία του '60-'70, περίοδο ριζικών πολεοδομικών μετασχηματισμών, το κέντρο της πόλης των Τιράνων υπεβλήθη και σε μια διαδικασία αρχιτεκτονικών αλλαγών. Το παλιό Παζάρι κατεδαφίστηκε και απελευθέρωσε τον χώρο για την ανέγερση του *Μεγάρου του Πολιτισμού*, που θα είχε ως αποστολή να «καθεστωτικοποιήσει» και εκείνους τους πολίτες που διατηρούσαν αναφορές με καταβολές διαμορφωμένες από τις ιστορικές αρχιτεκτονικές δομές της πόλης.

Το *Μέγαρο του Πολιτισμού*, ήταν ένα «δώρο» της Σοβιετικής Ένωσης προς όλες τις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Το αρχικό σχέδιο δημιουργήθηκε από Σοβιετικούς και Αλβανούς αρχιτέκτονες. Μετά την ρήξη στις σχέσεις της Αλβανίας με την ΕΣΣΔ, οι Αλβανοί αρχιτέκτονες ανέλαβαν εξ ολοκλήρου τις εργασίες και κατ' επιταγή της Αλβανικής ηγεσίας πραγματοποίησαν σημαντικές παρεμβάσεις και τροποποιήσεις στο αρχικό σχέδιο¹.

«Ο πολιτισμός είναι ένα σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις, την τέχνη, τα ήθη, τα έθιμα, το δίκαιο, καθώς και οποιαδήποτε ικανότητα που αποκτήθηκε από τον άνθρωπο ως μέλος της κοινωνίας»². Η πολιτιστική παράδοση, που καλλιέργησε και επέβαλλε το καθεστώς, για περίπου 50 χρόνια, απέκλεισε, με επιλεκτικό τρόπο, μεγάλο μέρος της παλιάς παράδοσης, όπως εν παραδείγματι της θρησκευτικής και διατήρησε μύθους του εθνικισμού, που καλλιεργήθηκαν στην συνείδηση των ανθρώπων, από τα τέλη του 19^{ου} μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, όπως: ο μύθος της κοινής καταγωγής και προέλευσης, της εθνικής ομοιογένειας, των διαρκών αγώνων, της αδιαφορίας για την θρησκεία κ.ά. Προκειμένου να εξισορροπήσει την κατάργηση των αστικών και θρησκευτικών παραδόσεων, ανάδειξε, καθ' υπερβολή, τον μύθο και την ιστορική προσωπικότητα του Skenderbej. Αυτό εξυπηρετούσε και μία ακόμη σκοπιμότητα. Συνδυαζόμενη με την υπερβολικά τονισμένη «ηρωική» δράση του Χότζα στην διάρκεια του αντιφασιστικού αγώνα, οι δύο ήρωες ταυτίζονταν και δημιουργούσαν τους

¹ Faja Enver, *Kush e drejton urbanistiken shqiptere*, f. 43.

² Monaghan John, Just Peter, *Një hyrje e shkurtër në Antropologjinë Sociale*, IDK, Tiranë 2009, f. 100.

βολικούς για την εικόνα του δικτάτορα συνειρμούς¹. Πολλοί από τους πνευματικούς ηγέτες της αλβανικής αναγέννησης (*Rilindja Kombetare*) «καταδικάστηκαν» σε εξαφάνιση λόγω του γεγονότος ότι ήταν αξιωματούχοι θρησκευτικών δογμάτων, όπως ο Naim Frasheri (baba Bektashi) ή ο Gjergj Fishta (Ρωμαιοκαθολικός ιερέας). Ένα χρόνο μετά την επίσημη απαγόρευση κάθε λατρευτικής πράξης και γενικώς κάθε θρησκευτικής εκδήλωσης, με αφορμή τον εορτασμό των 500 ετών από το θάνατο του εθνικού ηρώα, τοποθετήθηκε στην κεντρική πλατεία της πόλης το άγαλμα του².

Το Μέγαρο του Πολιτισμού θα αποκτήσει πολλαπλές χρήσεις και θα φιλοξενήσει μια σειρά από δραστηριότητες, όπως: την αίθουσα Θεάτρου-Όπερας-Μπαλέτου, στην οποία κάθε τέσσερα χρόνια το Κομμουνιστικό Κόμμα θα πραγματοποιεί τα συνέδρια του, τους μεγάλους χώρους των καφενείων και άλλους βοηθητικούς χώρους, κλπ. Μία από αυτές τις δραστηριότητες, η Εθνική Βιβλιοθήκη διαιρέθηκε εξαιτίας της ιδιότητας του, να είναι ένας πραγματικός χώρος πολιτισμού και πνευματικής καλλιέργειας, αλλά και χώρος εκείνων, που τον πολιτισμό αυτό επεδίωκαν να τον εξαλείψουν. Συγγράμματα και βιβλία αντικαταστάθηκαν με το συγγραφικό έργο του δικτάτορα.

Με την κατεδάφιση των χώρων άσκησης θρησκευτικών και λατρευτικών καθηκόντων και την επίσημη κήρυξη της αθεΐας το 1967, κάθε προσπάθεια για την ανέγερση μνημείων, δεν θα μπορούσε παρά να γίνεται αντιληπτή ως μια προσπάθεια για την καλλιέργεια μιας εναλλακτικής θρησκείας. Το *Μέγαρο του Πολιτισμού* θα συνιστούσε το χώρο της αλληλεπίδρασης της πολιτικής στον πολιτισμό και του πολιτισμού στην πολιτική, έτσι ώστε τα δύο αυτά στοιχεία να συναιρούνται στην καθεστωτική υπηρεσία.

Το κτίριο του *Μεγάρου του Πολιτισμού*, για αρκετά χρόνια, θα συμβολίζει το παράλογο, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν άρχισαν να φαίνονται τα σημάδια της «κούρασης» του με την παρουσία «περιέργων» ανθρώπων να περιφέρονται γύρω από τις κολώνες, τις ξεθωριασμένες αφίσες

¹ Χατζάκος Λ., *Αλβανία, στοιχεία Ιστορίας και η σύγχρονη πολιτική σκηνή*, Εκδ. direct, Αθήνα 2015, σ.52.

² Lubonja Fatos, *Kaokriza kulturore Shqiptare*, στο: <http://www.scribd.com/doc/140500499/perpjekja-18>.

πάνω στις επιφάνειες του κτιρίου, την κατάληψη του χώρου από τους παράνομους μικροπωλητές, τα σπασμένα τζαμιά, τα σπασμένα μάρμαρα, κτλ.

Η «καθεστωτικοποίηση» των ανθρώπων είχε ως αποτέλεσμα την διάλυση της κοινωνίας των πολιτών. Είχε ως συνέπεια την απώλεια της εμπιστοσύνης στις ανθρώπινες σχέσεις αφού, η ιδιότητα του «καλού Κομμουνιστή», του υπάκουου πολίτη ήταν υψηλότερα στο αξιακό καθεστωτικό σύστημα, ακόμη και από τις φιλικές ή συγγενικές σχέσεις. Δεν είναι υπερβολή το λεγόμενο από πολλούς, ότι η πίεση του καθεστώτος οδήγησε τον πατέρα να φοβάται τα παιδιά του, μήπως και τον καταδώσουν ως «κακό Κομμουνιστή». Οι παλιές σχέσεις δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στην πίεση της καθεστωτικής ισοπέδωσης, στο όνομα της ταξικής πάλης και των διακρίσεων. Μαζί με την κατεδάφιση του ιστορικού κέντρου και των παλιών συνοικιών, κατέρρευσε και ένα ολόκληρο σύστημα επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων, που είχαν μάθει να αναγνωρίζονται, να ανταλλάσσουν βλέμματα και να επικοινωνούν μεταξύ τους, .

Ο χώρος ανάμεσα στο άτομο και την εξουσία, οι ενδιάμεσες κοινωνικές δομές που συγκροτούν την κοινωνία των πολιτών, καταργήθηκε. Αυτό φαίνεται στο γεγονός ότι η εθελοντική συμμετοχή των ανθρώπων στα έργα δεν ήταν μια πρωτοβουλία που προερχόταν από οργανωμένη κοινωνία των πολιτών, αλλά μια δράση την οποία επέβαλλε η κεντρική εξουσία.

Εικόνα 46. Μέγαρο του Πολιτισμού.

Εικόνα 47. Μέγαρο του Πολιτισμού.

Εικόνα 48. Μέγαρο του Πολιτισμού – άποψη.

Εικόνα 49. Παράνομοι μικροπωλητές στο χώρο μπροστά από το Μέγαρο του Πολιτισμού (το κτίριο βρίσκεται άκρος αριστερά), μετά την πτώση του καθεστώτος, δεκαετία του '90, Τίρανα.

* * *

Δεν έρχεται κανείς στην Ευφημία μονάχα για να πουλήσει και να αγοράσει, αλλά και γιατί τη νύχτα, δίπλα στις φωτιές γύρω από την αγορά, καθισμένοι στα σακιά ή στα βαρέλια ή ξαπλωμένοι σε μια στοίβα από χαλιά, σε κάθε λέξη που λέει κάποιος- όπως «λύκος», «αδελφή», «κρυμμένος θησαυρός», «μάχη», «ψώρα», «εραστές»- οι άλλοι διηγούνται ο καθένας τη δική του ιστορία για λύκους, για αδελφές για θησαυρούς, για ψώρες, για εραστές, για μάχες.¹

Από τον 18^ο αιώνα, η πόλη εξελίχθηκε σε σημαντικό εμπορικό κέντρο εξ αιτίας του γεγονότος ότι ήταν ο χώρος, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένος σημαντικός αριθμός οικονομικά ισχυρών οικογενειών –γαιοκτημόνων και ανώτερων αξιωματούχων. Κέντρο της οικονομικής και εμπορικής δραστηριότητας ήταν το Παζάρι, το οποίο και εξ αυτού είχε καταστεί και κέντρο της πόλης. Παρέμεινε ως τέτοιο, μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα². «Η καρδιά της πόλης είναι, όπως είδαμε, το Παζάρι, δηλαδή το ένα τετράγωνο *suī generis*, διαφορετικό από όλα τα άλλα, ελάχιστα πράγματα έχουν αλλάξει σήμερα σε σχέση με τις περιγραφές που έχουμε από τις μέρες των τουρκικών Τιράνων. Είναι ένας λαβύρινθος από δρόμους και τα σοκάκια, με επένδυση από μικρές καλύβες, ως επί το πλείστον μόνο με ισόγειο, με το άνοιγμα των καταστημάτων στο δρόμο και με τα πίσω δωμάτια, όταν είναι απαραίτητο, να χρησιμοποιούνται ως αποθήκες ή συνεργείο»³. Πέριξ αυτού, αναπτύχθηκε ένα οδικό δίκτυο, το οποίο είχε τη μορφή ακτινωτού δίσκου με κέντρο την αγορά και απολήξεις στην περιοχή κατοικίας. Οι δρόμοι αυτοί ήταν στενοί (πλάτους 2-12 μέτρων) και συνέθεταν ένα δαιδαλώδες σύμπλεγμα οδών⁴.

¹ Καλβίνο Ι., *Οι Αόρατες Πόλεις*, εκδ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ, Αθήνα 2004, σ. 59.

² Kodra Armanda, *Pazaret e vjetra të qyteteve shqiptare nëfund të shek. xix dhe fillim të shek. xx*, διδακτορική διατριβή, Tiranë 2012, στο: http://www.fhf.edu.al/doktorata/armanda_hysa.pdf.

³ Blea Indrit, *Influences of political regime shifts on the urban scene of a capital city. Case study: Tirana*, στο: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12612184/index>.

⁴ Kodra Armanda, *Pazaret e vjetra të qyteteve shqiptare nëfund të shek. xix dhe fillim të shek. xx*, διδακτορική διατριβή, Tiranë 2012.

Η κατεδάφιση του ιστορικού κέντρου της πόλης, από το καθεστώς, είχε ταυτόχρονα και έναν κοινωνικό στόχο. Η εμπορική και οικονομική καρδιά της πόλης, γινόταν αντιληπτή ως ο ζωτικός χώρος μιας κοινωνικής τάξης που ήταν προορισμένη να εξαφανιστεί. Η μαζική αποκατάσταση του οδικού δικτύου της πόλης, η καταστροφή των μαγαζιών, των καφενείων, τα στέκια που οι άνθρωποι είχαν συνηθίσει να συναντιούνται και να ανταλλάσσουν τις πληροφορίες τους, ήταν η αρχή της επίθεσης έναντι μιας κοινωνικής τάξης, που είχε χαρακτηρίσει την πόλη από την ίδρυση της, αλλά ταυτοχρόνως στόχευε και στην εξαφάνιση μιας σειράς χειρωνακτών επαγγελματιών¹, οι οποίοι θα ασκούσαν, από τούδε και στο εξής, την τέχνη τους, όχι ως ελεύθεροι επαγγελματίες στους ιδιωτικούς χώρους αλλά, εντεταγμένοι στις κρατικές μονάδες παραγωγής και πάντοτε, σύμφωνα με τον κεντρικό σχεδιασμό.

Τούτο, εκτός από την άσκηση κεντρικού ελέγχου στην παραγωγή και την οικονομική διεργασία, συνέβαλλε καταλυτικά και στον περιορισμό της ελευθερίας των κοινωνικών συναναστροφών οι οποίες δημιουργούνται από την καθημερινή επαφή, όπως αυτή παράγεται από τις καθημερινές δραστηριότητες και που πολύ εύγλωττα περιγράφεται στον «υπέρ αδυνάτου» δικανικό λόγο του Λυσία:

...έκαστος γὰρ ὑμῶν εἴθισται προσφοιτᾶν ὁ μὲν πρὸς μυροπώλιον, ὁ δὲ πρὸς κουρεῖον, ὁ δὲ πρὸς σκυτοτομεῖον, ὁ δ' ὅποι ἂν τύχη, καὶ πλεῖστοι μὲν ὡς τοὺς ἐγγυτάτω τῆς ἀγορᾶς κατεσκευασμένους, ἐλάχιστοι δὲ ὡς τοὺς πλεῖστον ἀπέχοντας αὐτῆς· ...².

Ἐκτος από τις βελτιώσεις που σημειώθηκαν στην πολεοδομική κατάσταση της πόλης, ο μετασχηματισμός που υπέστη το ιστορικό κέντρο με τις κατεδαφίσεις, ήταν συνδεδεμένος με την επιθυμία του καθεστώτος να αναδιαμορφώσει την πόλη σύμφωνα με τη βούληση της εξουσίας. Η κεντρική ιδέα της πολεοδομικής αναδιάταξης, θα μπορούσε να είναι η ἔξης: οι ανθρώπινες σχέσεις πρέπει να αποκοπούν από το πλαίσιο, εντός του οποίου

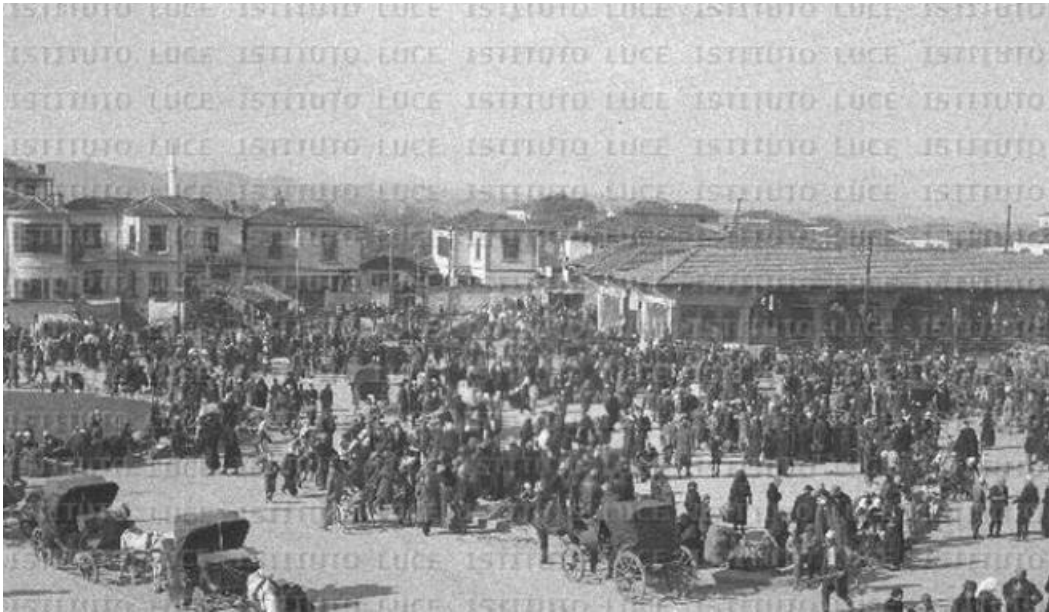
¹ Kodra Armanda, *Pazaret e vjetra të qyteteve shqiptare nëfund të shek. xix dhe fillim të shek. xx*, διδακτορική διατριβή, Tiranë 2012.

² Λυσίας, *Υπέρ αδυνάτου*, § 19, Μτφρ. Γ.Α. Ράπτης. Εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2002.

έχουν διαμορφωθεί, καθώς έτσι είναι ευκολότερο να παραμείνουν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο.

Αυτό έχει σχέση και με τις αλλαγές που το καθεστώς εφάρμοσε στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας και που μέχρι τότε είχε βασισθεί στις αρχές της ελεύθερης αγοράς, την δεκαετία του '60 και του '70, με την κολεκτιβοποίηση και μετέπειτα, την ολοκληρωτική κρατικοποίηση των εμπορικών και χειρονακτικών πρακτικών, που μέχρι τότε παρέμεναν στην σφαίρα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Η μονοπώληση του εμπορίου από το κράτος και η κατάργηση του ανταγωνισμού, οδήγησαν στην έλλειψη βασικών αγαθών. Τα καταστήματα και οι αγορές απώλεσαν την ιδιότητα τους ως χώροι ανταλλαγής, επαφής, διαμόρφωσης της ελεύθερης βούλησης και μετετράπησαν σε απλοί χώροι διανομής των ελάχιστων, πλέον, αγαθών.

Στο πλαίσιο μιας συγκεντρωτικής οικονομίας, η γκάμα των προϊόντων γινόταν αντιληπτή ως πολυτέλεια, η ποικιλία των προσφορών εξασθενούσε και αυτό είχε ως στόχο την απώλεια της αίσθησης της ελευθερίας, η όποια προκύπτει μέσα από την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, των ελεύθερων συναλλαγών. Το σύστημα με τα δελτία, που καθιερώθηκε, αποτέλεσε και την τελική πράξη αυτού του πειράματος.

Εικόνα 50. Το Παλιό Παζάρι της πόλης των Τίρανων, 1928.

Εικόνα 51. Το συγκρότημα καταστημάτων στο Παζάρι, αρχές τις δεκαετίας του '30, Τίρανα

Εικόνα 52. Κρατικό αρτοποιείο και κατάσταση διανομής άρτου.

Εικόνα 53. Κρατικό παντοπωλείο.

Εικόνα 54. κρατικό καπνοπωλείο.

* * *

Η πόλη εμφανίζεται σαν ένα σύνολο στο οποίο καμιά επιθυμία δεν πρέπει να πάει χαμένη, και του οποίου εσύ αποτελείς τμήμα, και επειδή εκείνη απολαμβάνει όλα όσα δεν απολαμβάνεις εσύ, σ' εσένα δεν απομένει παρά να αποδεχτείς την επιθυμία αυτή και να είσαι ευχαριστημένος¹.

Ο φόβος του καθεστώτος για όλες τις αρχιτεκτονικές δομές που ευνοούν την επαφή, την επικοινωνία και την αλληλεγγύη, ήταν τέτοιος –στα όρια της μανίας-, που οδήγησε στον μετασχηματισμό του κέντρου της πόλης.

Η κατάργηση του ιστορικού κέντρου με τα απλά κτίρια, δεν συνοδεύθηκε από κάποια προσπάθεια εκσυγχρονισμού των αστικών δομών. Μαζί με τα παλιά καφενεία, τα καταστήματα και τις μικρές μπουτίκ, που κατεδαφίστηκαν, εξαφανίστηκε και ο αστικός τρόπος ζωής. Οι άνθρωποι, από εδώ και στο εξής, θα περιφέρονται στους νέους χώρους, προκείμενου να παράξουν νέα νοήματα και θα κοινωνικοποιηθούν, θα ικανοποιούν την επιθυμία να μένουν μαζί στο δρόμο. Τα ζευγάρια θα ερωτεύονται, κρυφά, στα περίχωρα της πόλης και οι ηλικιωμένοι θα συζητούν, στα παγκάκια, δίπλα στα αγάλματα-σύμβολα της εξουσίας.

Το καθεστώς, προσπάθησε να εξαλείψει, από την παράδοση της πόλης, την ιδέα του κέντρου ως έναν ιδανικό χώρο κοινωνικοποίησης. Ήταν η εποχή κατά την οποία, στην διάρκεια της κινέζικης πολιτιστικής επανάστασης, ο ελεύθερος χρόνος αντιμετωπιζόταν με καχυποψία, ως κατάλοιπο του αστικού τρόπου ζωής. Οι κάτοικοι, πλέον, θα κοινωνικοποιούνται στα σχολεία, στα εργοστάσια, στα συμβούλια της συνοικίας, στη στρατιωτική εκπαίδευση, στις εθελοντικές εργασίες, στα λαϊκά δικαστήρια, εκεί, όπου η συλλογική συνείδηση είναι εύκολο να ελέγχεται και να χειραγωγείται από την εξουσία. Αυτή η πρακτική καταστολής και ελαχιστοποίησης του ελευθέρου χρόνου, είχε ως συνέπεια την δημιουργία της μάζας, η οποία θα ολοκληρωθεί και θα αποκτήσει ουσία και περιεχόμενο στο δρόμο.

Η πόλη, αποζητά και την δημόσια πραγματοποίηση του έρωτα, με την έννοια, ότι η ύπαρξη ενός ερωτικού στοιχείου στην αστική σκηνή,

¹ Καλβίνο Ιτάλο, *Οι αόρατες πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 29.

προσλαμβάνεται ως μια έκφραση που παράγει ευχαρίστηση. Το κέντρο της πόλης των Τίρανων, αν είχε επιτραπεί να αναπτυχθεί φυσιολογικά και είχαν αφεθεί να λειτουργήσουν τα καφενεία, τα εστιατόρια, τα κομμωτήρια, τα θέατρα, ακόμη και οι προθήκες των καταστημάτων, στις όποιες, ο άνθρωπος, έστω και ακούσια, απολαμβάνει την γοητεία του, θα μετατρέποταν σε μια σκηνή συλλογικού ναρκισσισμού. Η συντηρητικότητα που χαρακτήριζε το καθεστώς, εκφράστηκε στην αποφασιστικότητά του να εκτοπίσει τον έρωτα στο περιθώριο της πόλης και απέκλεισε, με αυτόν τον τρόπο, την δυνατότητα να γίνει το κέντρο ένας χώρος συνάντησης και ανταλλαγής των βλεμμάτων, φλερτ κ.λπ. Ακόμη και η προσπάθεια της τέχνης, όπως η ζωγραφική, να απεικονίζει το «νέο άνθρωπο του σοσιαλισμού» να ανεμίζει την αξίνα και το τουφέκι, ίσως να ήταν μια επιχείρηση διαστροφής του έρωτα με την ένταξή του στην φαρέτρα των καθεστωτικών επιδιώξεων (εύγλωττος και με πλήθος συνειρμών ο πίνακας της εικόνας 57).

Η κατάργηση των ιδιωτικών εμπορικών και χειρονακτικών μονάδων της πόλης, δεν συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη, άλλων, παρόμοιων δραστηριοτήτων π.χ., παντοπωλείων, εστιατόριων, καφενείων, κ.λπ. Οι άνθρωποι, έχασαν την ευχαρίστηση να δειπνήσουν ή να παρακολουθήσουν ένα έργο στο σινεμά. Επίσης, η απαγόρευση της κατοχής ιδιωτικού μέσου μεταφοράς, καθιστούσε αδύνατη την μετακίνηση των ανθρώπων έξω από τα όρια της πόλης. Οι ελάχιστοι χώροι συνάντησης παρέμεναν γεμάτοι από πρόσωπα που στην πλειοψηφία τους υπηρετούσαν τις σκοπιμότητες του καθεστώτος και αποτελούσαν την προέκταση των οφθαλμών και ώτων του... Μόνη διέξοδος διασκέδασης και κοινωνικής συναναστροφής απέμενε η περιήγηση στο Μεγάλο Βουλευτήριο. Η πολεοδομική παρέμβαση είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογία των ανθρώπων, διακόπτοντας, έτσι τον δεσμό τους με το αστικό περιβάλλον.

Ο δεσμός που οι κάτοικοι ανέπτυξαν με την πόλη τους ήταν πρωτίστως εργασιακός και κατοικίας. Ενώ, σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία η γεωγραφική κινητικότητα είναι, ταυτόχρονα, συνδεδεμένη και με την κοινωνική κινητικότητα, στην κομμουνιστική πόλη, ακόμη και η αλλαγή κατοικίας ήταν απαγορευμένη.

Sur la place
Scanderbeg, au
cœur de Tirana, à
l'ombre de la statue
d'Enver Hoxha, le
marxisme-léninisme
semble faire une
pose.

Εικόνα 55. Πλατεία Σκεντερμπέη και το άγαλμα του Ενβέρ Χότζα το Απρίλιο του 1990.

Εικόνα 56. καθημερινός περίπατος υπό την σκιά των συμβόλων του καθεστώτος.

Εικόνα 57. Έργο του Βιλσόν Χαλίμι: "Σύντροφοι στον πόλεμο, σύντροφοι στη ζωή" (λάδι σε καμβά, 1974).

* * *

Το ολοκληρωτικό καθεστώς στην Αλβανία, σύμφωνα με την πρακτική που χαρακτηρίζει τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, διατήρησε την «ευαισθησία» για την μάζα και αγνόησε την ανάγκη για συγκρότηση των ενδιάμεσων κοινωνικών δομών, δηλαδή, της κοινωνίας των πολιτών. Μέσα σ' αυτό το κάθετο σχήμα επικοινωνίας του καθεστώτος με την μάζα, σχηματοποιήθηκε η σχέση της εξουσίας με αυτήν. Στις μάζες ανετέθη ο ρόλος του μονίμου ακροατηρίου, καθώς χωρίς την ύπαρξη της μάζας-αποδέκτη, με την μορφή των χειροκροτημάτων, των συνθημάτων, κλπ, η εικόνα του αρχηγού, δεν θα μπορούσε να ορισθεί. Η μάζα αυτή, την φύση της οποίας επεδίωξε, σχεδίασε και υλοποίησε το καθεστώς, δεν είχε κοινά χαρακτηριστικά με το παραδοσιακό πλήθος την πόλης. Το πλήθος, συνιστά το απαραίτητο ανθρώπινο περιβάλλον για το άτομο, έτσι ώστε αυτό να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα μέσα από την αλληλεπίδραση, σε κάθε επίπεδο, με άλλα άτομα και να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως «άτομο» στην διάρκεια αυτής της αλληλεπίδρασης. Η μάζα, δημιούργημα του καθεστώτος, είχε στόχο την διάλυση της ατομικότητας μέσα στην απόλυτη και ισοπεδωτική ομοιογένεια. Μέσα στη άμορφη και διατεταγμένη μάζα, ο άνθρωπος έπρεπε να πεισθεί ότι η ατομικότητα του, εφόσον ακόμη υπάρχει, δεν ήταν πάρα ένα τυχαίο, επιλήψιμο γεγονός. Η επικοινωνία αυτή θα συγκεκριμενοποιηθεί μέσα από την ανέγερση των εξέδρων, στην πλατεία «Skenderbej» ή στις εορταστικές τελετές και παρελάσεις στο Μεγάλο Βουλεβάρτο.

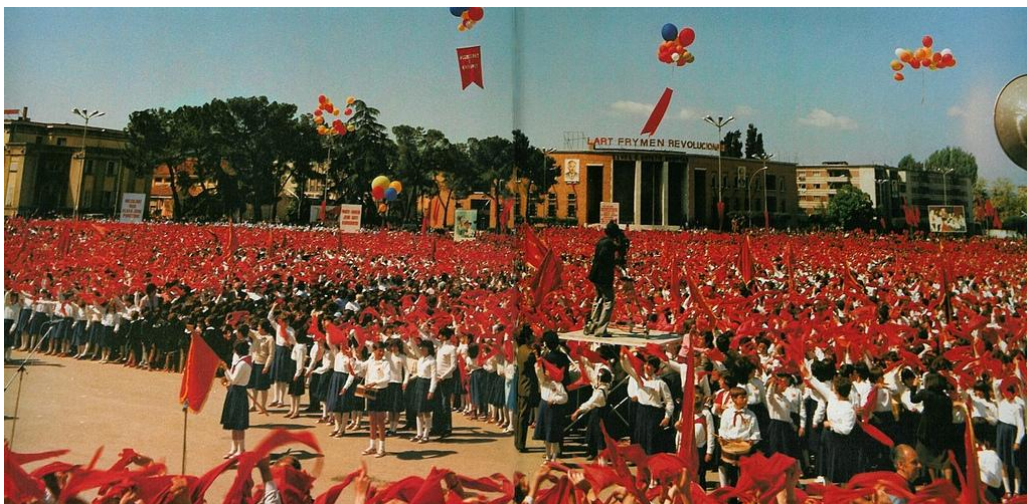
Το Βουλεβάρτο, είχε προηγηθεί του κομμουνιστικού καθεστώτος, ακριβώς ως ένας κατάλληλος χώρος για τις στρατιωτικές παρελάσεις και άλλες πομπώδεις, μαζικής κατανάλωσης εκδηλώσεις της φασιστικής ιταλικής κατοχής. Τώρα το Βουλεβάρτο, με το μεγάλο πλάτος και την έλλειψη κάθε άλλης αστικής δομής καλούσε, αυτόματα, σε μια μαζική χορογραφία, από αυτές που αρέσκεται μια ολοκληρωτική εξουσία. Παρά το γεγονός ότι το Βουλεβάρτο ήταν το πιο πολυσύχναστο μέρος της νεολαίας της εποχής, μετά την πτώση του καθεστώτος δεν μπόρεσε να γίνει χώρος κάποιας σημαντικής πολιτικής έκφρασης, αλλά γέμισε με αυθαίρετες κατασκευές (περίπτερα,

καφενεία κ.ά.) και παράνομους μικροπωλητές από τα περίχωρα της πόλης ή από την περιφέρεια.

Από την άλλη, το καθεστώς θα επιθυμούσε, η κεντρική πλατεία «Skenderbej», με τις τεράστιες, μη ανθρώπινες, διαστάσεις που είχε αποκτήσει, να παραμένει κενή και να αναμένει εκείνες τις στιγμές της συνάντησης της εξουσίας με τη μάζα. Η πλατεία κατέληξε να προορίζεται μόνο για τις πολιτικές συγκεντρώσεις, δημόσιες εκδηλώσεις και ιδεολογικά γεγονότα, όπως στην συγκέντρωση του πλήθους για το θάνατο του Στάλιν, τον αποχαιρετισμό του Enver Hoxha για την τελευταία κατοικία και αργότερα, στην συγκέντρωση του Δεκεμβρίου 1991, όπου το ίδιο πλήθος έσπευσε να ξεκολλήσει τις αφίσες, να γκρεμίσει ή να βεβηλώσει αγάλματα και σύμβολα, τα οποία για μισό αιώνα είχε μάθει να θαυμάζει, να εμπιστεύεται και να χειροκροτεί.

Εικόνα 58. Συγκέντρωση για τον θάνατο του Στάλιν, 8 Μάρτιου 1953.

Εικόνα 59. Πλατεία Σκεντερμπέη, παράταξη νέων και παιδιών για τον εορτασμό της 1ης Μαΐου.

Εικόνα 60. Πλατεία Σκεντερμπέη, το πλήθος πανηγυρίζει την πτώση του καθεστώτος.

Εικόνα 61. Πλατεία Σκεντερμπέη. Αποκαθήλωση του αγάλματος του Ενβέρ Χότζα.

Εικόνα 62. Στρατιωτική Παρέλαση για την 1η Μάιου, Μεγάλο Βουλεβάρτο, Τίρανα, 1960.

Εικόνα 63. Παρέλαση για την 1^η Μάη, Bulevardi Deshmoret e Kombit, Τίρανα, 1980.

* * *

«Ταξιδεύεις για να ξαναζήσεις το παρελθόν σου;» ήταν στο σημείο εκείνο η ερώτηση του Χαν, ερώτηση που θα μπορούσε να διατυπωθεί και ως εξής: «Ταξιδεύεις για να ξαναβρείς το μέλλον σου;»

Και η απάντηση του Μάρκο: «Το αλλού είναι ένας αντίστροφος καθρέφτης. Ο ταξιδιώτης αναγνωρίζει το λίγο που είναι δικό του, ανακαλύπτοντας το πολύ που ποτέ δεν είχε και που ποτέ δεν θα έχει»¹.

Με την ανέγερση ενός μεγάλου ξενοδοχείου στο κέντρο της πόλης των Τίρανων, το 1972, η ολοκληρωτική αρχιτεκτονική, για πρώτη φορά στη χώρα, πειραματιζόταν με την κατάκτηση του ύψους, μεταβαλλόντας οριστικά τις φυσικές γεωμετρικές παραμέτρους και την διάταξη των όγκων στο κέντρο της πόλης. Για την ανέγερση του ξενοδοχείου, κατεδαφίστηκε μια παλιά ορθόδοξη και μια καθολική εκκλησία. Ήταν η περίοδος, που χώρα ανακήρυξε και επίσημα την αθεΐα² (1967).

Σε αντίθεση με τα ογκώδη πολυώροφα κτίρια που ανεγέρθησαν στην Σοβιετική Ένωση και στις άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ, στην Αλβανία η αρχιτεκτονική επικέντρωνε στις οριζόντιες επιφάνειες μεγάλων διαστάσεων. Το συγκεκριμένο κτίσμα, παρέμενε και το μοναδικό πολυώροφο κτίριο που κατασκευάστηκε στην πόλη, μέχρι την πτώση του καθεστώτος.

Στα χρόνια της απόλυτης απομόνωσης της Αλβανίας, πολλοί θα ήταν εκείνοι που είχαν αναρωτηθεί για την χρησιμότητα ενός ξενοδοχείου, του «δεκαπενταόροφου», όπως καθιερώθηκε να αποκαλείται στην καθημερινότητα.

¹ Καλβίνο Ι., «Οι Αόρατες Πόλεις», Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σελ. 49.

² «Shteti nuk njeh asnje fe qe perkrah e zhvillon propaganden ateiste per te rrenjosur te njerezit botkuptimin materialist shkencor» – «Το Κράτος δεν αναγνωρίζει καμία θρησκεία και αναπτύσσει την αθεϊστική προπαγάνδα για να ριζώσει στους ανθρώπους την αντίληψη του Ιστορικού υλισμού», Kuvendi Popullor i Republikës së Popullorë Socialiste të Shqipërisë, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 1976.

Εικόνα 64. Ξενοδοχείο "Τίρανα" (το 15όροφο, όπως επικράτησε να αποκαλείται)

* * *

Το χαρακτηριστικό όμως αυτής της πόλης είναι πως όποιος φτάνει εδώ μια βραδιά του Σεπτέμβρη, όταν οι μέρες μικραίνουν και οι πολύχρωμες λάμπες ανάβουν όλες μαζί στις πόρτες των ψητοπωλείων και από ένα μπαλκόνι μια γυναικεία φωνή φωνάζει: αχ! αρχίζει να ζηλεύει εκείνους που πιστεύουν πως έχουν ήδη ζήσει μια νύχτα ίδια με αυτή και πως εκείνη τη φορά ήταν ευτυχισμένοι.¹

Ένα από τα χαρακτηριστικά του αστικού τρόπου ζωής, είναι η «κατάκτηση» της νύκτας. Αυτό, δεν συνδέεται μόνο με την ευχάριστη αίσθηση που προκαλείται από τον φωτισμό της πόλης, αλλά, πρώτιστα από το γεγονός ότι, εφόσον η πόλη είναι κυρίως επικοινωνία, τότε το σημαντικότερο κομμάτι αυτής της επικοινωνίας πραγματοποιείται το βράδυ, εξαιτίας και των ρυθμών που είναι τελείως διαφορετικοί από αυτούς της ημέρας.

Η οργάνωση της εργασίας σε τρεις βάρδιες και η εξάντληση του ανθρώπου από την εθελοντική συμμετοχή στην κατασκευή των υποδομών, αφαίρεσε από τους ανθρώπους το δικαίωμα να μπορούν να απολαμβάνουν τα βράδια έξω με τις παρέες τους. Ο τρόπος με τον οποίο, το καθεστώς τους επέβαλε να αντιλαμβάνονται τις βράδυνες ώρες, ήταν διαφορετικός από αυτόν σε μια δυτική κοινωνία. Οι άνθρωποι έπρεπε να οδηγηθούν, από νωρίς το βραδύ για ύπνο, προκειμένου να ξεκουραστούν και να είναι παραγωγικοί την επόμενη μέρα στο εργοστάσιο.

Ο περιορισμένος φωτισμός της πόλης, πιθανότατα ήταν μια συνειδητά σκοπούμενη πρακτική αποτροπής, από την πλευρά της εξουσίας, ώστε να μην παραπέμπει στη λάμψη των πόλεων της δύσης. Αλλά, αν και σε πρώτη ανάγνωση φαίνεται να μην συνδέονται, μπορούμε να πούμε ότι το σκοτάδι, η κατάχρηση της εξουσίας και η χωρική προέλευση της πλειοψηφίας των αξιωματούχων, συγκλίνουν σε ένα σημείο: επιδιωκόμενο ήταν η «συσκότιση» του ανθρώπου. Εάν η λάμψη αυτή «άνοιγε» τα μάτια, υπήρχε κίνδυνος να

¹ Καλβίνο Ι., *Οι Αόρατες Πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 23.

άνοιγε η «όρεξη» και για πολλά, άλλα πράγματα, τα οποία η Αλβανική κοινωνία αποστερείτο με την χρήση της προπαγάνδας και της βίας.

Την δεκαετία του '80, η χώρα άρχισε να βιώνει την ενεργειακή κρίση. Το κέντρο της πόλης άρχισε να προσομοιάζει, όλο και περισσότερο, με «αρένα» με πλήθος κενών καταστημάτων, άδειους δρόμους, κλπ.

* * *

Η πόλη όμως δεν φανερώνει τα παρελθόν της, το περιλαμβάνει όπως τις γραμμές ενός χεριού, γραμμένο στις γωνίες των δρόμων, στις γρίλιες των παραθυριών, στις κουπαστές των κλιμακοστασίων, στις αντένες των αλεξικέραυνων, στα κοντάρια των λαβάρων, το κάθε κομμάτι χαραγμένο με τη σειρά του από γρατζουνίσματα, πριονίσματα, εγκοπές, βίαια χτυπήματα¹.

Η πόλη των Τίρανων, φαίνεται, να απέκτησε μια επιφανειακή σχέση με την ιστορία, καθώς δεν επιτράπη στον χρόνο να «χωρικοποιηθεί» στα διαφορετικά αρχιτεκτονικά στυλ και μορφές, από τις διαφορετικές εποχές. Το φαινόμενο της «γήρανσης» (υπό την οπτική μια βαθιάς ενηλικίωσης και ωριμότητας), που χαρακτηρίζει τις ευρωπαϊκές πόλεις, στα Τίρανα εμποδίστηκε να συμβεί και αντικαταστάθηκε από νέες αρχιτεκτονικές μορφές. Η ανοικοδόμηση του κέντρου της πόλης είχε ως στόχο και την εξάλειψη της αρχιτεκτονικής μνήμης, της εξαφάνισης εκείνων των εμπειριών που εγγράφονται στην αρχιτεκτονική μορφή. Τα μνημεία που επιβίωσαν από την μανιακή κατεδάφιση της πόλης, μετατράπηκαν σε «πυκνωτές» της μνήμης.

Ο Πύργος του Ωρολογίου και το Τέμενος του Et'hem Bej, που βρίσκονται σε απόσταση 20 μέτρων μεταξύ τους, είναι δυο από τις αρχιτεκτονικές δομές που η πόλη κληρονόμησε από το 18^ο αιώνα, προδιέγραψαν τον κάθετο χαρακτήρα του κέντρου της πόλης. Παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα της ντόπιας αρχιτεκτονικής παράδοσης, ακολουθούν ένα μεικτό στυλ, με σαφή επιρροή της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, κυρίως ως προς την χρήση της πέτρας.

Το Τέμενος του Et'hem Bej αποτελούσε έναν από τους πυρήνες τις αστικής οργάνωσης και πλαισιωνόταν από δρομάκια, κατοικίες, πλατείες, νεκροταφείο και συνέβαλλε στην δημιουργία της νέας πραγματικότητας που ήταν η πόλη των Τίρανων.² Σήμερα το Τέμενος αυτό συμβολίζει την ιστορική μνήμη της πόλης, καθώς είναι το μοναδικό που βρίσκεται στο ιστορικό κέντρο και επιβίωσε από το πόλεμο και την φθορά του χρόνου. Από αρχιτεκτονική

¹ Καλβίνο Ι., *Οι Αόρατες Πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 28.

² Miho, Koco, *Trajta te profilit urbanistik te Tiranes*, Εκδ. 8 Nentorit, Tirana 1987, f. 54-55.

άποψη, εκφράζει μια τάση απομάκρυνσης από την αρχιτεκτονική μορφή των λατρευτικών χώρων της ισλαμικής θρησκείας.

Ο Πύργος του Ωρολογίου, δεν μεταφέρει κάποιο θρησκευτικό, ιδεολογικό ή άλλο μήνυμα, αλλά όντας δίπλα στο παζάρι, βοηθούσε στη διαχείριση του χρόνου εργασίας των έμπορων και των τεχνιτών, όπως ήταν και ο σκοπός της κατασκευής του.

Τα δύο αυτά μνημεία αποτελούσαν σημεία αναφοράς ενός πολιτισμού που απέφυγε την κατεδάφιση τους και προσπάθησε να τα προστατέψει. Είναι σημαντικό να αναφερθεί, ότι και οι αρχιτέκτονες της φασιστικής Ιταλίας, τα ενέταξαν στον πολεοδομικό σχεδιασμό, ως απαραίτητα στοιχεία της οργάνωσης της πόλης. Το καθεστώς, σχεδόν, δεν επιθυμούσε να κληρονομήσει αυτά τα δυο μνημεία και προσπάθησε να αγνοήσει την ύπαρξη τους, να τα εγκαταλείψει στην λήθη και να τα ιδεολογικοποιήσει. Το αστέρι που τοποθετήθηκε στην κορυφή του Πύργου, μαρτυρά αυτή την προσπάθεια ιδεολογικοποίησης. Το καθεστώς προχώρησε και στη εσωτερική απομόνωση τους με την τοποθέτηση κλειδαριάς στις πύλες τις εισόδου, αποτελώντας, ταυτόχρονα και ένα εμπόδιο να βλέπεις την πόλη από τα πάνω. Ενώ, μετά την απαγόρευση της θρησκείας το Τέμενος απώλεσε την λειτουργικότητα του, ο Πύργος διατήρησε την λειτουργία του, αυτή της ένδειξης της ώρας.

Αυτές οι δυο ιστορικές δομές παραμείναν, μέχρι το τέλος του καθεστώτος, ξένες για την αρχιτεκτονική συνείδηση της πόλης. Για κάθε άνθρωπο, που πέρασε τα νεανικά του χρόνια στη πόλη των Τίρανων, η διατήρηση της ιταλικής φασιστικής αρχιτεκτονικής, δεν θα μπορούσε να τους παρηγορήσει. Η «νέα» πόλη, που έκτισαν οι ιταλοί αρχιτέκτονες, δεν ήταν παρά η υλοποίηση ενός αρχιτεκτονικού στυλ που κυριαρχούσε και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως την ίδια την Ιταλία και την Γερμανία, δηλαδή, να επιβάλλει και να υποβάλλει. Ήταν μια αρχιτεκτονική μορφή, που με το μέγεθος των κτιρίων και την μεγαλοπρέπεια των προσώπων, προορίζονταν να γεννά κάθε στιγμή ολοκληρωτισμό, φόβο, και καταστολή.

Με το πέρασμα των χρόνων ο Πύργος του Ωρολογίου και το Τέμενος Et'hem Bej απέκτησαν μια διαχρονική ιδιότητα, και υπό αυτήν την έννοια, οι άνθρωποι στάθηκε δυνατόν να διατηρήσουν τους δεσμούς που είχα αναπτύξει με την παλιά πόλη τους.

Εικόνα 65. Ο Πύργος του Ωρολογίου και το Τζαμί του Ετ'hem Bej, Τίρανα, 1939.

* * *

Το ζήτημα της στέγασης ήταν το κύριο θέμα της ταχείας αστικοποίησης μετά το τέλος του πολέμου. Η σημασία του ζητήματος της αστικοποίησης μπορεί να παρατηρηθεί και στην ομιλία του Ενβέρ Χότζα:

[...Λαμβάνοντας υπόψη ότι σήμερα έχουμε τεράστιες ανάγκες για στέγαση, πρέπει να κατασκευαστούν κατοικίες για τους εργαζόμενους. Όλος ο λαός να βλέπει μια βελτιωμένη κατάσταση, ως εκ τούτου, πρέπει να υπάρχει πρωτοβουλία προς αυτήν την κατεύθυνση. Οτιδήποτε κατασκευαστεί, πρέπει να ταιριάζει με το λαϊκό καθεστώς μας. Η υγεία και η άνεση πρέπει να προσεχθούν ιδιαίτερα: τα σπίτια για τους εργάτες και τους υπαλλήλους πρέπει να είναι όμορφα, με κήπους και δέντρα, να μην καταλαμβάνουν μεγάλη επιφάνεια, αλλά και να μην στερούνται τίποτα σ' εκείνους που τα κατοικούν. Τα κτίρια να εκτίνονται σε πλάτος και όχι σε ύψος: οι αρχιτέκτονες πρέπει να εξετάζουν το λαϊκό στυλ. Να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν ένα στυλ κατάλληλο με τα χαρακτηριστικά της χώρας μας...].¹

Στη χώρα, εκτός από ελάχιστες ιδιωτικές κατοικίες –κατά κύριο λόγο στην περιφέρεια-, που εξέφυγαν από το κύμα της κολεκτιβοποίησης, τα διαμερίσματα όπου εμείς ζούσαμε, τα αποκαλούσαμε pallate (Μέγαρα).

Οι κομμουνιστές, από την άνοδο τους στην εξουσία, την λέξη pallat (Μέγαρο) την είχαν οικειοποιηθεί. Το κτίριο, όπου πραγματοποιούντο οι αθλητικές δραστηριότητες ονομάστηκε Μέγαρο του Αθλητισμού, το

¹ “Duke marrë parasysh që ne sot kemi nevojë të madhe për strehim, duhet të ngrihen banesa për punëtorët. Gjithë populli të shikojë një gjendje të përmirësuar, prandaj duhet të ketë iniciativë në këtë drejtim. Çdo gjë që do të ngrihet, të përshtatet me regjimin tonë popullor. Të shikohet ana e shëndetit, komoditeti; shtëpitë për punëtorët e nëpunësit të jenë të bukura, me kopshte e pemë, të mos zënë shumë hapësirë, por edhe të mos u mungojë asgjë atyre që banojnë. Godinat të shtrihen në gjerësi e jo shumë në lartësi; arqitektët duhet të kenë parasysh stilin popullor. Të përpiqen që të krijojnë një stil në përshtatje me karakteristikat e vendit tonë”. Enver Hoxha, *Nga fjala e mbajtur në komisionin e ngritur për çështjen e urbanizmit të qytetit të Tiranës dhe të qyteteve të tjera të vendit - 19.02.1948*, στο: *Vepra*, vol. 4 (Janar 1947 - Dhjetor 1948), ed. Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste, Naim Frashëri, Tiranë1970, f. 455.

Κομμουνιστικό Κόμμα, είχε το δικό του Μέγαρο για τα συνέδρια, το Μέγαρο των Συνεδρίων. Και τα παιδιά είχαν το δικό τους Μέγαρο, του Πρωτοπόρου. Οι πολιτιστικές δραστηριότητες ελάμβαναν χώρα σε ένα άλλο Μέγαρο, αυτό του Πολιτισμού. Ένα ακόμη Μέγαρο ήταν το «Μέγαρο των Ταξιαρχιών» και ούτω καθεξής, μέχρι εκείνες τις δίχως εξωτερικά επιχρίσματα πολυκατοικίες που χαρακτηρίζονται από την ομοιομορφία, την ασχήμια, την «φτήνια» και την ψυχρότητα. Οι πολυκατοικίες αυτές ήταν μέρος μιας ημι-αστικής πολεοδομίας. Ο αστικός χώρος και η μορφή τους υποτιμηθήκαν στο όνομα της μείωσης του κόστους κατασκευής. Κατά συνέπεια, δεν θα μπόρεσε να αποφευχθεί η μονότονη επανάληψη και η πτωχή αρχιτεκτονική αυτών των συγκροτημάτων κατοικιών.

Τα συγκροτήματα αυτά ήταν ένδειξη έκτακτης ανάγκης μαζικής στέγασης, ακριβώς όπως η εκπαίδευση ήταν επείγουσα ανάγκη κατά του μαζικού αναλφαβητισμού όπως και η ηλεκτροδότηση της χώρας ήταν μαζική ανάγκη, επίσης.

Ο άνθρωπος δημιουργεί μια σχέση πιο ουσιαστική με την ιδιωτική στέγη, όπου εκτείνεται η καθημερινή ζωή και αποτελεί μέρος εκείνου του πυρήνα της κοινωνίας και του κράτους που είναι η οικογένεια. Μεγάλο μέρος της ψυχικής και πνευματικής συγκρότησης του λαμβάνει χώρα στην κατοίκηση και την κατοικία.

Οι πολυκατοικίες που κατασκεύασε η κομμουνιστική κυβέρνηση, ήταν σχεδιασμένες κατά ένα διαφορετικό τρόπο από τους επικρατούντες σχεδιαστικούς κανόνες κατοικίας. Είναι ένδειξη των τάσεων απομονωτισμού καθώς θύμιζαν κάτι από στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου η ανθρώπινη αλλοτρίωση θα μπορούσε να επιτευχθεί. Όλη η πόλη, καθ' όλη την διάρκεια της δικτατορίας του προλεταριάτου, περισσότερο έμοιαζε με ένα μεγάλο στρατόπεδο συγκέντρωσης, πάρα με ένα σύνολο ανθρώπων με φυσιολογική κατοίκηση. Μέρος της κατοίκησης ήταν, τα πυροβολεία (bunker) κατασκευασμένα διπλά από κάθε πολυκατοικία, για την περίπτωση πολέμου.

Για ολόκληρο λαό, αυτό είχε ως αποτέλεσμα την καλλιέργεια μιας επιβεβαρυμένης συλλογικής ψυχικής κατάστασης, γιατί όχι και βαρβαρότητας.

Ενώ κατά την αστική, παραδοσιακή κατοικία των Τίρανων η είσοδος ετοποθετείτο στο πρόσθιο μέρος¹, με την άνοδο στην εξουσία του κομμουνιστικού καθεστώτος, οι πολυκατοικίες ως κατοικίες, τοποθέτησαν τη είσοδο στην οπίσθια πλευρά της κατασκευής. Η αλλαγή αυτής της τάξης δεν μπορεί πάρα να επηρεάσει στην συναισθηματική συμπεριφορά και αντίληψη σε σχέση με αυτό που αποκτάται από την σχέση κατοικία-άνθρωπος.

Εικόνα 66. Έργο του ζωγράφου Σπύρο Κίτσο "παιδιά" (λάδι σε καμβά, 1966). Η αστικοποίηση ως εργαλείο για την δημιουργία του «νέου ανθρώπου».

Εικόνα 67. Κομμουνιστική περίοδος, κτίρια κατοικιών.

¹ Kodra Armanda, *Pazaret e vjetra të qyteteve shqiptare nëfund të shek. xix dhe fillim të shek. xx*, διδακτορική διατριβή, Tiranë 2012.

Εικόνα 68. Πολυβολεία.

Εικόνα 69. Πυροβολείο.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιδέα για την αναδιοργάνωση του κέντρου της πόλης των Τίρανων εμπνεύστηκε από τις προσπάθειες του καθεστώτος να αποκηρύξει κάθε τι που συνδέεται με το παρελθόν της πόλης. Η ιστορία για την πόλη θα άρχιζε να γράφεται, μόνο, μετά το έτος 1945!

Χαρακτηριστικό ήταν ο πολεοδομικός μετασχηματισμός που ξεκίνησε, κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, με τις εργασίες να επικεντρώνουν στο κέντρο της πόλης. Οι μετασχηματισμοί αυτοί είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια ενός μέρους της ιστορικής μνήμης της. Το κέντρο της πόλης σχεδιάστηκε ως «μνημειακός χώρος» που θα εξέπεμπε τη δύναμη του νέου σοσιαλιστικού κράτους. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, κατεδαφίστηκαν το Παλιό Παζάρι, το κτίριο του Δημαρχείου, ο Ορθόδοξος Καθεδρικός Ναός, κάποιες ιδιωτικές κατοικίες, καταστήματα, καφενεία, κ.λπ, ενώ διατηρηθήκαν οι αστικές δομές, που κατασκεύασαν οι ιταλοί αρχιτέκτονες, κατά την ιταλική κατοχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα ίχνη της προέλευσης της πόλης αντικαταστάθηκαν με νέες αρχιτεκτονικές δομές, όπως: το Μέγαρο του Πολιτισμού, το ξενοδοχείο «Tirana», το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, η πλατεία «Skenderbej» και πολυκατοικίες που προορίζονταν για κατοικίες. Οι μοναδικές αρχιτεκτονικές δομές που επιβίωσαν ήταν το Τέμενος Et'hem Bej και ο Πύργος του Ωρολογίου, καθώς και μερικές παραδοσιακές ιδιωτικές κατοικίες της πόλης.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 το κέντρο απέκτησε επίσημο, μνημειακό χαρακτήρα και μη ανθρώπινες διαστάσεις. Αυτό έγινε ακόμη εντονότερο και εξ αιτίας της έλλειψης των υπηρεσιών και εκ του γεγονότος ότι πολλά από τα κτίρια είχαν επίσημο χαρακτήρα και λειτουργίες καθώς εξυπηρετούσαν αποκλειστικά κρατικές υπηρεσίες. Η αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων αυτών, ξένη για τα μέχρι τότε δεδομένα του κέντρου και οι πολεοδομικές επεμβάσεις είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογία των ανθρώπων. Διέκοψαν την ιστορική συνέχεια των παραδόσεων ανάμεσα στο χτες και το μέλλον. Οι λύσεις που η αρχιτεκτονική προσέφερε, υποδείχθηκαν

από την κυρίαρχη ιδεολογία. Το καθεστώς χρησιμοποίησε την αρχιτεκτονική για την ρεαλιστική επίλυση των προβλημάτων, που είχε να αντιμετωπίσει αμέσως μετά τον πόλεμο, όπως, π. χ, της στέγασης, της ανέγερσης αναγκαίων κτιρίων και του δημόσιου χώρου και ταυτόχρονα, την χρησιμοποίησε και για να κατασκευάσει την εικόνα του «σοσιαλιστικού κράτους».

Προκειμένου να εξαλειφθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία, παλιές και υπαρκτές αστικές δομές κατεδαφίστηκαν και αντικαταστάθηκαν από συγκροτήματα πολυκατοικιών, προκατασκευασμένα και συχνά χαμηλής ποιότητας.

Η κατάσταση, όπως διαμορφώθηκε μετά την πτώση του καθεστώτος, δείχνει πόσο δύσκολη είναι η μετάβαση από μια ολοκληρωτική διακυβέρνηση σε μια δημοκρατική. Ο κομμουνισμός στην Αλβανία διαμέλισε τον κοινωνικό ιστό, «απο-ανθρώπησε» τις ανθρώπινες σχέσεις, καλλιέργησε τον φόβο, το μίσος και την δυσπιστία μεταξύ των ανθρώπων

Η πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, εκτός από ένα νέο πολιτικό σύστημα, δημιούργησε τις προϋποθέσεις και για μια νέα κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική πραγματικότητα. Η κατάρρευση του καθεστώτος, επέτρεψε την ελεύθερη μετακίνηση, που μέχρι τότε ήταν απαγορευμένη, όλων των κοινωνικών ομάδων, από την ύπαιθρο προς την πόλη και από τις μικρότερες πόλεις προς τις μεγαλύτερες. Η μετακίνηση αυτή είχε ως ζητούμενο την απασχόληση, ένα καλύτερο σπίτι, ένα κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον διαφορετικό, καλύτερη ποιότητα στην εκπαίδευση κ.λπ. Οι δυτικές κοινωνίες λειτούργησαν ως υπόδειγμα, για την αλβανική κοινωνία (η Σημαία των ΗΠΑ κυμάτιζε και έξω από τις κατοικίες), για την συγκρότηση νέων αξιών και την αποκήρυξη των παλιών, που χαρακτηρίστηκαν ξεπερασμένες και άχρηστες. Ο συνδυασμός αυτών των εξελίξεων επέφερε ριζικές αλλαγές στον κοινωνικό τομέα και προκάλεσε κρίσεις, στους κοινωνικούς θεσμούς (όπως η οικογένεια, η παιδεία, η θρησκεία), στον τρόπο ζωής, στις ανθρώπινες σχέσεις, αλλά και στον κώδικα των αξιών και της ηθικής. Αυτή η νέα κατάσταση, η οποία δημιουργήθηκε μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, ήταν δύσκολο να κατανοηθεί και αφομοιωθεί, ήταν ο βασικός λόγος που οδήγησε, πολλές φορές σε ανομία.

Μια σημαντική εξέλιξη, μετά την κατάρρευση του καθεστώτος, ήταν η εμφάνιση του ιδιωτικού τομέα. Η κατάσταση στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία αποτελεί έκφραση της μετάβασης από την συγκεντρωτική οικονομία στην ελεύθερη οικονομία της αγοράς. Η ιδιωτική πρωτοβουλία στο τομέα της κατασκευής είχε αρνητικές επιπτώσεις στο αστικό δημόσιο χώρο. Ο τελευταίος, αντιληπτός ως κληρονομία του καθεστώτος, εγκαταλείφθηκε και κακοποιήθηκε από τους ίδιους τους κατοίκους της. Η αντίθεση ανάμεσα στα σπασμένα και κακοποιημένα πεζοδρόμια, τις λακκούβες με τα νερά στους κεντρικούς δρόμους, την μόλυνση του περιβάλλοντος από τη σκόνη, από τη μια πλευρά και τις περιποιημένες και στολισμένες γωνίες δίπλα τους, από την άλλη, δεν θα μπορούσε να είναι πάρα μια από τις εκφράσεις της υποβάθμισης της ποιότητας του δημόσιου χώρου. Ο γρήγορος πλουτισμός του ιδιώτη δεν συμβαδίζει με τον εκλεπτυσμό της αισθητικής. Η ασύδοτη ιδιωτική πρωτοβουλία, -κυρίως στην κατασκευή αυθαίρετων κατοικιών και χώρων άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας, δίχως σχέδιο για την χρήση της γης-, δημιουργεί ένα αντιαισθητικό περιβάλλον. Κτίζουν όμορφα εκείνοι που έχουν μάθει να κατοικούν! Η κανονικότητα των πραγμάτων απαιτεί ο άνθρωπος να μάθει να κατοικεί και μετά να κτίσει. Να έχει συνείδηση και επίγνωση ότι στα κτίρια που κατασκευάζεις θα εκπληρωθεί η κατοίκηση και των επόμενων γενεών και να κατανοήσεις ότι η κατοίκηση είναι η θεμελιώδης μορφή ύπαρξης του ανθρώπου επάνω στη γη, αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αρχίσει να «οικοδομεί» τον ίδιο τον εαυτό του.

Τον Οκτώβριο του 2010 με αφορμή την απόφαση που έλαβε η κυβέρνηση για την κατεδάφιση «Πυραμίδας», ώστε σε εκείνο το σημείο να οικοδομηθεί το νέο κτίριο του Κοινοβουλίου, ξεκίνησε στα Τίρανα μια συζήτηση για την προστασία των κτιρίων αυτών¹. Ήταν αρκετοί εκείνοι που εναντιώθηκαν στην κατεδάφιση του κτιρίου, υποστηρίζοντας ότι τα κτίρια που οικοδομήθηκαν επί κομμουνισμού είναι μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας και ως τέτοια, θα πρέπει να διαφυλαχτούν.

Από την άλλη, όσον αφορά στην εικόνα της πόλης, η διαγραφή από το ανθρώπινο νου κάποιας άσχημης και δύσκολης εποχής, μερικές φορές ίσως και να είναι αναγκαίο να αρχίζει από την κατάλυση των συμβόλων. Πολλά

¹ *Hoxha's Pyramid to Become New Parliament στο: Tirana Times November 5-11 2010, Vol. 6, No 42.*

από τα σύμβολα του «επιστημονικού σοσιαλισμού», κατέπεσαν αυτομάτως. Όμως, ακόμη και σήμερα, η αρχιτεκτονική των δημόσιων κτηρίων μας κρατά ακόμη συνδεδεμένους με την εικόνα του παρελθόντος. Να κατεδαφίσεις τα κτίρια της εποχής του κομμουνισμού και να οικοδομήσεις, στη θέση τους, άλλα κτίρια, αυτό δεν είναι ίδιο, σαν να οικοδομείς μία νέα αντίληψη;

Σήμερα, στη πόλη των Τίρανων παρατηρούνται προσπάθειες ανάκαμψης. Η βελτίωση του δημόσιου φωτισμού, η ανανέωση του σκηνικού του κέντρου της πόλης, η κατεδάφιση των παρανομών κτισμάτων, η επανεμφάνιση του πράσινου στα πάρκα, πρέπει να κατανοούνται, όχι μόνο ως προσπάθειες ανανέωσης της εικόνας της πόλης, αλλά και ως προσπάθεια για την συμφιλίωση με το δημόσιο χώρο της πόλης.

Εικόνα 70. Σημερινή άποψη της πλατείας Σκεντερμπέη

Εικόνα 71. Πλατεία Σκεντερμπέη. Σημερινή άποψη.

Εικόνα 72. Μουσείο και μαυσωλείο του Ενβέρ Χότζα. Στην καθημερινότητα επικράτησε να αποκαλείται η "Πυραμίδα". Σήμερα είναι εγκαταλελειμένο και κατά περιόδους πραγματοποιούνται εκδηλώσεις

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Anders Aman, *Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of Cold War history*, Architectural History Foundation, Cambridge, Mass.: 1992.
2. Arendt Hannah, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1986.
3. Arendt Hannah, *Το Ολοκληρωτικό σύστημα*, Εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα 1988.
4. Bace Apollon, Meksi Aleksander, Riza Emin, Karaiskaj Gjerak, Thomo Pirro, *Historia e arkitektures Shqiptaret*, Tirane, 1979.
5. Benjamin Walter, *Μονόδρομος*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2004.
6. Benovolò Leonard, *Η πόλη στην Ευρώπη*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα 1997.
7. Besnik Aliaj, Keida Lulo, Genc Myftiu, *Tirana. The challenge of urban development*, εκδ. Cetus, Tirane, 2003.
8. Bleta Indrit, *Influences of political regime shifts on the urban scene of a capital city. Case study: Tirana*, στο: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12612184/index>.
9. Clancy T., *City Spots : Tirana*, Thomas Cook Publishing, Peterborough 2008.
10. Crowley David, Reid Susan, *Socialists spaces. Sites of everyday life in the eastern bloc*, εκδ. Berg, 2002.
11. Faja Enver, *Kush e drejton urbanistikën shqiptare*, Tiranë: UFO Press, 2008.
12. Fischer J. B., *Albania since 1989 : the Hoxhaist legacy*, στο: *Central and Southeast European Politics since 1989* (ed. Ramet S. P.), Cambridge University Press, Cambridge 2010.
13. Glass J. E., *A Very Concrete Legacy : An Investigation into the Materiality and Mentality of Communist Bunkers in Albania*, 2008.
14. Gloyer G., *Albania: the Bradt travel guide*, Bradt Travel Guides, Chalfont St. Peter 2008.
15. Guy Burgel, *Η σύγχρονη Ευρωπαϊκή πόλη*, τόμ. 2: Από τον Β' ΠΠ έως σήμερα, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2007.

16. *Hoxha's Pyramid To Become New Parliament*, στο: Tirana Times November 5-11 2010, Vol. 6, No 42.
17. Kodra Armanda, *Pazaret E Vjetra Të Qyteteve Shqiptare Në Fund Të Shek. Xix Dhe Fillim Të Shek. Xx*, διδακτορική διατριβή, Universiteti i Tiranës, Tiranë 2012, στο:http://www.fhf.edu.al/doktorata/armanda_hysa.pdf.
18. Kolevica Petraq, *Arkitektura dhe diktatura*, Tiranë: Logoreci, 2004.
19. Κορρ Anatole, *Πόλη και Επανάσταση. Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και Πολεοδομία στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια*, Εκδ. Νέα Σύννορα, Αθήνα 1976.
20. Kuhl R., *Μορφές αστικής κυριαρχίας: φιλελευθερισμός-φασισμός*, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.
21. Lang Michael H., *Red Moscow: Capital of the Revolution or a Revolution in Capitals?*, στο: http://www.etsav.upc.es/personals/iphs2004/pdf/109_p.pdf.
22. Lefort Claude, *Essais sur le politique: XIXe et XXe siècles*, Seuil, Paris, 1986.
23. Lefort Claude, *L'Invention démocratique. Les Limites de la domination totalitaire*, Fayard, Paris, 1981.
24. Lefort Claude, *Un Homme en trop. Essai sur l'archipel du goulag de Soljénitsyne*, Le Seuil, Paris, 1975.
25. Lubonja Fatos, *Kaokriza kulturore Shqiptare*, στο: <http://www.scribd.com/doc/140500499/perpjekja-18>.
26. Miho Koco, *Trajta te profilit urbanistik te Tiranës*, εκδ. 8 Nentorit, Tirana 1987.
27. Myhrberg Karin, *Heritage from the Communist Period in Albania– An Unwanted Heritage Today?*, Degree project for Master of Science, University of Gothenburg, Sweden, 2011., στο: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/29221/1/gupea_2077_29221_1.pdf.
28. Nikolla D., *From Communism to Urban Renewal and Social Change: The Case of Tirana*, στο: Forum A+P No. 1, 2009, σ. 98-112.
29. Papakosta Petro, *Shpirti dhe lenda*, Εκδ. Ideart, Tirane 2009.

30. Park Robert E., McKenzie D. R., Burgess Ernest, *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*, University of Chicago Press, Chicago 1925.
31. Pinol Jean-Luc, Francois Walter, *Η σύγχρονη Ευρωπαϊκή πόλη*, τόμ.1: 'Έως τον Β' ΠΠ. , εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2007.
32. Pojani D., *Urbanisation of Post-communist Albania: Economic, Social and Environmental Challenges*, στο: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe 17:1, 2009, p. 85 -97.
33. Rossi Aldo, *Η Αρχιτεκτονική της πόλης*, Εκδ. University studio PRESS, Θεσσαλονίκη 1991.
34. Tafuri Manfredo, *Architecture and Utopia. Design and capitalistic development*, The MIT Press, Μασσαχουσέτη 1976.
35. *The Museum House of the Party The "8 Nëntori"*, Institute of the Monuments of Culture and the Directory of Museums, Tirana 1981.
36. Tomes Jason, *King Zog of Albania: Europe's Self-Made Muslim King*, Washington Square, N.Y.:New York University Press, 2004.
37. Vickers Miranda, *The Albanians: a modern history*, London: I.B. Tauris, 1999.
38. Zickel Raymond E., Walter Iwaskiw R., eds., *Albania: a country study*. Area handbook series, Library of Congress. Federal Research Division, Washington D.C. 1994.
39. Γκρασι Τζ., *Κείμενα για την Αρχιτεκτονική*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1998
40. Καλακαλλάς Ανδρέας Γ., *Η αισθητική της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής: το Κάστρο της Μυτηλίνης την εποχή της ηγεμονίας των Γκαττιλούζι (1355-1462)*, διδακτορική διατριβή (επιβλέπων Γιώργος Παρμενίδης), ΕΜΠ, Αθήνα 2014.
41. Καλβίνο Ιτάλο, *Οι Αόρατες Πόλεις*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004.
42. Κιουσοπούλου Τ., *Οι «Αόρατες» Βυζαντινές πόλεις στον Ελλαδικό χώρο (13^{ος}-15^{ος} αι.)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013.
43. Κουντέρα Μίλαν, *Γελοίοι έρωτες*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
44. Μαντουβάλου Μ., *Διδακτικές Σημειώσεις του μαθήματος: «Μεταλλαγές των Ιδεών για την πόλη στον 20^ο αιώνα»*, ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική -

- Σχεδιασμός του Χώρου», Β' Κατεύθυνση: «Πολεοδομία-Χωροταξία», ΕΜΠ, Αθήνα 2011.
45. Μεταξιάς Α.-Ι. Δ., *Η υφαρπαγή των μορφών*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
 46. Παρμενίδης Γ., Διδακτικές Σημειώσεις του μαθήματος: «*Η Αρχιτεκτονική ως Αντικείμενο Έρευνας I: Περί του Εννοιολογικού Υποβάθρου της Έρευνας*», ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου», Α' Κατεύθυνση: «Σχεδιασμός - Χώρος – Πολιτισμός», ΕΜΠ, Αθήνα 2011.
 47. Παρμενίδης Γ., Διδακτικές Σημειώσεις του μαθήματος: «*Η Αρχιτεκτονική ως Αντικείμενο Έρευνας II: Περί της Κατασκευής των Εννοιολογικών Εργαλείων και του Σώματος της Έρευνας*», ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου», Α' Κατεύθυνση: «Σχεδιασμός - Χώρος – Πολιτισμός», ΕΜΠ, Αθήνα 2011.
 48. Πιρέν Ανρί, *Η πόλις του Μεσαίωνα*, Εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
 49. Σαρηγιάννης Γεωργίος Μ., *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης*, Εκδ. Αθανασόπουλος-Παπαδάμης, Αθήνα.
 50. Σιδέρης Ν., Διδακτικές Σημειώσεις του μαθήματος: «*Αρχιτεκτονική και Ψυχανάλυση*», ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου», Α' Κατεύθυνση: «Σχεδιασμός - Χώρος – Πολιτισμός», ΕΜΠ, Αθήνα 2011.
 51. Τερχόγλου Ιων Νικόλαος, *Ιδέες του χώρου στον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Νήσος, Αθήνα 2009.
 52. Φυρνω-Τζορνταν Ρόμπερτ, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Εκδ. Υποδομή, Αθήνα 1981.
 53. Χάιντεγκερ Μάρτιν, *Κτίζειν Κατοικείν Σκέπτεσθαι*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2009.
 54. *Χάρτα των Αθηνών, Γενικές Αρχές της Χάρτας*, στο: http://www.international.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf.
 55. Χατζάκος Λυκούργος, *Αλβανία, στοιχεία ιστορίας και η σύγχρονη πολιτική σκηνή*, Εκδ. Direct, Αθήνα 2015.